

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI**

**FİTRÎ ZEKÂ İLE YAPAY ZEKÂNIN KARŞILAŞTIRILMASI
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet Numan DENİZER

Danışman

Prof. Dr. Metin YASA

SAMSUN
2021

Ahmet Numan DENİZER tarafından, *Prof. Dr. Metin YASA* danışmanlığında hazırlanan Fitrî Zekâ ile Yapay Zekânın Karşılaştırılması Üzerine Bir Değerlendirme başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 12/03/2021 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi/Doktora Tezi/Sanatta Yeterlik Tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı/Soyadı	Üniversitesi	Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
Başkan (Danışman)				☐ Kabul
				☐ Ret
Üye (Danışman)				☐ Kabul
				☐ Ret
Üye				☐ Kabul
				☐ Ret
Üye				☐ Kabul
				☐ Ret
Üye				☐ Kabul
				☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

... / ... / ...

(Unvanı, Adı-Soyadı)

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans/doktora/sanatta yeterlik tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

05 /01 / 2021

Ahmet Numan DENİZER

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : Fitrî Zekâ ile Yapay Zekânın Karşılaştırılması Üzerine Bir Değerlendirme

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 05/01/2021 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 2
Tek kaynak oranı : % çıkmıştır.

İmza

05 /01 / 2021

Prof. Dr. Metin YASA

ÖZET

FİTRÎ ZEKÂ İLE YAPAY ZEKÂNIN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ahmet Numan DENİZER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Nisan/2021
Danışman: Prof. Dr. Metin YASA

Teknolojinin süregelen gelişimi yapay zekâ kavramını sıkça duymamıza neden olmaktadır. Yapay zekâların yer yer farklı becerileri insandan daha iyi bir biçimde gerçekleştiriyor oluşu akıllara yakında robotların insan gibi olabilme ihtimalini getirmektedir. Biz de buradan hareketle insanın düşünebilme özelliğiyle birtakım inanç ve mantıksal uzantılarına sahip olabileceğine kıyasla robotların da düşünebildiği varsayımından hareketle inanç ve mantıksal uzantılarını değerlendirdik.

Fitrî zekâlarda inanç, doğuştan getirilen inanma eğilimiyle düşünsel süreçlerle birlikte açığa çıkmakta, bu süreçler çevre, aile ve birtakım duygusal süreçlerden etkilenmektedir. Bütün bu süreçler bir zihne, bilince ve benliğe sahip olarak gerçekleşmektedir.

Robotlarda inanç iki şekilde değerlendirilmelidir. Bunlardan zayıf yapay zekâların inancı, otonomiye sahip olmamaları nedeniyle ahlaki bağlamda onların sahiplerini ya da üreticilerini sorumlu tutmaktadır. Güçlü yapay zekâların inancı olayları kavrayabileceği, benliğini değerlendirebileceği bir bilince ve bütün bu süreçleri içeren zihne sahip olmasıyla gerçekleşir. Bilincin tam anlamıyla açıklanamayan bir sorun olması, fitrî zekâlarda bulunan bilincin metafizik ve ontolojik yönün robotlarda inşasının mümkün olmayışı, robotların bilincin bu yönlerine sahip olamayacaklarını göstermektedir. İnancın seçmenin yanında bir seçilme anlamı taşıyor olması, fitrî zekâda inancı oluşturan unsurların robotlarda inşasının yıllar geçse de ilkel düzeyde kalıyor oluşu robotların şimdilik inanç gibi ulvi bir değere sahip olamayacaklarını göstermektedir.

Öte yandan öteki zihinler sorunu olarak dile getirilen bilincin üçüncül şahıslarca deneyimlenemeyen bir özelliğinin bulunmasının robotların bilincinin bilinemeyeceği ve bu nedenle imkânı şeklinde yorumlanması güçlü yapay zekâ savunucuları tarafından güçlü bir soru olarak durmaktadır. Ancak bu yaklaşımın ortak akla, toplumsal vicdana ve uzlaşmacı yaklaşıma uzak olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Sözcükler: robot, bilinç, zihin, düşünme, inanç

ABSTRACT

A COMPARISON: BETWEEN NATURAL INTELLIGENCE AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Ahmet Numan DENİZER
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Philosophy and Religion Sciences,
M.A, April/2021
Supervisor: Professor Metin YASA

The ongoing development of technology causes us to frequently hear the concept of artificial intelligence. The fact that artificial intelligence is able to handle different skills in a better way than human beings brings to mind the possibility that robots will be like humans soon. From this point of view, we evaluated belief and logical extensions based on the assumption that robots can think, compared to the fact that human beings can have some beliefs and logical extensions.

Belief in the natural Intelligence is revealed with intellectual processes, which are brought from birth, and these processes are affected by the environment, family and some emotional processes. All these processes take place with a mind, consciousness and self.

Faith in robots should be evaluated in two ways. The belief of weak artificial intelligence is responsible of their owners or producers in a moral context because they do not have autonomy. The belief of strong artificial intelligence is realized by having a consciousness that can grasp the events, evaluate the self and the mind that contains all these processes. The fact that consciousness is a problem that cannot be fully explained, the fact that the metaphysical and ontological aspect of the consciousness in the Intelligence, Intelligence is not possible in robots shows that robots cannot have these aspects of consciousness. The fact that belief has the meaning of being elected in addition to election, and the fact that the building of beliefs in robots remains at a primitive level in years, shows that robots cannot have a sublime value like belief for now.

On the other hand, the consciousness expressed as the problem of other minds has a feature that cannot be experienced by tertiary persons. The interpretation of these robots as unconscious and therefore robots will have consciousness remains a strong question by strong artificial intelligence advocates. However, it can be stated that this approach is far from common mind, social conscience and reconciliation.

Key Words: robot, consciousness, mind, thinking, belief

ÖN SÖZ

Gelişen teknolojiyle birlikte yapay zekâların birçok alanda insan hayatına dahil oluşu onları son zamanların en önemli ilgi alanlarından birisi haline getirmiştir. Bu nedenle yapay zekâların düşünebildiği varsayımından hareketle sahip olacakları inanç ve mantıksal uzantılarının nasıl değerlendirileceği konusu ilgimizi çekmiştir. Sözgelimi özgür irade, sorumluluk, ahiret gibi konular nasıl açıklanacaktır. Bu tarz sorulardan hareketle yapay zekâların bilinçsiz birer kopya mı yoksa bir zihne, bilince ve benliğe sahip insansı makineler mi olduğu sorusu akıllara gelmektedir.

Din felsefesi disiplininin temel problemlerinden olan inancın bazılarına göre rasyonel bazılarına göre irrasyonel bir onama anlamı taşıyor oluşu robotların inanca sahip olacakları anlamı mı taşımaktadır. Bilgiye ulaşmanın mümkün olduğunu savunan yaklaşımlardan hareketle hafızanın ve eşgüdümlü kodlamanın yapıldığı robotlar inşa edildiğinde çağdaş zihin felsefesinde tartışılan bilinç ve zihin açığa çıkacak mıdır? Fitrî zekâda inancı oluşturan fitrat, çevre, kişilik, özgür irade, benlik gibi unsurların varlığı robotlarda mümkün müdür? Fitrî zekâ ile yapay zekânın inanç üzerinden değerlendirilmesi mümkün müdür ve nasıl gerçekleşir? Fitrî zekâyı yapay zekâdan ayıran inanç unsurları nelerdir?

Bütün bu sorulardan hareketle çalışmamızda fitrî zekânın oluşumu, yapay zekânın gelişimi, din felsefesi disiplininde tartışılan fitrî zekâda inancı oluşturan güven, onama, bağlanma, inanma, iman, inancı etkileyen çevre, aile, kişilik, özgür irade gibi meseleler yapay zekâda inancın oluşabilmesi için çağdaş zihin felsefesinde tartışılan bilinç, zihin, akıl, düşünme, ahlaki sorumluluk, otonomluk, duygu, sezgi gibi kavramlarla değerlendirilecektir.

Bütün bu düşüncelerden hareketle başladığımız çalışmamızda birçok zorlukla karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Öncelikle yapay zekânın tartışıldığı çağdaş zihin felsefesi çalışmalarının bilinç, akıl, beyin, düşünce, benlik gibi kavramları Materyalizm eksenli değerlendirmesi, bu noktada dine ve dinsel olana önem atfetmemesi öte yandan din felsefesi disiplinindeki kavramlarının insanın zihinsel, bilişsel ve beyinsel süreçleriyle değil de daha çok inanca yönelik konumuyla ilgilenmesi, tanımları netleştirme, kavramlar arası bağ kurma, ortak ve farklı yönleri değerlendirme ve bunlardan hareketle tartışmada bizi zorlayan hususlardandır.

Bütün bu zorlu sürecin yanında çalışmamızın bizi heyecanlandıran ve dinç tutan konusu, bilimin söylenenin ötesine gidebilme amacına mukabil özgün yönüyle motivasyonumuzu artıran bir yön de taşımıştır. Bunun yanında konuyu çalışmamızda bizi yönlendiren ve

özellikle bu konuyu kendisine getirdiğimizde olumlu karşılayarak böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan değerli danışman hocam Prof. Dr. Metin YASA'ya teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmamızda konuyu tartışma, farklı alanlara taşıma noktasında her türlü fikir alışverişi yaptığımız ve bu konuyu bizimle tartışmaktan mutluluk duyan değerli dostum Enes KALKAN ve Mücahit BEŞENK'e teşekkür ediyorum.

Ahmet Numan DENİZER

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v

GİRİŞ

1.Araştırmanın Konusu, Temel Kavramları, Kapsamı ve Yöntemi	1
2.Araştırmanın Sınırlılıkları, Amacı ve Önemi	4

BİRİNCİ BÖLÜM

FİTRÎ ZEKÂ VE YAPAY ZEKÂ

1. Fitrî Zekâ Nedir?	5
1.1. Zekânın Tarihi ve Bazı Zekâ Kuramları	5
1.2. Fitrî Zekâda Akıl, Öğrenme ve Hafızanın Yeri	11
1.3. Fitrî Zekâda Öznel Deneyim	13
1.4. Fitrî Zekâda Bilgi Unsuru	14
1.5. Fitrî Zekâda Düşünme Unsuru	15
2. Yapay Zekâ Nedir?	16
2.1. Robotların ve Yapay Zekânın Tarihi	17
2.2. Yapay Zekâda Düşünme Unsuru	19
2.3. Yapay Zekâ'da Temel İki Anlatım	21
2.4. Güçlü Yapay Zekânın İki Ucu: Turing ve Searle	25

İKİNCİ BÖLÜM

İNANÇ ÜZERİNDEN FİTRÎ ZEKÂ İLE YAPAY ZEKÂNIN KARŞILAŞTIRILMASI

3. Fitrî Zekâ ve İnanç	32
3.1. İnancın Mahiyeti	35
3.2. İnançta Bilgi Unsuru	40
3.3. Akıl ve İnanç İlişkisine Yönelik Yaklaşımlar	41
3.4. Fitrî Zekâ ve İnanç Üzerine Bir Değerlendirme	43
4. Yapay Zekâ ve İnanç	45

4.1. Zayıf Yapay Zekâ ve İnanç.....	46
4.2. Güçlü Yapay Zekâ ve İnanç	47
4.2.1. Güçlü Yapay Zekâda Beden ve Zihin Konusu	48
4.2.2. Güçlü Yapay Zekâda Bilinç Problemi	50
4.2.3. Güçlü Yapay Zekâda Duygu ve Ahlaki Değerler	54
4.2.4. Güçlü Yapay Zekâda Kişilik, Özgür İrade ve Ahlaki Sorumluluk	55
4.2.5. Yapay Zekâ ve İnanç Üzerine Bir Değerlendirme	57
4.3. İnanç Üzerinden Fitrî Zekâ ile Yapay Zekâ'nın Değerlendirilmesi	59
SONUÇ	62
KAYNAKÇA	67
ÖZGEÇMİŞ	73

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Temel Kavramları, Kapsamı ve Yöntemi

Günümüzde teknoloji hızla gelişmektedir. Teknolojinin hızla gelişmesi yapay zekâ kavramını hayatımıza dahil etmiştir. Bilgisayarlardan yol buluculara, makine sanayisinden özerk araçlara, çeviri programlarından trafik ışıklarına kadar hayatın birçok alanında yapay zekâ uygulamaları kullanılmaktadır. Yapay zekâ uygulamaları tıp alanında hastalıkların teşhisi ve tedavisinde, insan elinin zorlanacağı bazı hassas ameliyatlarda yapma amacıyla kullanılmaktadır. Yapay zekâlar eğitimde bireyselleşmiş planlar sunarak öğrencinin adım adım öğrenmesine yardımcı olmakta, eksik konularını tespit ederek kişiselleştirilmiş eğitim planı hazırlamaktadır. Eğlence sektöründe ise müşterilerin ihtiyaçlarını analiz ederek sanal gerçeklik yoluyla kişiye özel deneyim sunmakta, kişisel seçimlerle farklı dünyalara kapı aralamaktadır. Buradan hareketle yapay zekâların hayatımızın birçok yerinde farkında olsak da olmasak da yer aldığını ifade edebiliriz.

Yapay zekâ uygulamaları kimi zaman akılları karıştırmakta, insansı özellikler sergilemektedir. Bu da insanların aklına ileride robotlar da bizim gibi düşünebilir mi, mesleklerimizi elimizden alabilir mi, bizim gibi davranabilir mi, bir gün insanlığın sonunu getirebilir mi gibi soruları getirmektedir (Çevik, 2017, s. 76; Rory Cellan, 2014). Nitekim bu soruların haklı olduğu da görülmektedir. Günümüzde robotlar insan gibi konuşabilmekte, kendi arasında bir iletişim şekli geliştirebilmekte, insan gibi davranabilmektedir. Robotların eylemleri düşünüldüğünde bu tarz soruların doğal olduğu söylenebilir.

Biz işte burada “Fitrî Zekâ ile Yapay Zekânın Karşılaştırılması Üzerine Bir Değerlendirme” isimli çalışmamızda bu sorulara farklı bir alan açıp yeni bir soru sorma ve bu soruyu cevaplama niyetindeyiz. İnsan birçok özelliğe sahip bir varlıktır. Bu özelliklerden birisi de düşünebilmesidir. İnsan bu özelliği sayesinde birtakım inançlara sahip olabilmektedir. Robotların da düşündüğü varsayımından hareketle ortaya çıkan inanç ve mantıksal uzantıları nasıl değerlendirilecektir? Bu inançlar gerçek bir inanç mıdır yoksa sadece girdi ve çıktıyla ifade edilebilecek birtakım bilinçsiz hareketler midir? Bu sorulardan hareketle çalışmamızda yapay zekâ ile ilgili çağdaş zihin felsefesinin temel problemlerinden bilinç, ruh, duygular, kişilik gibi konuları; din felsefesi içerisinde inanç, özgür irade, sorumluluk gibi konularla ilişkilendireceğiz.

Yapay zekâ çalışmaları yetmiş yıla yakın bir süredir filizlenmiş olsa da ilk dönem Yunan düşünürlerinde, özellikle Arhitas’ın güvercininde ve İslam dünyasında Cezeri’nin otomatında

göre çarpar (Ökten, 2019). Böylece otomat ya da robot fikrinin yeni olmadığını söyleyebiliriz. Bunun yanından yapay zekâ fikrinin doğuşu yirminci yüzyılın ortalarına rastlar. Nitekim Alan Turing makinelerin düşünebileceği fikrini ileri sürmüş, John McCarthy düşünen makinelere yapay zekâ adını vermiştir. Araştırmanın ilerleyen sayfalarında tartışacağımız üzere Thomas Nagel, John. R. Searle gibi birçok isim zihin felsefesi çalışmalarıyla yapay zekâyı bilim felsefesi, zihin felsefesi, fizik, matematik gibi alanlarda inceleyerek bu alanın önde gelen isimlerinden olmuşlardır. Öyle ki yapay zekânın asıl sorunu olan bilinç problemini fiziksele indirgeyen Searle, onun bir organ olduğunu iddia etmektedir. Nagel, bilincin fenomenal deneyiminin tecrübe edilemeyişi nedeniyle bir insanın ya da bir robotun bilinçli olup olmayacağının kesin olarak bilinemeyeceği ile ilgili bir argüman geliştirmiştir (Nagel, 1974; J. R. Searle, 2018).

Zihin Felsefesini düşündüğümüzde yapay zekâda karşılaşılan problemlerin yeni olmadığı görülür. Bilinç, zihin-beden, özgür irade, bilginin mahiyeti gibi konular ilk çağlardan beri filozofların tartıştığı ve üzerinde anlaşılmadıkları konulardır. Bu yüzden yapay zekâ tartışmalarının bir sonuca bağlanamamasının bir nedeni de bu kavramların mahiyeti üzerindeki ihtilafıdır.

Çalışmamızı temellendirmek açısından bazı kavramların bu kısımda verilmesi önem taşımaktadır. Nitekim robot, zekâ, bilinç, inanç, fitrat, akıl kavramları tezin kavramsal çerçevesini belirlemede önem arz etmektedir. Şimdi sırasıyla bu kavramlara kısaca temas etmek istiyoruz.

Robot: Çekçe ro-bo-ta kelimelerinden türeyen ve köle işçi anlamına gelen bu kavram sözlükte insan gibi farklı karmaşık eylemleri belirli bir işi yerine getirmek için yapabilen araç olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2018; Merriam-Webster, 2018). Yirminci yüzyılda Karel Capek’in bir öyküsünde ortaya çıkmıştır (Capek, 1923).

Zekâ: Sözlükte parıltı, zihin parıltısı, keskin kavrama yeteneği gibi anlamlara gelen zeka, olayları bağımsız olarak düşünebilme böylece yeni durumları anlayıp öğrenebilme, karşılaşılan problemleri çözebilme ve uyum sağlayabilme yeteneği olarak tanımlanır (Gardner, 2004, s. 85; Merriam-Webster, “Intelligence”, 2018; TDK, “Zekâ”, 2018).

Bilinç: Çağdaş zihin felsefesinin en problemli kavramlarından biri olan bilinç hakkında farklı yaklaşımlar olmasının yanında genel olarak bilinç; insanın kendisini kavrayabilmesi, çevresini algılayabilmesi ve bu algıladığı nesneleri zihninde açık ve yalın olarak izleme süreci, öznenin kendisine bir nesne olarak bakabilmesidir (TDK, “Bilinç”, 2019; Cevizci, 1999, s. 145;

J. R. Searle, 2018, s. 24). Bu anlamda bilinç öznel bir barındırır. Öznel ise kişinin kendi yaşadığı olayları kendisinin tecrübe etmesidir (J. R. Searle, 2004b, s. 126). Bilinç, kişinin rüyasız bir uykudan uyanarak başladığı ve tekrar uykuya, komaya ya da ölene kadar yani bir şekilde bilinç dışı hale gelene kadar devam edegelen sürecidir (J. R. Searle, 2018, ss. 16-17).

İnanç: Sözlükte güvenme, bağlanma, inanma duygusu olarak tanımlanırken, özelde Tanrı'ya ya da bir dine inanma, vahyi ya da Tanrının varlığını koşulsuz kabul etme anlamlarına gelir (Cevizci, 1999, s. 463; TDK, "İnanç", 2019). Bu anlamıyla inancın açıkça bir onama olduğu görülmektedir.

Fıtrat: Kişinin yaratılışı, doğuştan getirdiği mizacı anlamına gelir (TDK, "Fıtrat", 2019). Kur'an'ı Kerim'de yaratma anlamında kullanılmıştır (Kur'an, 6: 79; 11: 51; 17: 51; 20: 72; 21: 56; 30: 30; 36: 22; 43: 27). Fıtrat hakkında dört farklı görüş mevcuttur. Bunlar; kişinin inanma duygusu, elest bezmindeki iman üzerine yaratılış hali, kişinin iman ve küfür şeklinde iki temel ilke üzerine yaratılışı, doğuştan dine kabiliyetli olarak yaratılışı şeklindedir (Akçay, 1996, ss. 280-281). Bu görüşlerin özünde, fıtratın insanın doğuştan sahip olduğu bir Tanrının varlığını onama eğilimi anlamını taşıdığı görülür.

Akı: Sözlükte bağlamak, engellemek, anlama, kavrama gücü, soyut düşünebilme, bağlantı kurabilme, aynı ve farklı şeylerin bilincine varabilme, çıkarım yapabilme kapasitesi anlamlarına gelir (TDK, "Akı", 2019). Felsefe ve mantıkta terim olarak, maddeden şekilleri ayırarak bir kavram haline getirebilme ve bu kavramlar arasında ilişki kurarak fikirler üretebilme gücü olarak tanımlanır (Taylan, 1994, s. 54). Böylece akıl eşyanın hakikatlerine ulaşmada temel bir yetidir.

Çalışmamızı temellendirdiğimiz kavramlara değindikten sonra şimdi de çalışmamızın kapsamını oluşturan çeşitli kitap ve makalelerden bahsedelim. İlk olarak yapay zekânın kurucusu Turing'in "Computing Machinery and Intelligence" makalesi temele alınmıştır (Turing, 1950). Bununla birlikte Turing'e zıt ve kuvvetli bir argümanı bulunan Searle'ün "Minds, Brains, and Programs" makalesinden faydalanılmış, bilinç ve türevi beyinsel süreçleri anlamada Daniel Dennett, Roger Penrose, Douglas Hofstadter gibi önemli isimlerin kitaplarından ve makalelerinden yararlanılmıştır (D. Dennett, 1999, 2013; D. C. Dennett, 1997; Hofstadter & Dennett, 2017; Penrose, 2004; J. Searle, 1996; J. R. Searle, 1980, 2004b, 2006). Zekâyı anlarken son dönemin önemli zekâ kuramcılarında Howard Gardner'ın görüşlerine önem verilmiş ve kavramsal çerçeveyi temellendirmek için Ahmet Cevizci'nin *Felsefe Sözlüğü*'nden yararlanılmıştır. Çalışmamızın bazı alt başlıklarında Searle'ün güçlü ve zayıf

yapay zekâ ayrımı, Hanifi Özcan'ın *Epistemolojik Açıdan İman* isimli eserindeki inanç adlandırmaları kullanılmıştır (J. R. Searle, 2018). Çalışmanın şekillenmesinde Mehtap Doğan'ın "Yapay Zeka Felsefesinde Bilinç Problemi" ve Merve Koyuncu'nun "Çağdaş Zihin Felsefesinde Yapay Zekâ Tartışmaları -Turing Testi ve Yansımaları-" önem taşımıştır.

Çalışmamızda iki farklı yöntem kullanılmıştır. Bunlar literatür taramasıyla elde edilen kavramları uzantılarıyla birlikte ele alan kavramsal çözümleme yöntemi ve olaylara iki farklı şekilde yaklaşmayı mümkün kılan bütüncül ve eleştirel değerlendirme yaklaşımıdır. Kavramsal çözümleme yöntemiyle konu derinliklerine kadar incelenerek analiz edilecek, bütüncül ve eleştirel değerlendirme yöntemiyle analiz edilen kavramlar bütüncül bir şekilde tartışılacaktır.

2. Araştırmanın Sınırlılıkları, Amacı ve Önemi

Çalışmamızın ilerleyen sayfalarını içeren ilk bölümünde fitrî zekâ dediğimiz insan zekâsının tarihi ve zekâ kuramlarına değinerek fitrî zekânın bileşenlerini yani insan düşüncesini oluşturan etkenlerden bahsedeceğiz. Daha sonra yapay zekâ ve robotların tarihini ele alarak yapay düşünmenin bileşenlerine ve bu konudaki iki ana görüşü savunan bilim insanlarının argümanlarını ele alacağız. Çalışmamızın ikinci bölümünde fitrî zekânın inanç ile ilişkisini; inancın mahiyeti, inancın unsurları ve akıl-inanç yaklaşımlarıyla değerlendirerek fitrî zekâ ile inanç üzerine bir değerlendirmeye gideceğiz. Ardından yapay zekâ inancını zayıf ve güçlü yapay zekâ şeklinde ikiye ayırarak duygu ve ahlaki değerler, özerklik, beden-zihin, bilinç, kişilik ve ahlaki sorumluluk konularıyla ilişkilendirerek inanç üzerinden fitrî zekâ ile yapay zekâ üzerine karşılaştırmaya gideceğiz.

Yapay zekâ çalışmaları mühendislik, hukuk, felsefe, sosyoloji gibi bilimlerce ele alınmaktadır (Hallevy, 2016; Kafalı, 2019; Kara Kılıçarslan, 2019; Sucu, 2019). Ancak gördüğümüz kadarıyla İlahiyat alanında birkaç temel düzeyde çalışmanın dışında özelde din felsefesi disiplininde bu konu tartışılmamaktadır. Ancak şu açıktır ki teknolojinin ilerlemesiyle birlikte robotların ahlaki statüleri, özgür iradeleri, sorumluluk meseleleri ve bir robotun inanç ve mantıksal uzantılarının din felsefesi disiplini içerisinde tartışılması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmamızın amacı insanın doğuştan getirdiği bazı yeteneklerinin inancı ne ölçüde etkilediği, inancın insan için nasıl bir şey olduğu ve robotlarda inancın imkânı ve içerikleri üzerinedir. Bu konunun incelenmesi düşünebilen robotların inanç ve mantıksal uzantılarının anlaşılması araştırmanın temel kavramları, kapsamı ve yönteminin anlaşılması için önemlidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

FİTRÎ ZEKÂ VE YAPAY ZEKÂ

1. Fitrî Zekâ Nedir?

1.1. Zekânın Tarihi ve Bazı Zekâ Kuramları

Zekânın varlığı uzun süredir kabul edilen bir gerçektir. İnsanların akıl seviyelerine, el kabiliyetlerine, zihinsel becerilerine göre mesleğe yönlendirme konusunda kadim bir bilgi birikimi bulunmaktadır. Ancak zekânın bilimsel olarak incelenmesi 18. yüzyıla rastlar.

Zekânın kaynağı uzun süredir tartışılan bir konudur. Zekâ doğuştan mıdır yoksa öğrenilmiş midir, zekâ nasıl ölçülür, hangi özellikler zekânın göstergesidir? Zekâ konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında zekânın büyük ölçüde kalıtımla belirlendiği aynı zamanda çevreyle de şekillendiği görülür (Haworth vd., 2010; Irwin vd., 2015; Lykken, 2006; Turkheimer vd., 2003). Bu anlamda zekâ ne tek başına kalıttan ne de çevreden ibarettir. Aksine bunların her biri, aynı zamanda bir bütündür. Bunun yanı sıra bazıları zekâyı genel bir uyum sağlama kapasitesi olarak algılamak bazıları da bir şeyleri becerebilme yeteneği olarak anlamıştır (Demirel, 2006; Hampshire vd., 2012).

Zekâ, ekvatorial bölgedeki ormanlarda yaşayan insanlar için, yöresel bitkilerden hangisinin tedavi ettiğini anlayabilme, Orta Doğuda iç savaşta olan bir ülkede hayatta kalabilme, diğer bir ülkede eğitim sistemini başarıyla tamamlayabilme olabilir (Morgan, 2011, s. 386; Myers, 2016, s. 303). Böylece zekâ konusunda belirgin bir tanım bulunmamaktadır. Ancak zekâ, genel olarak insanın tecrübelerinden öğrenebilmesi, hayatta karşılaştığı problemleri çözebilmesi ve yeni olaylara uyum sağlayabilme yeteneği olarak tanımlanırken bu içerikler insanın mantığını kullanabilmesini, düşüncelerini bir araya getirip aktarım yapabilmesini ve problemi bir bütün olarak görebilmesini içerir (Myers, 2016, s. 303) Öte yandan zekâ bununla da sınırlı değildir. Sözgelimi Fazıl Say çok ünlü bir piyanisttir. Ama aynı derecede matematik bilgisine sahip değildir. Bu onun zeki olmadığı anlamına mı gelir, Picasso'nun ezber yeteneğinin zayıf olması onun kötü bir ressam olduğunu mu göstermektedir? Bu tarz sorular ve sorunlar zekânın ne olduğu konusunda tartışmalara neden olmaktadır.

Zekânın tek düze anlaşılması bu tür sorunlara yol açmıştır. Bu nedenle zekâ kuramcıları zekâyı zamana, kültüre, toplumdan topluma çeşitlilik gösteren, böylece tek düze incelenemeyecek bir yapı olarak algılamış, farklı zekâ türlerinin tek bir kişide bulunabildiğini gözlemleyerek zekânın bütüncül bir yapıya sahip olduğunu söylemişlerdir (Gardner, 2004, s. 85; Şaban, 2002, s. 18). Bu nedenle zekâ konusunda çoklu yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Ancak zekâ yirminci yüzyılın başlarında bu kadar çeşitli algılanmamış tekli bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Örneğin İngiliz psikolog Charles Spearman (1904) zekâyı “g” olarak adlandırmış ve zihinsel enerjinin insandaki her eylemin kaynağı olduğunu, belirli bir alanda zeki olan birinin diğer alanlarda da zeki olacağını, bir kişinin zeki sayılması için olayları çabuk anlayıp bu doğrultuda kararlar alan, ilgi çekici konularda konuşabilen ve birçok olay karşısında uyumlu ve problem çözücü olabilen insan olduğunu ifade etmiştir. Zekânın farklı alanlarda ortaya çıkmasının aynı kaynağından çıkan suyun birçok farklı yöne dağılması gibi özel alanlardaki yeteneklerin zekâ ile buluşması olarak anlamıştır.

Spearman’ın görüşü sonraları birçok soruna neden olmuştur. Çünkü zekâ hangi belirtilere göre değerlendirilecektir, hangi davranışa sahip insan zeki sayılacak hangi davranışa sahip insan zeki sayılmayacaktır? Bu gibi sorular yeni zekâ kuramlarına zemin hazırlamıştır. Sözelimi Thurstone (1934) zekâyı, sözel anlama, kelimelerin akıcılığı, sayısal kabiliyet, uzamsal kabiliyet, hafıza, algısal hız, tümevarım ve tümdengelim yoluyla akıl yürütme olarak yedi farklı şekilde ele almıştır. Buradan hareketle zekânın artık tekdüze değerlendirilmediği ifade edilebilir. Daha sonraları Starddat zekâyı, kişinin zor, karmaşık soyut, ekonomik, amacına uygun, sosyal değeri olan ve orijinal nitelikler taşıyan zihinsel davranışlar yapabilme; bu şartlar altında enerjisini davranışlar üzerine toplayabilme ve heyecanlarına karşı koyabilme yeteneği olarak algılamıştır (Demirel, 2006). Böylece Starddat’ın zekâ anlayışının daha çok zihinsel özellikler üzerinde toplandığı ifade edilebilir. Thorndike (1901) zekâyı birbirinden farklı faktörlerden meydana gelen kısımlarla açıklamış, sayı ve soyut sembolleri anlama ve kullanabilmeye *soyut zekâyı*, kişileri tanıma, anlama, ilişkilerde hoşgörülü olabilme ile *sosyal zekâyı*, motor, makine gibi çeşitli mekanizmaları anlama ve kontrol etme gücüyle *mekanik zekâyı* anlamıştır. Bu anlamıyla Thorndike’nin kuramı döneminin en kapsamlı kuramıdır. Daha sonraları bunlardan farklı düşünen psikologların da kuramları ortaya çıkmıştır. Nitekim Piaget zekâyı daha genel değerlendirerek çevreye uyum sağlama süreci olarak anlamıştır (Günçe, 1968; Myers, 2016, ss. 386-388). Sternberg (1985) zekâyı üç alan olarak anlamış ve bunları analitik zekâ, yaratıcı zekâ ve pratik zekâ şeklinde sınıflandırmıştır. Kimileri tek bir duyu organıyla yapılan işleri zekâ olarak değerlendirmemiş, zekâyı birden fazla duyu organının oluşturduğunu savunmuştur (Gardner, 2004, s. 95). Farklı zekâ kuramcılarının zekâyı farklı şekillerde değerlendirmesini, araştırmalarını uyguladıkları örneklem, toplumlarındaki zeki olarak kabul ettikleri insanlarda bulunan özellikler ve kültürel yapıların şekillendirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan zekâ kuramları adeta birbirlerini tamamlayarak ilerlemiş, zekâyı farklı alanlara taşımışlardır.

Zekânın farklı şekillerde anlaşılması onun ölçümünün de farklılıklara neden olmuştur. Nitekim ilk zekâ ölçümünü 1800’lü yıllarda yapan Alman doktor Franz Joseph Gall kişilerin suça yatkınlığı ve kişisel özelliklerini kafataslarının büyüklüğüne göre ölçmüştür. Bu görüş 19. yüzyılın bilim dünyasında yayılmış olsa da giderek takipçi kaybetmiş, günümüz dünyasında ise sözdabilim olarak kabul edilmektedir. Daha kapsamlı zekâ testleri 19. yy. da görülmüştür. Nitekim Fransız psikolog Alfred Binet ve Théodore Simon çocukların aynı zekâ türlerinde farklı hızlarda ilerlediği düşüncesiyle dokuz yaşındaki çocukları kendi aralarında zihinsel seviyelerine göre sıralamak için bir test uygulamıştır (Binet & Simon, 1916). Bu testler aynı yaştaki çocukların zihinsel kapasitelerinde farklılıklar olduğunu ortaya koymuş bu nedenle Binet ve Simon çocukların yaşlarıyla aynı sınıflarda okumasının onların gelişimini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır (Binet & Simon, 1916). Böylece farklı zekâ düzeylerine sahip çocuklar farklı sınıflara alınmıştır. Binet’in ölümünden sonra ölçeğinin yetersiz olduğunu düşünen Terman, Binet’in kuramını daha da zenginleştirerek “Stanford-Binet” ölçeği geliştirmiştir (Terman, 1916). Stern ise bu ölçeklerden hareketle “IQ” kavramını üretmiştir. Buradan hareketle o dönem çocuklarının bilişsel, davranışsal ve fiziksel özelliklerine göre farklı dereceli sınıflara koyulduğu ve zekâ seviyelerinin IQ testine göre değerlendirildiği ifade edilebilir. 1950’li yıllara geldiğimizde Skinner’in etkisindeki davranışçı kuramdan hareketle psikologlar zekâyı davranışlara indirgemiş, insanın içiyle alakalı bütün dünyasını bilim dışı kabul etmiştir (Gardner, 2004, s. 148). Buraya kadar bahsedilen bütün zekâ ölçeklerinin daha çok matematiksel, mantıksal ve sözel alanda başarılı olan çocukların daha zeki olduğunu tespit ettikleri söylenebilir. Ancak zekânın IQ kavramıyla açıklanması ve IQ seviyesi düşük çocukların bazılarının IQ seviyesi yüksek olanlara göre hayatın farklı alanlarında daha başarılı olmaları bu kavramın geçerliliğini tartışmaya açmış böylece çoklu zekâ kuramının gelişmesine ön ayak olmuştur.

Çoklu zekâ kuramı, dönemine kadar gelen bütün zekâ kuramlarına yeni bir bakış açısı getirerek, zekânın gerektiğinde bir ürün çıkarabilmeyi, yeni problemler üretebilmeyi içerdiğini, böylece yeni bir şeyler öğrenmek için zemin oluşturduğunu ifade ederek; zekâyı dilsel, mantıksal, görsel müziksel, bedensel, sosyal, içsel ve doğacı zekâ olmak üzere sekiz farklı şekilde ele almıştır (Gardner, 2004, s. 85). Bu yönüyle çoklu zekâ kuramının önceki kuramlara nazaran zekâyı çok daha geniş ve doğrucu bir şekilde ele aldığı görülmektedir.

Bu zekâ türlerini ele alacak olursak (Gardner, 2004);

Dilsel Zekâ: Dilin niteliklerini, kelimelerini, kavramlarını ve dilbilgisini ustalıkla kullanmayı içerir. Bu zekâ türü yüksek kişiler politika, şiir, yazı gibi konularda daha başarılı

olurlar. Bu kişilerin okuduğunu anlama, çıkarımda bulunma ve kategorize ederek etkili bir biçimde sunma kabiliyetleri yüksektir.

Mantıksal Zekâ: Olaylar arasında sebep sonuç ilişkisi kurabilmeyi, kıyas yapabilmeyi, meta-bilişsel düşünmeyi içerir. Bu zekâsı yüksek olan kişilerin sayılarla arası iyidir. Olayları sınıflandırmaya, belirli bir sırada çözümlemeye ilgilidirler. Bilim insanlarının bu zekâ türü yüksektir.

Görsel Zekâ: Bireyin dış dünyadaki algıladığı nesneleri şekil, renk, çizgi, desen, biçim gibi özellikleriyle algılaması ve bunları detaylı bir şekilde yorumlayabilme yeteneğidir. Görsel zekâsı yüksek bireyler olayları görselleştirerek daha iyi öğrenirler. Ressamlar, mimarlar bu zekâ türü yüksek olan kişilerdir.

Müziksel Zekâ: Olayları müziksel olarak sıralamayı ve düşünmeyi içeren bir zekâ türü olan bu zekâ; ritim, düzen ve melodi gibi müziksel kavramları daha iyi anlamayı içermektedir. Bu kişiler müzikle, ritimle daha iyi öğrenirler. Şarkıcılar bu zekâ alanı yüksek kişiler arasında gösterilebilir.

Bedensel Zekâ: Ellerin, parmakların daha çok kullanıldığı bu zekâda, denge, esnek olabilme, hızlılık gibi özellikler öne çıkar. Cerrahların, heykeltıraşların vb. sahip olduğu bu zekâ türünde, kişilerin olayları çözümlemede ya da kendini anlatabilmek için vücudunu iyi kullanması gerekir.

Sosyal Zekâ: Kişilerarası zekâ olarak da adlandırılan bu zekâ türü insanlarla ilişkileri güçlü tutma, insanları dinleyebilme, anlayabilme, etkili iletişim kurabilme gibi becerileri içerir. Bu zekâ türü güçlü olan kişiler, diğer insanlarla iyi anlaşır, çevrelerinde sevilen bir kişi olarak bilinirler.

İçsel Zekâ: Kişinin kendisini tanımasıyla, kendisini objektif olarak değerlendirebilmesi olarak ifade edilebilecek bu zekâ türü daha çok filozoflarda, içsel yolculuk yapanlarda öne çıkar.

Doğacı Zekâ: Doğayı anlayabilen, doğadaki unsurları bilen ve doğayı sevenlerin bu zekâ türünün yüksek olduğu söylenebilir. Bu kişiler hayvanlara ve bitkilere ilgiyle yaklaşır, sağlıklı bir çevre bilinci oluşturmaya çalışırlar. Daha çok biyologların ve jeologların bu zekâ türü yüksektir.

Gardner'ın zekâ çeşitleri, daha dar becerilerden daha genel becerilere; özel hesaplama yöntemlerinden geniş kapsamlı hesaplama yöntemlerine doğru gelişim göstererek ve

kendilerini geliştirerek ilerlerler, böylece zekâların aynı anda aynı hızda gelişmeleri mümkün değildir (Şaban, 2002, ss. 7-15) Bu nedenle belirli zekâ alanları diğerlerine nazaran daha hızlı gelişebilir ancak bu diğer zekâların gelişmeyeceği anlamına gelmemektedir. Zekâların bütüncül yapısı birbirini desteklemekte ve bazı zekâ alanları diğerlerinin de gelişmesine yardımcı olmaktadır.

Gardner'ın zekâ kuramına dikkatlice baktığımızda kişinin duygusal durumlarına, içsel süreçlerine değinmediği görülür. Bu da kişilerin hayatta başarılı olmalarını sağlayan, zorluklara karşı göğüs germesine neden olan içsel süreçlerini ifade eden yeni bir zekâ alanına kapı aralamıştır. Bu bağlamda Salovey & Mayer (1990) “Duygusal Zekâ” kavramını ortaya atmış, Daniel Goleman bu kavramı sistemleştirmiştir. Duygusal zekâ, kişilerin kendi duygusal durumlarının farkında olması, duygularıyla başa çıkabilmesi, kendini motive edebilmesi, insanlarla empati kurabilmesi ve insanlar arası ilişkilerini yönetebilmesi olarak ifade edilmiştir (Goleman, 2011). Bu anlamda zekâ yalnızca belirli becerileri yapabilmeyi değil aynı zamanda hayata devam edebilmeyi, içsel bütünlüğünü koruyabilmeyi ve kendini gözleyebilmeyi içermektedir.

Duygusal zekâyâ ait kavramlar her insanda bulunmasıyla birlikte bunların şiddetini kültürler, toplumlar ve özelde bireyler belirlemektedir. Nitekim insanda bulunan sevgi, öfke, üzüntü, kaygı, korku gibi duygular evrensel olmasına karşın birisinin ölümü üzerine yas tutan kişinin üzüntüsünü nasıl yaşayacağı ve kimlerin üzüleceği gibi konuları kültürler belirlemektedir (Goleman, 2011, ss. 61-62). Bir insanın başarı olarak gördüğü bir durumun diğer bir insanda herhangi bir duygu uyandırmaması, yaşanan toplumsal tecrübelerin bir topluluğu umutsuzluğa ve bunalıma sürüklerken diğer bir topluluğu bundan ders çıkarmaya, cesarete ve umuda yönlendirmesi insanda bulunan duygu durumlarının, duygulara yüklediği anlamın ve duyguları değerlendirmenin farklı şekillerde olabileceğini göstermektedir.

İnsanın duygusal değerlendirmesinin farklı olmasının yanında değerlendirme sürecinde iki uçlu bir yaklaşımı benimsediği görülür. İnsanın kalp yönü duygusal tarafını temsil ederken akıl yönü mantıksal tarafını temsil eder. İnsan bazen arzularını dinleyerek mantıklı olan yerine duygusal olanı tercih etmektedir. Bu durum iki taraflı düşünüldüğünde olumlu ve olumsuz olarak anlaşılabilir. Nitekim arzular bazen insanı kötülük yapmaya sevk ederken bazı durumlarda da sezgiyle daha üst bir doğruya ulaştırmaktadır. Bütün bunların yanında halk arasında bir şeyi kalp ile bilmenin akıl ile bilmekten daha güvenilir olduğuna inanılması kalbi bilginin insan hayatında ne derece önemli olduğuna vurgu yapmaktadır (Goleman, 2011: 64-65). Kur'an'da (7: 179) insanın kalbinin olması, ancak onunla gerçeği anlayamaması özelliği

kalbi bilginin önemini göstermektedir. Nitekim insanın kendi duygularını kavrayamaması, içsel yönelime sahip olmaması ve duygularını baskılaması nedeniyle Tanrı'yı tanıyamaması kendi fitratını reddetme anlamına da gelmektedir.

Bütün zekâ kuramları değerlendirildiğinde zekânın öğrenilebilir ve öğretilabilir bir özellik taşıdığı görülmektedir. Nitekim ülkeler vatandaşlarına eğitim vererek vatandaşlarını daha nitelikli hale getirmeye çalışmaktadır. Ancak ülkelerin kendi vatandaşlarını daha nitelikli bir şekilde yetiştirmesi kendi öğrencilerini daha iyi bir şekilde tanınmasıyla mümkündür. Bu da öğrencilerin zekâlarını fark etmeleriyle olur. Öğrencilerde bazı yetenekler hazır olarak bulunmakta ve bu niteliklerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Ülkemizde yapılan bir araştırmaya göre sayısal bölüme gitmek isteyen öğrenciler sözel bölüme gitmek isteyen öğrencilerden daha fazladır (Çatı vd., 2016). Bunun nedenlerinden biri de sayısal alanlarda başarılı olan öğrencilerin daha çok taltif görmesi, diğer alanları seçen öğrencilerin akranları tarafından rencide edilmesidir. Ancak son dönemlerde ülkemizin gündemine giren çoklu zekâ kuramıyla farklı zekâların olduğuna inanılması toplumsal ayrımcılığı bir nebze de olsa azaltmaktadır.

Zekâ kuramları değerlendirildiğinde şu noktalar göze çarpar. Zekânın daha çok insan davranışlarıyla değerlendirilmesi zihin ve davranış arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Zekânın düşünsel süreçleri içeren yapısı ve yeni problemler üretebilen yönü zihin ve zekâ arasında sıkı bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Bütün zekâ kuramlarının ortak paydasının insanın anlama yeteneğinin farklı durumlar üzerinde bir değerlendirmesi olduğu görülür. Böylece insanın bilebilme arzusunun zekânın başat unsurlarından olduğu söylenebilir. Zekâ kuramlarında öne çıkan bir diğer önemli özellik belirli davranışları daha iyi sergileyen kişilerin o davranışları yapmayı daha çok istemesi yani o davranışları sevmesidir. Buradan hareketle insanın duygusal yönünde bulunan sevgi ihtiyacının zekâ içerisinde yer bulması insanı farklı kılan hususlardandır. Zekânın kendi içsel süreçlerini değerlendiren, duygularını kontrol eden ve bunları yönlendirebilen yönü kişinin kendisine üçüncül bakış açısıyla bakabilmesini ifade eder. Kendisine bir özne gibi bakabilme bilincin bir özelliği olmasıyla zekâ ve bilinç arasındaki ortak paydaya işaret eder. Buradan hareketle zekânın bir anlamda zihin görevini üstlenerek bilinçle sıkı bir ilişki içerisinde olduğu söylenebilir.

İnsanın düşünsel süreçlerini açıklamak için zekânın yanında aklın anlaşılması gerekir. Nitekim insan, akli sayesinde düşünmekte, öğrendiği bilgileri sınıflandırarak analiz etmekte ve hafızasıyla eski bilgilerle kıyasa gitmektedir. Bu nedenle insan zekâsını değerlendirirken akıl, öğrenme ve hafızanın anlaşılmasının ayrı bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz.

1.2. Fitrî Zekâda Akıl, Öğrenme ve Hafızanın Yeri

İnsan akıllı doğruyu yanlıştan ayıran, insanı hakikate götüren ve bunu yaparken tecrübelerinden yararlanan bir yapıya sahiptir. Bu yüzden tecrübenin olgunlaştırdığı kimseye akıllı denir. Böylece tecrübeyle akıl arasında doğrudan bir ilişki vardır. Tecrübe ise deneyimle öğrenerek gerçekleşir. Buradan hareketle öğrenmeyle akıl arasında da sıkı bir ilişkinin olduğu söylenebilir. İnsan öğrenerek ve kendini geliştirerek aklını geliştirir. Bu insanın fitratıdır.

Akıl nedir, böbrek gibi bir organ mıdır, yoksa zekâ gibi insan davranışları üzerinde beliren bir araz mıdır? Dennett (1999, ss. 12-13) aklın varlığını araştırarak, onun varlığının insanın en temel özelliklerinden biri olduğunu, düşünmenin bununla gerçekleştiğini ve onun varlığının diğer organların varlığından daha hissedilir bir hakikati olduğundan bahsetmiştir. Okul derslerinde bahsedilen organlarınızı hayatınız boyunca görememeniz onların olmadığına inandığınız anlamına gelmez aksine onların oralarda bir yerde var olduğunu kabul edersiniz. Ancak aklın varlığı düşünüldüğünde, varlığı bütünüyle hissedilen, “ben düşünen bir şeyim” denilecek kadar önemli bir şey olduğunu görürsünüz (D. Dennett, 1999, ss. 12-13; Descartes, 2013). Dennett aklın varlığını insanın varlığıyla özdeş kılarak Descartes’in önceleri sorguladığı soruyu gündeme taşımıştır. Öte yandan Descartes’in aklın varlığını insanın varlığıyla ilişkilendirmesi aklın insan hayatında ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Filozoflar akıllı farklı şekillerde anlamışlardır. Nitekim ilk zamanlardaki doğa filozoflarında görülen akıl her şeyin kurucu nedeni, Platon’da duyuların yanıltıcı etkisi karşısında gerçek doğrunun kaynağıdır. Platon akıllı, sezgisel ve gidimli şeklinde ikiye ayırmış, ilkinin ideaları aracısız kavradığını, ikincisinin ise mantıksal kanıtlamalarla ilerlediğini iddia etmiştir (Bolay, 2019). Böylece Platon’da aklın gerçeği kavrama yeteneğine sahip olduğu söylenebilir. Öğrencisi Aristoteles kuramsal ve pratik olmak üzere akıllı iki kısma ayırmıştır (Erdem, 2010). Orta çağda akıl gidimli eksene kaymıştır. Örneğin Thomas Aquinas akıllı bir bilgi nesnesinden diğer bilgi nesnesine giderek zihinsel hakikate ulaşma şeklinde anlamıştır (Çüçen, 2010, s. 221). Bu süreçte doğuda akıl, islam felsefesi disiplini özelinde düşünüldüğünde hakikati doğrudan bilme kabiliyeti, doğruyu yanlıştan ayırt etmeyi sağlayan ışık olarak anlaşılmıştır (Çüçen, 2010, s. 128). Buradan hareketle islam felsefesi disipliniinde doğru bilgiye ulaşmada akla büyük önem verildiği görülmektedir. Modern dönemlere doğru geldiğimizde Descartes aklın herkeste eşit olduğunu iddia etmiş, Leibniz aklın bilgisinin deney bilgisi gibi sezgisel bir kesinlik taşıdığını söylemiştir. (Gökberk, 2003, s. 278). Bu anlayış yalnızca deneysel bilginin doğruluğunu savunanlara karşı bir argüman niteliği taşımıştır. Kant akıllı, anlama yetisi olarak tanımlayarak, anlama yetisinin deneysel bilgiye anlam kazandırdığını

ve apriori idelere doğuştan sahip olduğunu, böylelikle de aklın sınırını aşmayarak deneysel bilginin sınırları içerisinde kalması gerektiğini söylemiştir (Cevizci, 2002, ss. 217-220). Bu anlamda Kant'ta aklın belirli bir bağlama sıkıştırıldığı görülebilir. Hegel'de akıl, bilgi edinmenin yegane formudur (Gökberk, 2003, s. 388). Bütün bu yaklaşımlar değerlendirildiğinde aklın iki farklı yöntemle ele alınmış olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki sezgi, duygu, his diyebileceğimiz insanın duygusal yönünü temsil eden sezgisel akıl, diğeri rasyonel düşünen mantıksal akıldır. İlkinin daha çok insanın tecrübelerinden hareketle elde edilen bir akıl olduğu diğerinin ise düşünsel süreçlerin yansıması olarak görünen mantıksal bir akıl olduğu görülmektedir. Öte yandan dikkatlice bakıldığında bahsedilen bütün yaklaşımların akli, insanı hakikate götüren, doğruyu aramasını sağlayan ve varlığı anlamlandırmasına yardımcı olan bir yeti olarak algıladıkları görülür.

Akıl ve öğrenme arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. İnsan aklıyla öğrendiği bilgileri sınıflandırmakta, hafızası aracılığıyla geçmiş bilgilerinden kıyas yapmakta ve öğrenilen bilgileri analiz etmektedir. Bu nedenle öğrenmenin anlaşılması aklın anlaşılmasında önemli bir role sahiptir. Öğrenmenin içeriği düşünüldüğünde, ihtiyaç ve eksiklik hissi öne çıkar. Kişi eksik olduğunu hissettiğinde, bir konudaki bilgi birikiminin ihtiyaçlarını karşılamadığını düşündüğünde, öğrenmeye ihtiyaç duyar. Bu anlamda inanç ve öğrenme arasında da bir ilişki mevcuttur. Bunu çalışmamızın ilerleyen sayfalarında inceleyeceğiz.

Baymur (1983, s. 176) öğrenmeyi algılama, akılda tutma, tanıma, anımsama ve alışkanlık kazanma şeklinde beş basamakta değerlendirir. Buna göre insan algıladığı şeyleri aklında tutmaya çalışarak zihninde o bilgileri tanımasını sağlayan izler oluşturur. Öğrenilen bilgilerin bazıları unutulsa da tekrar yoluyla pekiştirilerek ve zihinde eski bilgilerle anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde bu bilgilerin anımsanması sağlanır. Öyle ki gerek tekrar gerek anlamlı öğrenme metotlarıyla kalıcı hale gelen bu bilgiler insanda alışkanlık oluşturur. Alışkanlığın oluşmasıyla bilgiler kalıcı hale gelmiş olur. Bu sayede öğrenilen bilgiler davranışa dönüşür. Alışkanlığın daha çabuk sağlanmasında öğrenilen şeylerin kişiye içsel doyum sağlaması ve ihtiyaçlarını karşılaması önem taşır.

Öğrenmenin kalıcı hale gelmesini sağlayan şey hafızadır. Hafıza, insanın bilgileri saklamasını sağlayan, böylece bilgileri uzun yıllarca zihninde taşımasını sağlayan yapıdır. Bu bilgilerin unutulması bir anlamda öğrenilen bilgilerin yokluğu ve düşünce kaybı anlamına gelirken insan bilgileri unutmamak için kısa ve uzun hafızada saklamaya çalışır.

Bütün bunlardan hareketle bir değerlendirmeye gidecek olursak aklın varlığının insanın varlığına anlam katacak derecede önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Filozofların akli

farklı yönleriyle ele alması çok boyutlu yapısından kaynaklanmaktadır. Nitekim akıl pratik, sezgisel, mantıksal gibi birçok yönü olan bir kavramdır. Öte yandan aklın doğru çalışması ve öğrenmenin düzgün bir şekilde gerçekleşebilmesi için bilgilerin kaynağı olması nedeniyle hafızanın önemi büyüktür. Aklın bir yönünün varlığı anlamaya çalışması diğer bir yönünün gündelik hesaplama işlemleriyle ilgilenmesi iki farklı uçta davranışları yapabilmesini sağlar. Ayrıca insanın öğrendiği yeni bilgileri aklını kullanarak sınıflandırması ve anlam arayışına girebilmesi aklın metafizikle ilişkili olduğunu da göstermektedir.

1.3. Fitrî Zekâda Öznel Deneyim

Zihinle kimi zaman karıştırılan, kimi zaman eş anlamlı kullanılan bilinç dediğimiz kişinin öznel deneyimi olarak isimlendirilebilecek bir kavram insan zekâsının anlaşılmasında önem taşımaktadır. Nitekim zekânın yalnızca somut eylemler yığını olmasını engelleyen, onu yapan bir öznel deneyimin olmasıdır. Bilinç, insanın insan olması kadar önemli bir unsur, onun varlığıyla kaim bir kaide, benlikle büyük bir ilişkisi olan bir kavramdır. Bilinç tekçi ve ikici yaklaşımlarla farklı anlaşılmıştır.

Bilinç, üçüncü tekil şahıslarla gözlemlenemez bir nitelik taşır. Bilinç, kendisi bir nedene bağlı olmadan bir gözlemciye bağlı özelliklerin ortaya çıkması için gerekli nedendir (J. R. Searle, 2018, s. 165). Bilinç kişinin algılayışlarının, geçmiş deneyimlerinin ya da hafızasının toplandığı bir ilkedir. Bilincin gözlemlenemez olması ve diğer öznel deneyimlerle sıkı bir ilişki içerisinde olması onun anlaşılmasını zor kılan hususlardandır. Nitekim bilincin içerisinde niyetlilik, odağını belli bir noktaya toplama, öznellik, teklik, geçmiş öznel deneyim gibi özellikler bulunmaktadır. Bu da bilincin çoklu fonksiyonunu gözler önüne sermektedir.

İnsan dışındaki canlıların bilinci tartışmalı bir konudur. Hayvanların içgüdüyle hareket ettiği bilinir. Hayvanların bazı davranışları da içgüdünün dışında açıklanmalıdır. Her ne kadar hayvanlarda bilincin varlığı kabul edilse de hangi hayvanda ne derecede bilinç bulunduğu henüz kesinleşmemiştir (Penrose, 2000, ss. 99-100; J. R. Searle, 2004a, s. 101). Ancak hayvanlarda bilincin basit canlılardan başlamak üzere gelişim gösterdiği söylenebilir. Bir bakterinin bilinciyle bir köpeğin bilincinin eşit olmadığı aşıkardır.

Özakpınar (2000, ss. 72-73) bilinç konusunda hayvanların bir zihne sahip olduğunu ancak bir bilince sahip olmadığını, bilincin yaptıklarından haberdar olmak anlamını taşıdığını zihnin ise davranışları düzenleyen bir yapı olduğunu söyler. Bizce Kur'an'da bulunan karıncanın konuşması, hayvanların insan gibi bir topluluk olduğundan bahsedilmesi gibi konular hayvanların bilince sahip olduğuna delalet eder (Kur'an, 27: 18; 6: 38). Nitekim konuşma bilinç

sahibi olmanın koşullarından birisidir. Aslında burada tartışılması gereken konunun insan dışındaki varlıkların bilinçleri değil ki bu açıktır, bu bilinçlerin o varlıkları sorumlu kılması, bir tür bilince sahip varlıkların özgür irade meselesi gibi konular olduğunu düşünüyoruz.

1.4. Fitrî Zekâda Bilgi Unsuru

Bilgi, felsefede kişinin fark ettiği şeyin zihninde anlam bulduğu düşünceler, süjenin isteyerek objeye yönelmesiyle oluşan bağdan ortaya çıkan üründür. Bir şeyin farkına varma, insan bilincinin doğru olarak kabul ettiği her şeydir. Filozoflar bilgi konusunda farklı görüşlere sahiptir. Örneğin Aristoteles bilgiyi insanın duyularına ve aklına ilişkin bir açıklama şeklinde ele alarak, aklın duyulara bağlı olarak hareket ettiğini ve böylece bilgiye sahip olduğunu söyler (Cevizci, 1999, s. 124). Böylece Aristoteles'te bilginin duyular aracılığıyla elde edildiği görülür. Descartes'te bilgi, kesin, zorunlu, doğurucu, Locke'da duyularla ilgili, Kant'ta ise bu ikisinin birleşimi yani tecrübenin aklın apriori kategorilerine aklın sınırlarında uymasındır (Cevizci, 1999, ss. 123-127). Bu görüşlerin aksine Agnostikler, hiçbir şeyin bilinemeyeceğini savunarak bilginin imkanını reddetmektedirler (Diemer, 1990, s. 154; Gökberk, 2003, s. 40). Daha çok Septiklerin savunduğu bu yaklaşımın temeli hiçbir şeyden emin olunamayacağı ve bu yüzden her şeyden şüphe duyulması gerektiği üzerinedir (Keklik, 1996, s. 204). Gnostikler ise bir şeyi bilmenin kesinlikle mümkün olduğunu, bilgiye ulaşmada yegane unsurun içgörü olduğunu iddia ederek Hristiyanlık arasında kendisine yer bulmuştur (Cevizci, 1999). Bilginin ulaşılamaz olduğu asılsız bir savdır. Nitekim insan kendisinden başlayarak gerek içsel ve gerek duysal yollarla bilgi edinebilir. Ayrıca bilginin bir şeyi aslı üzerine bilmek olduğu yaklaşımı bizce daha doğru gelmektedir. Ancak bazı bilgilerin hakikat noktasında tecrübe edilemez olması bir anlamda da insanın zihniyle sınırlı kalacağı anlamını da doğrulamaktadır.

Öte yandan bilgi konusunda orta yolu tutmaya çalışan ve bilgiyi insan zihni bağlamında anlamaya çalışan üç farklı yaklaşım vardır. Bunlardan ilki İçkin Epistemolojik İdealizmdir. Bu görüştekiler bilginin süjenin zihninden dışarı çıkamayacağını, gerçeğin ancak süjeyle birlikte ortaya çıktığını savunurlar (Diemer, 1990, s. 156; Topdemir, 2009, s. 127) İkincisi ise Epistemolojik Realizmdir. Bu görüştekilere göre insan kendi zihninden ayrı olarak nesnenin varlığını, gerçekliğini kavrayabilir, böylece bilgi insan zihninden bağımsız bir kavramdır (Popper, 2006, ss. 37-38). Üçüncü ve son görüş ise Aşkın Epistemolojik İdealizmdir. Nesnelerin gerçekliklerine ulaşılamayacağını ancak düşüncenin kendi kategorileriyle bilgiye ulaşmaya çalıştığını savunan bu görüşe göre nesnelerin gerçekliğini değil ancak fenomen alanı bilinebilir (Topdemir, 2009, s. 127). Bu yaklaşımlara bakıldığında bilgiye ulaşmada suje, obje ve zihinsel kategorilerin önem taşıdığı görülür. Bilgi konusundaki bu bakış açılarının akıl

konusundaki kategorileşmeyle benzerliği göze çarpmaktadır. Bunun nedeni düşünceyi oluşturan süreçlerin iki ucunun birbirine benzer oluşudur.

Bu yaklaşımlardaki farklı bakış açılarının, bilginin farklı unsurlarına dair tecrübenin bir yansımasıyla ortaya çıktığı söylenebilir. Öte yandan bilginin doğruluk özelliği değerlendirildiğinde hakiki bilgiye ulaşmak zaman zaman sübjektif kalabilir. Bu yüzden nesnel ve öznel yollarla bilgiye ulaşmada mantık ilkeleri ve selim akıl temelinde bir değerlendirilmeye gidilmesi daha doğru gözükmemektedir.

Kur'an'da bilginin kaynağı duyular, akıl, kalp ve sezgi olarak geçer ("Bilgi", 2019a). Ayrıca Kur'an bilginin farklı aşamalarda gerçekleştiğine de değinmiştir. Nitekim bunlardan ilki olan ilmül-yakîn bir şeyin varlığının bilgisini bilme, aynül-yakîn görerek bilme, hakkul-yakîn ise o şeyle olma yani hissederek bilme anlamına gelmektedir. (Kur'an, 102; 56: 95).

Bilgi yaklaşımlarına bakıldığında öncelikle bilginin mümkün olduğunu söylemekte fayda vardır. Aksi düşünüldüğünde paradoksa düşürebilir. Bilgi yaklaşımlardaki farklılığın akıl konusundaki ayrımlarda olduğu gibi varlığı farklı anlamaktan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Buradaki en makul yorumun duyuların ve aklın birlikte çalıştığı ve bir bütün olarak bilgiyi oluşturduğu görüşü olduğunu belirtmeliyiz. Öte yandan bilginin metafizik yönünün de unutulmamalıdır. Bu noktada sezgi, ilham, vahiy gibi unsurlar bilgi edinmeyi sağlayan diğer yollardır.

1.5. Fitrî Zekâda Düşünme Unsuru

Tefekkür, kavrama, tasarlama, anlama yetisi, aklın öz hali gibi anlamlara gelen düşünme; belli bir amaca yönelik bilgileri irdelemek, kıyas yapmak ve aralarındaki bağlantılardan hareketle düşünceyi oluşturmaktır (TDK, "Düşünmek", 2019). İnsanlar, semboller aracılığıyla kavramlara ulaşarak düşünürler (Baymur, 1983, ss. 195-196). Düşünmenin ikinci kısmı yargılarla olur. Örneğin Mehmet çalışkandır, Türkler cesurdur, gibi cümleler yargı bildirir ve bu yargılardan hareketle düşünülür. Üçüncü kısım tümevarım ve tümden gelim yoluyla yapılan kıyas yöntemidir. Tümevarım yoluyla düşünme, örneğin; Mehmet bir insandır ve düşünebilir, Salih bir insandır ve düşünebilir, o halde bütün insanlar düşünebilir şeklindeki önermelerdir. Tümdengelim yoluyla düşünme ise bütün insanların düşünebileceği özelliğinden Mehmet'in ya da Salih'in düşünebileceği özel bilgisine ulaşılmasıdır. Bu yöntemler düşünmenin başat unsurlarındandır.

Neopozitivist kuramcılar düşünceye "dil" özelliğini eklemiş, söylenilen şeylerin basit ve karmaşık hallerde birbirleriyle denetlenerek düşüncelerin doğruluğunun test edilmesi

gerektiğini iddia etmişlerdir (Diemer, 1990, ss. 163-165). Düşünme ile dil arasında bir ilişkinin varlığı açıktır. Baymur (1983, s. 206) düşünmenin sessiz konuşma, konuşmanın ise sesli düşünme olduğunu söylemiştir. Dil olmadan düşüncenin de en azından ifade edilemeyeceği açıktır. Böylece ne düşünce dilden bağımsız ne de dil düşünceden bağımsız bir yapıya sahiptir.

Böylece fitrî zekâyâ ait olduğunu düşündüğümüz olguları ele almaya çalıştık. Buradan hareketle şunları söyleyebiliriz. Fitrî zekâyı oluşturan süreçler çeşitli ve karmaşıktır. Bu anlamda şöyle bir akıl yürütme yapabiliriz. İnsan doğuştan getirdiği akıl ve zekâyı çevre şartlarıyla, düşünme, tefekkür etme, ayırt etme gibi yetilerle ve bu yetilerin anlam bulduğu bilinç, benlik ve zihin gibi özellikleriyle işlevsel kılarak olayları anlayabilmektedir. Öte yandan özgür iradeleriyle kişiler eylemlerinden sorumlu olmaktadır.

İnsanın içerisinde iyiyi ve kötüyü, doğruyu ve yanlış barındıran bir yapıya sahip olması, duygu-akıl, sevgi-nefret gibi birçok duyguyu içinde barındırması onun ne kadar karmaşık bir yapıda olduğunu göstermektedir (Kur'an, 91: 8). Bu nedenle insanı anlamaya çalışırken düşünsel süreçlerin yanında duygusal süreçlerin de değerlendirilmesi gerekir. Ancak insanın duygusal süreçlerinin nasıl gerçekleştiğinin tam olarak bilinmiyor oluşu bu konunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Fitrî zekânın zihin, akıl, bilinç, benlik, duygu, düşünce, fitrat, çevre gibi unsurlarla sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu kavramların birbirini tamamlayan bir yapboz gibi bir arada kullanılması ve yeri geldiğinde birbirinin yerine kullanılabileceğini ifade edebiliriz. Fitrî zekânın daha iyi anlaşılmasının bu olgularla gerçekleşeceğini düşünmekteyiz.

2. Yapay Zekâ Nedir?

Yapay zekâ bir makinenin akıllı insan davranışını taklit etme, yapay bir zihin oluşturma gibi konularıyla ilgilenen bir bilim dalıdır. Yapay zekâ İngilizce kökenli Artificial, “Bir insanın ürettiği doğal olmayan şey”, Intelligence “yeni durumlar karşısında uyum sağlama yeteneği” anlamına gelerek insanın ürettiği ve problemleri algılayabilen, düşünebilen ve çözebilen makineler anlamına gelir (Merriam-Webster, “Intelligence”, 2018; TDK, “Zekâ”, 2018). Böylece yapay zekâda amaç objektif gerçeklerden hareketle düşünme yoluyla sonuç çıkarabilen makinelerdir.

Zekâ, genelde bir yeteneği ve belirli durumlar karşısındaki tepkileri anlatmak için kullanılırken yapay zekâda amaç bir yetenek değil bir zihin inşa edebilmektir. Ancak bir sistemin zihin özelliği taşıyabilmesi bu kadar da kolay değildir. Örneğin düşünebilmeli, eyleme geçebilmeli, eş zamansız olarak, seçmeli, uyumlu, esnek, etkileşimci ve zamanlı olarak

algılamalıdır (Kocabaş, 2014; Lucius & Ural, 1996). Buna göre bir makinenin zihin sayılabilmesi için mükemmel bir düzen içerisinde çalışması gerekmektedir. Örneğin düşünerek olaylar arasında kıyas yapabilmeli, tümevarım ve tümden gelim yöntemlerini kullanabilmelidir. Seçim işlemlerinde sıra gözetmeden, birden fazla ve gerektiğinde sınırsız sayıda işlem yapabilmeli, bunları uyum içerisinde gerçekleştirmelidir. Ayrıca esnek olabilmeli ve bir zaman algısını başlangıç kabul ederek hareket etmelidir.

2.1. Robotların ve Yapay Zekânın Tarihi

Yapay zekâ çalışmaları yetmiş yıla yakın bir süredir filizlenmiş olsa da robot ve otomat düşüncesine daha önceki dönemlerde değinildiği görülmektedir. Robotların insan hayatını kolaylaştırma amacıyla üretilen aletler olduğu düşünüldüğünde erken dönemde görülmesinin mümkün olduğu söylenebilir.

Antik Yunan'da Arhitas kendi kendisine uçabilen otomat güverciniyle, İslam dünyasında Cezeri, hidrolik temelli makineleriyle robot fikrinin ilk eserlerinden sayılabilir (Ökten, 2019, s. 505). Çağdaş dünyaya geldiğimizde robot fikri Descartes'te görülür. O, *Metot Üzerine Konuşma* adlı eserinde beynin özelliklerini açıklarken, tamamen insan düşüncesiyle yola çıkılan bir robot fikrinin açmazlarından bahsetmiştir (Descartes, 2013, ss. 54-55). Daha sonra Leibniz'in görüşleri konuyu farklı bir noktaya taşımıştır. O, insan düşüncesinin kopyalanabileceğini iddia etmiştir. Leibniz, temel kavramların sembollerle oluştuğunu, temel cümlelerin temel kavramların kombinasyonları olduğunu iddia ederek bunları temsil eden ve sembolik olarak düzenleyen bir yöntem geliştirilebildiğinde yeni fikirler üretilebileceğine inanmıştır (Leibniz, 1666). Buradan hareketle Leibniz'in insanı düşünen bir makine olarak değerlendirdiği görülmektedir.

Maddeci düşünürlerden Julien de la Matrie insanın yaşamsal fonksiyonlarını işlevsel bir örgütlenme olarak açıklamıştır (Matrie, 1980, s. 104). Matrie'nin insanı bu şekilde değerlendirmesi robotlar özelinde düşünüldüğünde yapay bir insan fikrini de desteklemektedir. Fransız mucit ve sanatçı Jacques De Vaucanson canlı gibi gözüken robotik heykeller tasarlamıştır. Babbage ise "Analitik Makine" olarak adlandırdığı temel mantıksal ve aritmetik işlemleri yapabilen, çağdaş bilgisayarların habercisi bir makine tasarlamıştır. Bütün bu çalışmalara bakıldığında otomatların entelektüel kaygılarla, estetik düşüncelerle ve hayata dair pratik çözümler üretme amacıyla geliştirildiği söylenebilir.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde robot fikri kavram boyutuna evrilmiştir. Bunun ilk kullanımı ise Karel Capek'in bir tiyatro eserinde görülmüştür. *Rossum'un Evrensel Robotları*

adlı tiyatro eserinde kendilerine hizmet etmesi için yaratılan robotların kendi hakimiyetlerini ilan ederek insanların yerini almak istemeleri görülür (Capek, 1923). Daha sonraları ise robot kavramı, bilim-kurgu filmleri, romanlar, hikayeler aracılığıyla insanlar arasında yayılmaya başlamıştır.

İnsanlığı ele geçirecek robot fikrinin gelişmesiyle birlikte Asimov olası bir robot tehlikesine karşı Robotiğin Üç Yasasını belirlemiştir. Buna göre bir robot herhangi bir insana zarar veremez ya da zarar verilmesine seyirci kalmaz. Bir robot ilk kuralla çelişmediği sürece insanın emirlerine uymak zorundadır. Bir robot birinci ve ikinci kuralla çelişmediği sürece kendi varlığını korumakla sorumludur (Asimov, 1950, s. 25). Buradan hareketle insanlığı ele geçirecek ilk robot fikirlerinden itibaren robotların gelişiminin insan düşüncesiyle sınırlandırılmaya ve yönlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Robot kavramıyla birlikte yapay zekâ kavramının ortaya çıkışına Bush'un (1945) *Düşünebilir miyiz?* adlı makalesi temel oluşturmuştur. Bush, insanlığın bilimsel ilerlemeleriyle elde edilen atom bombasının insanlığı yıkıcı etkisi karşısında bilgi toplumu olmayı sağlayacak bütün dünyanın bilgiye erişebileceği bir makine tasarlandığında, bu tarz sorunların çözüleceğini ifade etmiştir (Bush, 1945). Sonraları Alan Turing'in *Hesaplama Makinesi ve Zekâ* adlı makalesi yapay zekâ çalışmaları için devrim niteliği taşımıştır. Turing makalesinde, makinelerin gelecekte insan gibi davranabileceğini, akıllı şeyler yapabileceğini hatta satranç oynayabileceğinden bahsetmiştir (Turing, 1950). Buradan hareketle Turing'in düşünmeyi işlevselci bakış açısıyla değerlendirdiği söylenebilir.

Turing'in düşünen makineler fikrinden sonra 1955 yılında John McCarthy Dartmouth Konferansı için "Yapay Zekâ" kavramını kullanmıştır. Dartmouth konferansında yapay zekâ kavramının çerçevesi ilk defa çizilmiş, zekânın öğrenmenin ne olduğu ve makinelerdeki benzerinin yapılıp yapılamayacağı tartışılmıştır (Solomon & Holloway, 1985).

Yapay zekâ fikrinin gelişmesiyle birlikte yapay zekâ cihazları da önem kazanmıştır. Nitekim W. Grey Walter 1950'de pilleri bitene kadar gezen sonraları şarj edip pilleri dolunca tekrar gezmeye başlayan kaplumbağa tasarlamıştır (Holland, 2003, s. 352). Yapay zekâ çalışmaları eğlence sektörü üzerinden gelişmeye devam etmiş, kuralların belli olması nedeniyle satranç üzerine çalışmalar yapılmıştır (A. O. Aydın, 2013, s. 31). Satranç üzerine yapılan çalışmalar sonuç almış 1997 yılında IBM'nin Deep Blue isimli programı dünya satranç şampiyonu Gary Kasparov'u yenmiştir. Böylece bu maç yapay zekânın insan zekâsını geçtiği yönünde yorumlanmış ancak maç sonunda Kasparov'un basın açıklaması yapması ironik bir durum oluşturmuştur (Kaku, 2016, s. 90). Yapay zekânın geleceğinin çok ileri seviyede olacağı

filmler ve kitaplar tarafından işlenmiş, 1992 yılına gelindiğinde robotların insanlarla herhangi bir konu üzerine konuşabileceği ve bir uzay gemisini sürebileceği savunulmuş ancak yapay zekâların sadece bir böceğin zekâ seviyesine ulaştığı gözlemlenmiştir (Kaku, 2016, s. 90).

Robotların ve yapay zekânın tarihine baktığımızda şunları görmekteyiz. Robot fikri, düşünürlerin özel ilgilerine, insan hayatındaki ihtiyaçlara göre düzenlenmiştir. Bunun yanında insanın yarattığı, insanlığı ele geçirecek bir robot fikri daha çok bilim-kurgu filmleri ve kitaplar aracılığıyla insanlar arasında yer bulmuştur. Ancak yapılan çalışmalara bakıldığında insanın düşünsel süreçlerini taklit eden, insan gibi davranabilen robotlar üretilmemiştir. Bunların yanı sıra yapay zekâ çalışmaları doğal dil işleme, uzman sistemler gibi alanlarda gelişim göstermiştir.

Yapay zekâ çalışmalarının daha iyi anlaşılabilmesi için insan zekâsının unsurları bilinmek durumundadır. İnsan zekâsını düşündüğümüzde önümüze çıkan en önemli kavram düşünmedir. Düşünmenin anlaşılması zekânın anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Bu nedenle yapay zekâ çalışmalarının daha iyi anlaşılabilmesi için düşünmenin, düşünceyi oluşturan unsurların bilinmesi gerekir.

2.2. Yapay Zekâda Düşünme Unsuru

Yapay zekâ çalışmaları insan zekâsını modelleyerek bir sistem oluşturmaya çalışmaktadır. İnsan zekâsının en beliren özelliklerinden biri de düşünebilmesidir. İnsan düşünebilme özelliğiyle varlıkları algılayabilmekte, onları anlamlandırabilmekte ve çıkarımda bulunabilmektedir. Bu anlamıyla düşünme zekânın başat parametrelerindendir. Düşünmenin anlaşılması için şu sorular sorulabilir. İnsan zihni nasıl düşünmekte ve bu düşünceler insanın çıkarımlarına nasıl etki etmektedir, insan düşüncesinde hangi organ ya da kavramlar öne çıkmaktadır? İnsan düşüncesi nasıl oluşmaktadır? Bu soruların cevaplanması Yapay bir düşünmenin imkânı üzerinde daha belirgin konuşmaya olanak sağlayacaktır. Bu bağlamda düşünmenin ilk unsuru algılamadır. İnsanın algılaması gözü vasıtasıyla olmaktadır. Robotlarda ise bu görev kamera aracılığıyla gerçekleşmektedir. Robotun algıladığı görüntü işlenerek sınıflandırılır. Örneğin, plaka tarama işlemleri bunun göstergesidir. Ancak kameralar, göz gibi muhteşem bir donanıma ulaşamamışlardır. Bir başka perspektifle bakıldığında, kameralar gözlerin göremediği uzaklıktaki mesafeleri görebilmekte, fark edemediği ayrıntıları fark etmektedir. Bu noktada ilerleyen zamanlarda kameraların donanımının gözün fonksiyonlarını geçeceği söylenebilir.

Yapay düşünmenin ikinci unsuru ise öğrenmedir. Robotlarda öğrenme gelen verinin işlenmesi ve kaydedilmesi olarak anlaşılır. Robotlarda öğrenme çeşitleri yapay öğrenme, sembolik çıkarım ve genetik algoritma olarak üç şekilde gerçekleşir (Yazıcı Şahinli, 2017, s. 13). Yapay öğrenme, verili geçmiş durumlardan genellemeler yapmayı, tümevarım yöntemini kullanmayı içerir (Köroğlu, 2017, s. 3) Örneğin robotun bir engele takıldığında aynı şekildeki diğer engelleri tanınması yapay öğrenmeyle gerçekleşir. Sembolik çıkarım ve genetik algoritma ise neden-sonuç ilişkileriyle genellemeler yapma, keşif çalışmalarında bulunma gibi bireysel keşiflerde kullanılır. Bunun en belirgin örneği Deep Blue’da görülür. Deep Blue milyonlarca satranç hamlesini hesaplayarak bunların en doğru olanlarını tercih etmiş ve bu sayede Kasparov’u yenmiştir.

Yapay öğrenmenin daha derinleştiği disiplin olarak yapay sinir ağları göze çarpar. Yapay sinir ağlarının öğrenmesinde üç farklı yöntem uygulanır. Bunlardan ilki öğretmenli öğrenmedir. Buna göre ağı denetleyecek öğretmen, basitçe ağa çıktı anlamında ne üretmesi gerektiğini söyler (Rumelhart vd., 1985). Güdümlü öğrenme diyebileceğimiz bu öğrenmede öğrenenin görevi yalnızca girdi ve çıktı işlemini gerçekleştirmektir. Bunu A girdisini veren bir öğretmenin B çıktısını makineden istemesi olarak anlayabiliriz. İnternet sitelerinde girilen kodların resim ve şekil olarak karşımıza çıkması bu öğrenmeye örnek olarak verilebilir. İkincisi destekleyici öğrenmedir. Bu öğrenme çeşidinde ağa ne üretmesi gerektiği değil sadece çıktının doğru veya yanlış olduğu bildirilir (Haykin, 2009, ss. 36-37). Böylece ağ bir anlamda yalnız başına bırakılır. Ancak burada da tamamen özerk bir öğrenme söz konusu değildir. Üçüncü öğrenme türü ise öğretmensiz öğrenmedir. Bu öğrenmede ağlara girdi ve çıktılar verilmeden “kendi kendilerine organize” edecek şekilde programlanarak kendilerini düzenlemesi ve deneme yanılma yoluyla öğrenmesi öğretilir, böylece tam anlamıyla özgür bir öğrenmeden söz edilebilir (Carpenter & Grossberg, 1987). Buna göre ağ kendi çıktılarını değerlendirerek doğru sonuçlara ulaşabilir. Bütün bu öğrenme çeşitlerinin çok basit düzeyde gerçekleştiği söylenebilir. Bu nedenle yapay sinir ağlarının insan öğrenmesini modelleyebilmesi için önünde uzun bir yol gözükmektedir.

Yapay düşünmenin diğer bir unsuru ise konuşmadır. Nitekim yapay zekâ çalışmalarında konuşma modellenmeye çalışılmakta, insan gibi konuşan sistemler inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bunun için öncelikle sembollerin anlaşılması, buradan hareketle kavramların ve cümlelerin anlaşılması gerekmektedir. Öte yandan konuşmanın unsurlarından sentaksın yanında semantiğin de anlaşılması gerekmektedir. İnsanın hangi ifadelere hangi anlamlar yüklediği de önem taşımaktadır.

2.3. Yapay Zekâda Temel İki Anlatım

Yapay zekâ çalışmalarında iki temel anlatımın var olduğu görülmektedir. Bunlardan ilkinin zayıf yapay zekâ ikincisinin ise güçlü yapay zekâ olduğu görülmektedir. Zayıf yapay zekâlar robotların belirli özellikleri yapabilmesi üzerine odaklanmıştır. Güçlü yapay zekâ konusuna ilerleyen sayfalarda değineceğimiz için şimdilik zayıf yapay zekâyı anlamaya çalışalım. Zayıf yapay zekânın spesifik bazı eylemleri yapma üzerine odaklanmasına neden olan bazı etkenler olmuştur. Nitekim bir robotun tam anlamıyla özgür eylem yapabilmesini sağlayamayan bilim insanları, insan hayatında karşılaşılan zorluklara yönelik çalışmalar yapmıştır. Sonraları robot bilimi çalışmaları karmaşık ve yapılandırılmamış ortamlarda otomatik olarak hareket eden makineler ve sosyal davranış yeteneği, ahlaki karar verme yeteneği olan makineler yaratma üzerine odaklanmıştır (Royakkers & van Est, 2015). Bu amaçlardan hareketle otonom süpürgeler, otonom araçlar üretilmiş, ancak ahlaki kararlar veren makineler üretilmesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunlar farklı alanlarda kullanılmaya başlanmıştır. Zayıf yapay zekâların kullanımının ihtiyaca göre gerçekleştiği söylenebilir. Öte yandan çeşitli istihdam gruplarının işsiz kalmasını sağlayacak otonom araçlar zayıf yapay zekâ çalışmalarının ne derece ilerlediğini göstermektedir. Önümüzdeki yıllarda nesnelerin interneti, akıllı eşyalar gibi gelişmelerin ev hayatımızda birçok değişikliğe neden olacağı söylenebilir.

Zayıf yapay zekâ çalışmaları kendilerine alan açarak ilerleme göstermiştir. Bu sistemlerin temel özelliğinin insanın düşünsel süreçlerini kopyalayan, davranışlarını analiz eden, mantık sistemini irdeleyen bir yapı olduğu görülür. Bu sistemleri ve alanları detaylı bir şekilde inceleyecek olursak şu kavramlar altında toplanabilir.

İnsan Gibi Düşünen Sistemler: İnsanın bilişsel basamaklarını bilerek insanın düşünme sürecini çözümü, psikolojik deneylerden hareketle bir kuram oluşturma, bu kuramla hareket eden programlar hazırlama ve programın giriş-çıkış davranışlarını insanın bilişsel süreçleriyle eşleyerek insan gibi düşünmesini sağlayan sistemlerdir (Russell & Norvig, 1995, s. 6).

İnsan Gibi Davranan Sistemler: Turing testliyle ortaya çıkan bu yaklaşım doğal dil işleme, bilgiyi işlemeden önce veya işlerken depolayabilme, verilen bilgilerden anlamlı cevaplar çıkarabilme, yeni durumlara uyum sağlama böylece şablonları belirleyerek seçme gibi içeriklere sahiptir (Russell & Norvig, 1995, s. 5). Buna göre bir bilgisayar çeşitli seçenekler arasında doğru olanı seçmekte ve bunları basit bir şekilde gerçekleştirebilmektedir. Bunlara hangi karede ağaçların bulunduğunu seçmemizi isteyen bir algoritma örnek olarak verilebilir.

Rasyonel Düşünen Sistemler: Aristoteles ile gelişen “doğru düşünme” ilkesi yapay zekâ çalışmalarında uygulanarak robotların tündengelim ya da tümevarım yöntemleriyle insan gibi düşünceleri sağlanabilir (Russell & Norvig, 1995, ss. 5-6). Ancak buradaki sıkıntının doğru düşünmeyle doğru davranma arasındaki korelasyon sorunu olduğu, teori ve pratik arasında uyum noktasında problemler yaşandığı görülmektedir. Sözelimi robot ağacın yeşil ve kahverengi renklerinden hareketle, ağaç şeklini modelleyerek diğer resimlerin ağaç olup olmadığını seçerken hataya düşmekte yeşil olan farklı nesnelere ağaç tanımı koyabilmektedir. Bunun dışında karşıdaki objenin engel olduğunu anlayan robotun hareket algılayıcısını ayarlarken geç kalması ve engele takılması doğru düşünme ve doğru davranma arasındaki korelasyonun zaman aşımına örnek olarak verilebilir.

Rasyonel Davranan Sistemler: İnandığı gayesine ulaşmak için doğru çıkarımlar yapan, bu çıkarımlara göre hareket ederek davranışlarda bulunan sistemlerdir (Russell & Norvig, 1995, s. 7). Ancak bazı durumlarda rasyonel düşünmenin gerekli sonuçları elde etmeyi sağlamadığı görülür. Örneğin elinin üzerine aniden bir şey düşen insanın refleks olarak elini çekmesi bu konuda mantıksal bir akıl yürütme sürecinden daha faydacıdır.

Uzman Sistemler: Uzmanlık bilgileri ve muhakeme yeteneği ile problem çözebilen ya da önerilerde bulunabilen, belirli bir alandaki uzmanların bilgilerinin derlenmesiyle oluşturulan ve gerçek hayattaki olaylarla ilgili büyük verileri işleyip karar veren bilgisayar sistemleridir (Kumar & Jain, 2012, ss. 2-3). Hastalıkların teşhisi için ELIZA gibi konuşma ve doğal dilin işlenmesi, yazılı metinleri sınıflandırma, metinleri tanıma, iş sürecinin kontrolü, üretimin planlanması, hava trafik kontrolü gibi alanlarda kullanılmaktadır (A. O. Aydın, 2013, ss. 32-36; Tahça, 2009, s. 34).

Yapay Sinir Ağları: İnsan beyninin biyolojik sinir yapısını taklit ederek sinirsel algılayıcılar yardımı ile önceden öğrenilmiş ya da sınıflandırılmış bilgileri kullanarak yeni bilgiler türetebilen ve karar verebilen yapılardır (M. Ö. Efe vd., 1999; M. Ö. E. Efe & Kaynak, 1999; Narendra & Parthasarathy, 1990). Örüntü tanıma, sistem tanılama, robotik, sinyal işleme ya da doğal dil işleme gibi alanlarda kullanılan yapay sinir ağları, temelde insan gibi öğrenebilen ve iletişim kurabilen aynı şekilde kendi kendine öğrenebilen sistemlerin geliştirilmeye çalışıldığı bir alandır (Tahça, 2009, s. 35).

Çeviri ve Doğal Dil İşleme Sistemleri: Yazılı veya sözlü metinlerin ses bilimi, sözdizimi, anlamlılık, yorum gibi özelliklerinin soru cevapları, otomatik tercüme, bilgilerin getirilmesi, kelime işleme yöntemleriyle belirli bir düzeyde bilgilerin öğrenilmesi, anlamlandırılması ve

yorumlanmasını sağlayan alandır (Seker, 2015, ss. 15-16). Nitekim Google, çeşitli dillerde çeviriler yaparken dilin bu yapılarını kullanmaya çalışarak başarılı bir örnek sergilemektedir.

Bilgisayar Oyunları: Yapay Zekâ teknolojilerinin en önemli uygulama alanı olan bilgisayar oyunları, görev tanımlama, göreve ulaşma, farklı seçeneklere göre farklı sonuçlar çıkarma gibi birçok açıdan yorum sayılabilecek özellikler taşımaktadır (Taha, 2009, s. 35). Nitekim bunlardan milat niteliği taşıyan Deep Blue 1997’de Kasparov’u satrançta yenmiştir. Günümüze geldiğimizde oyunlarda grafiklerin gerçek hissiyatı vermesi, oyuncuya dahil etmesi, görev vererek o görevi bitirmeyi güdülemesi bilgisayar oyunlarını vazgeçilmez yapan unsurlardandır. Bu nedenle ilerleyen yıllarda yapay zekânın gelişim alanlarının bilgisayar oyunlarında daha çok görüleceğini söyleyebiliriz.

Rehber Botları: Online mağazalarda, web sitelerinde ihtiyaçları karşılamak için müşteri hizmetleri, e-ticaret, sağlık, bankacılık gibi alanlarda tüketicinin ihtiyaçlarını karşılamak ve tüketicie daha iyi hizmet sunabilmek için davranışlarını yorumlayan, buna göre öneriler çıkaran ve sohbetlerde insan hissi vermeye çalışan botlardır (Albayrak vd., 2018). Günümüzde çoğu web sitesi bu yöntemi kullanmaktadır.

Zayıf yapay zekâların halihazırda birçok alanı oluşmaya devam etmektedir. Ancak buradaki temel mantığın belirli bir girdi ve çıktıyla hareket eden, insan eliyle yönetilen ve sadece belirli bir işi yapmaya yönelik robotlar olduğu görülmektedir. Nitekim böyle robotların insan gibi olması mümkün görünmemektedir. Bu alandaki robotlar insanın sahip olduğu zgr iradeye sahip olamazlar (evik, 2017, s. 83). Bu şekilde de robotların ve insanların arasındaki ayırım belirginleşmiş olur. Ancak birazdan tartışacağımız güçlü yapay zekâ ise tam anlamıyla insan gibi olan bir robot düşüncesini içermektedir.

Yapay zekâ çalışmalarının ikinci kısmı güçlü yapay zekâ olarak adlandırılan ve bilgisayarın bir araç değil bir amaç anlamını taşıdığını savunan yaklaşımdır (Hofstadter & Dennett, 2017, s. 341). Güçlü yapay zekâ kuramına göre robotların zihni, algoritmalarla çalışarak düşünme, hissetme, zekâ, bilinç gibi özelliklere ve yeterli bellek miktarına sahip olduğuunda aktifleşerek bir zihin haline gelecek böylece kendi duygularını ve fikirlerini fark edecektir. (Penrose, 2000, ss. 18-19). İşlevsel süreçlerden hareketle robotlar bir zihin anlamı taşıyacaktır.

Güçlü yapay zekâ kuramı zihni tamamen biçimsel bir yapı olarak kabul ettiğinden zihinsel etkinlikleri algoritma şeklinde adlandırır (D. Dennett, 2013; J. Searle, 1996, ss. 53-54). Güçlü yapay zekâ kuramcılarına göre zihin mükemmel bir hesap makinesi olarak bilinci

oluşturmakta ve insan benliğini oluşturan şeyin kişinin fiziksel özellikleri değil zihni olduğuna inanılmaktadır (Hofstadter & Dennett, 2017; Penrose, 2004, s. 34).

Güçlü yapay zekâ kuramına göre bilgisayar, insanın zihinsel süreçlerini kopyaladığında bir insan anlamı da taşır. Nitekim güçlü yapay zekâ kuramı işlevselcilik ile bağlantılı düşünülerek bir zihnin var olması için neden-sonuç ilişkilerinin yeterli olduğunu savunur. Ancak Penrose (2004, ss. 22-24) donanım ve yazılım şeklinde bilgisayarın elektronik sisteminin ve mantıksal süreçlerinin işlevselcileri istemedikleri ikiciliğe götürdüğünü iddia eder. Nitekim donanımın dışsal süreçleri içeren yapısı, yazılımın ise programın işleyişi, kaynağı görevini yürütmesi ikiciliği anımsatmaktadır. Güçlü yapay zekâ savunucularının zihni matematiksel işlemler olarak algıladığını söyleyen Penrose (2004, ss. 35-85), matematiğin kavranması için sadece hesaplamanın yeterli olmadığını, matematik kavramlarının da bilinmesi gerektiğini söyleyerek itiraz etmiştir. Buna göre bir robotun belirli işlemleri yapabilmesi o işlemlerin kaynağı olduğu anlamını taşımaz. O robotun aynı zamanda bütün matematiksel kavramların içeriklerini bilmesi gerekir. Bu da ancak o kavramların anlaşılmasıyla mümkündür. Bunun yanında o kavramları bilse de ortaya çıkan bir dize problem bulunmaktadır. Nitekim bu problemlerden bazıları, robotların hesaplama işlemlerinden hangilerini seçeceği, bu hesaplama işlemlerinin bir zihin olması için yeterli olup olmadığı, zihnin farkında olma, yönelme hali gibi unsurlarının nasıl belireceğidir.

Güçlü yapay zekâ kuramcıları bilgisayarın davranışlarından hareketle düşüneceğini, hissedeceğini, hata yapabileceğini düşünmektedirler. Ancak davranışın “mış gibi yapma” özelliği de dikkate değerdir. Nitekim robotlar dışarıdan bakıldığında insanın bütün davranışsal özelliklerini taklit edebilirler. Fakat bu onların o süreçlerin sahibi olduğu anlamına gelmekte midir, söz gelimi bilinç, amaçlılık, qualia gibi unsurlar hesaplama işlemleriyle nasıl açıklanacaktır? Bu konu çalışmamızın ikinci bölümünde detaylı bir şekilde tartışılacaktır.

Güçlü yapay zekâ çalışmaları düşünüldüğünde açıklanması gereken bir konu da reflekslerdir. Refleksler öğrenmeyle değişebilecek davranışlar değildirler. Doğuştan getirilen korku, acı, umut, sevinç gibi anlarda insanların anormal davranması şeklinde oluşur. Buna içgüdüsel davranış da denilebilir. Refleksler ani ve tutarlı olmalarına rağmen bilinçli addedilmezler (Gündoğdu, 2020, ss. 171-172). Güçlü yapay zekâ savunucularının karşısına çıkan bu engel robotların reflekslere nasıl tepkide bulunacakları, bulunduklarında bunun programlanmış mı ya da gelişigüzel mi olduğu sorunudur. Ancak bilincin anlaşılmasıyla bu konunun daha fazla berraklaşacağını düşünmekteyiz.

Güçlü yapay zekâ kuramcıları, insan zihninin en önemli donanımlarından birisinin hafıza olması nedeniyle bu alan üzerine de yoğunlaşmışlardır. İnsan hafızası sayesinde hatırlar, çıkarım yapar ve böylece yeni durumlara ayak uydurur. Hafızanın görevi, öğrenme için gerekli verinin saklanması sağlayarak kişiye kalıcı yaşantı değişikliği sağlamadır. İnsanın kanaatinin oluşmasında hafızasındaki bilgilerin süzülmesinin de önemi vardır. Bu süzme işlemiyle birlikte bilgiler bilinç düzeyine çıkarılır. Robotlarda ise bu işlem daha çabuk ve daha akıllıca gerçekleşebilir. Bu nedenle güçlü yapay zekâ savunucuları yeterli bellek ve çalışma hızı gibi sınırlamaların ortadan kalktığında algoritmaların zihinsel yeterliliğe ulaşacağını savunmuştur (Penrose, 2000, ss. 18-19). Böylece yeterli belleğe sahip yapay zekâların bellekten bilgileri seçerek belirli konular hakkında kanaat oluşturabileceği söylenebilir. Bu da inancın oluşmasına zemin teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Bellek yeterliliği yapay zekâ çalışmalarının başlarında insanların önünde büyük bir engel olarak sunulmuş ve çözülemeyeceği savunulmuştur. Nitekim Turing’e yapılan itirazlardan birisi de robotların düşünmeleri için yeterli hafızaya sahip olmadıkları yönündedir. Ancak Turing, makinelerin şu anda kapasitelerinin yeterli olmamasının gelecekte bu seviyeye gelmeyeceği anlamına gelmediğini söyleyerek bu itiraza karşı çıkmıştır (Turing, 1950).

Gelişen teknolojiyle birlikte robotların hafızasının insan hafızasını yakalayacağı hatta geçeceği açıktır. Ancak burada görülen problem işlevsel değil ontolojiktir. Nitekim insan hafızasındaki bilgileri seçmekte, çıkarımda bulunmakta ve dil aracılığıyla bunu aktarmaktadır. Robotların da hafızalarındaki bilgileri analiz etmesi, seçmesi, çıkarımda bulunması ve konuşabilmesi için kendinin farkında olması, düşüncelerini toplayabilmesi ve ifade edebilmesi gerekir. Bu noktada problem “mış gibi davranma”nın ayırt edilebilirliği değil içsel durumun değeridir.

2.4. Güçlü Yapay Zekânın İki Ucu: Turing ve Searle

Yapay zekâ çalışmaları 1950’lerden itibaren gündeme gelmekle birlikte birtakım engellerle karşılaşmıştır. Bu alanın düşünsel temelleri birkaç fikir ile sınırlı kalmış kendisine farklı bir çıkış alanı bulamamıştır. Turing’in savıyla ortaya çıkan bu düşüncelere Searle tarafından karşıt bir argüman üretilmiştir. Bu alana dair en başat iki isim çalışmanın bu sayfalarında incelenecektir.

İnceleyeceğimiz ilk isim Turing’dir. Turing (1912-1954) II. Dünya Savaşı’nda Enigma adı verilen Alman askeri şifreleme sistemini kıran dönemin önde gelen matematikçilerindendir (*The Modern History of Computing*, t.y.; Whitby, 2005, s. 30). Daha sonraları 1948 yılında

Enigma cihazına benzer bir makine üretmeye çalışan Turing, bu makine için yazdığı programla birlikte *Computing Machinery and Intelligence* isimli bir makale yayınlarak “Makineler Düşünebilir Mi?” sorusunu gündeme getirmiş buradan hareketle “Taklitçilik Oyunu” diye adlandırdığı bir düşünce deneyi geliştirmiştir. Bu deneyde bir sorgucu, bir erkek, bir kadın ve bir daktilo makinesi bulunmaktadır. Turing’in A dediği erkek, B dediği kadın sorgucu tarafından bilinmemektedir. Buna göre C dediği sorgucu çeşitli sorular sorarak A ya da B’nin hangisinin kadın olduğunu saptamaya çalışmaktadır. Ancak A yanıltıcı cevaplar verebilmektedir. Örneğin C: X lütfen bana saçının uzunluğunu söyleyebilir mi? Şeklinde bir soru sorduğunda A, C’yi yanıltmak için benim saçım kat kattır ve uzun teller yaklaşık yirmi üç santim boyundadır, şeklinde cevap verebilir. B ise adeta kendi varlığını ispatlayacak nitelikte kadın olan benim, sakın onun dediklerine inanma! şeklinde açıklamalarda bulunabilir. Ancak A’nın da benzer eklemeler yapmasını engelleyemez. Turing buradan hareketle A’nın yerini bir makine aldığında ne olacağı sorusunu sorar. Böylece A’nın sorgucuyu yanılttığında düşünebileceğini ifade eder. Turing şuanda robotların yeterli donanımlara sahip olmadığını, ilerleyen yıllarda teknolojik gelişmelerle birlikte bu hesaplama işlemlerini kısa sürede yapıp, yeterli bellek kapasitelerine sahip olduklarında zihinsel işlerlik kazanacaklarını iddia eder (Turing, 1950). Böylece Turing’in davranışsal özelliklerin taklidiyle düşünmenin gerçekleştiğine inandığını söyleyebiliriz.

Turing’in bu düşünce deneyi çeşitli itirazlara maruz kalmıştır. Turing bu itirazlardan dokuz farklı konuya açıklama getirmiştir. Bu itirazlardan ilki ve belki de en önemlisi teolojik itirazdır. Teolojik itiraz Tanrının ruhları ancak insanlara bahsettiği fikri üzerine kurgulanır. Bu nedenle de makineler hiçbir zaman bilince sahip olamayacaklardır. Turing, böyle bir düşüncenin Tanrının gücünü sınırlamak olduğunu, nasıl ki çocuk doğururken Tanrının ruh yaratmak gücünü saygısızca gasp etmiyorsak makineleri düşündüğümüzde de bizleri Tanrının ruh yaratması için mekan sağlayan gereçler olarak görmüştür (Turing, 1950). Ancak Teolojik açıdan düşünüldüğünde bu savın eksik olduğu görülür. Nitekim din eksenli düşüncelerde Tanrı insanı yaratmış ve onu diğer varlıklardan ayırmıştır. Öte yandan robotların ruh sahibi olduğu kabul edilse bile insanı diğer varlıklardan ayıran yalnızca ruha sahip olması mıdır? Bu konu çalışmamızın İnanç Üzerinden Fitrî Zekâ ile Yapay Zekânın Değerlendirilmesi kısmında daha detaylı bir şekilde tartışılacaktır.

Turing’e yöneltilecek ikinci itiraz kafaları kuma gömmedir. Nitekim bu itiraza göre makinelere düşünme atfetmenin çok kötü sonuçlar doğuracağı düşünülmekte, bu yüzden makinelerin düşünemeyeceğini ummanın daha doğru olacağı savunulmaktadır. Turing bu

itirazı, insanların elindeki gücü kaybetmek istemediği şeklinde yorumlamış bu nedenle teolojik itirazdaki yönteme başvurulduğunu söylemiştir (Turing, 1950). Öte yandan bu itiraz şöyle değerlendirilebilir. İnsan mevcut teknoloji sayesinde ne ölçüde insani değerlere sahip çıkmış, ne ölçüde kendisini daha ahlaklı kılabilmiştir. Jean Jacques Rouesseau (1750, ss. 17-18) teknolojinin insanı ahlaki bağlamda daha da kötüleştirdiğini söylemiş, bu noktada bireylerin kendi ihtiraslarıyla bir şeyler elde etmesinin birtakım kötü sonuçlarından bahsetmiştir.

Turing'e yöneltilen üçüncü itiraz Matematiksel İtirazdır. Makinelerin sınırsız bir yapıya sahip olmamaları ve bu sayede bazı şeyleri cevaplayamayacakları üzerine kurulan bu argümana Turing, insanın da sınırsız yapıda olmadığını, bazı makinelerin insandan daha zeki olabileceklerini söyleyerek cevap vermiştir (Turing, 1950).

Turing'e yöneltilen ve belki de güçlü yapay zekâ çalışmalarının temelini oluşturan ve şekillenmesinde önemli bir rolü bulan dördüncü itiraz Bilinç İtirazıdır. Buna göre bir makine, başardıklarından dolayı keyif duyamaz, iltifatlara sevinemez, hatalarından dolayı üzülemez, bir konçerto düzenleyemez ya da bir şiir yazamaz ve bunların farkında olamaz. Bu düşünceye Turing, başka zihinlerin varlığını sorgulamanın tekbenci düşünceye götüreceğini ve bu düşüncenin fikir alışverişini kısıtlayacağını, bu nokta üzerine durmak yerine herkesin düşünebileceği üzerine kibar bir uzlaşma sağlamanın daha mantıklı olduğunu söyler (Turing, 1950). Bu itiraza bakıldığında Turing'in inkâr etmesi kolay bir şeyi ispatlayamadığını görmekteyiz. Nitekim şu anda ötekinin düşündüğünü ya da bir zihne sahip olduğunu objektif olarak ispatlayamıyoruz. Ancak bu insanların bir bilince sahip olmadığı anlamına mı gelmektedir?

Turing'e yöneltilen beşinci itiraz robotların kremalı çilekten zevk alma, âşık olma gibi ya da bunun gibi birtakım diğer yetilerle alakalı itirazdır. Bu itiraz temelinde robotların bunları hissedemeyecekleri üzerine odaklanırken Turing, birtakım girdi ve çıktı verilerek makinenin hata yapmasının sağlanabileceği, Turing testinin bu özellikleri sınamayı amaçladığını söylemiştir (Turing, 1950). Turing, testiyle makinelerin bu özelliklere sahip olabileceğini ispatlayamamakta ancak olmayacağı argümanına alternatif sunmaktadır.

Turing'e yöneltilen altıncı itiraz da Lady Lovelance'nin itirazıdır. Bu itiraza göre makineler asla yeni bir şey yapamaz ancak talimatlara göre hareket ederler. Bu itirazı evrende keşfedecek yeni bir şey kalmadı mottosuyla eşdeğer bulan Turing, bu konuyu bilinç argümanının bir yansıması olarak kabul ederek karşı çıkar (Turing, 1950). Öte yandan Koyuncu (2015, s. 62) bu düşüncenin insan zihnindeki sınırlı makine algısından kaynaklandığını

söylemektedir. Bu itirazın daha çok insanın bilgiyi elinde tutmak istemesi, her şeyi kontrol edebilme arzusu ve konumunu kaybetme korkusu nedeniyle ileri sürdüğünü söyleyebiliriz.

Turing'e yöneltilen yedinci itiraz sinir sisteminin devamlılığıdır. Öyle ki robotun sinir sisteminde oluşacak bir arızanın bütün sistemi duraklatacağı üzerine odaklanan bu itiraza Turing, türevsel çözümleyici sayesinde bu arızanın giderileceği ve sorgucunun bu sorunu ayırt edemeyeceğini söyleyerek cevap verir (Turing, 1950). Bu itiraza bakıldığında işlevsel bir soruna odaklanıldığı görülür. Ancak bu problemin çözülebileceği öngörülebilir. Öte yandan bazı önemli itirazlarla kıyaslandığında bu itirazın zayıf kaldığı söylenebilir.

Turing'e yöneltilen sekizinci itiraz davranıştaki anormalliktir. İnsan davranışının kriz durumlarında şartlara göre davranabilmesi ve robotun böyle durumlar karşısında ne yapacağının problem durumu oluşturması temeline odaklanan bu argümana Turing, kendi bilgisayarının on altı haneli bir sayıyı iki saniye içerisinde başka bir on altı haneli sayıyla yanıtladığını ve gelecekte bu durumun şaşırtıcı derecede sonuçlar ortaya koyacağını ima ederek, bu konuda erken konuşulmaması gerektiğini, bilimsel birikimin yeterli olmadığını vurgulamıştır (Turing, 1950). Nitekim hesaplama işlemiyle ilgili bilgisayarlar geçmişe nazaran olağanüstü derecede ilerleme kat etmiştir. Ancak robotların insanın refleks davranışlarını kopyalayabilmesi ya da içgüdüsel davranışlarını taklit edebilmesi günümüzdeki çalışmalarda çok basit düzeydedir (URL: 1).

Dokuzuncu itiraz ise duyu ötesi algıdır. Bilimsel olarak kanıtlanmasa da bazı kişilerin duyu ötesi algılamalarının olduğunu böylece, robotlarda böyle bir yeteneğin olmayacağı itirazına Turing, sorgucuyla, oyuncularını telepati geçirmeyen odalara yerleştirerek çözer (Turing, 1950).

Turing'e yöneltilen itirazları genel olarak değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz. Bilinç ve teolojik itiraz mantıklı ve açıklanması güç bir itirazdır. Nitekim kişilerin öznel deneyimlerinin tecrübe edilemeyişi onların bilinçsiz olduğuna kanıt teşkil eder mi ya da Tanrının bebeklere ruh bahşediyor olması insan ürünü bir şeyin ruha sahip olması için yeter neden midir gibi sorular cevaplanması güç sorulardandır. Öte yandan robotların belirli eylemleri yapamayacağına yönelik itirazlar o dönemin teknolojik koşullarına göre düşünülmüş günümüzde ifade edildiğinde komik gelebilecek itirazlardır.

Turing'in kurguladığı düşünce deneyinin işlevselci bir bakış açısına sahip olduğu görülür. Bu noktada makinenin düşünebilmesi için sadece daktilo aracılığıyla ya da bir mesaj yöntemiyle cevaplar vermesi Turing'in düşünmeyi eksik anladığını göstermektedir. Nitekim

fitrî zekâ bunlardan farklı unsurları da içerir. Bu ve benzeri sorular daha önceleri düşünülmüş ve Searle 1980 yılında Turing'in aksine zorlu bir düşünce deneyi kurgulamıştır. Bu deneye geçmeden önce Searle hakkında birkaç ön bilgi verelim.

John Rogers Searle 1932 yılında Colorado, Denver'de doğan, dil felsefesi, akıl felsefesi, zihin felsefesi ve metafizik alanlarında çalışan Amerikalı bir filozoftur. Onun en önemli öne çıkışı mezun olduğu ve uzun yıllar profesörlüğünü yaptığı Berkeley Üniversitesi'nde "Özgürce Konuş Hareketi'ne" üye olmasıyla gerçekleşmiştir (J. Searle, 1965). Daha sonraları Çin Odası Argümanı ile ünlene Searle, yapay zekâ çalışmalarının başat isimlerinden birisidir.

Yapay zekâ tartışmalarında güçlü ve zayıf yapay zekâ ismini koyan ve yapay zekâların hiçbir zaman bilinçlenemeyeceğini savunan Searle'ün argümanı bize göre güçlü yapay zekâ düşüncesinin önündeki en büyük engeldir. O, yapay zekâların zihnin işleyişini gerçekleştirse dahi bunun farkında olamayacaklarını söyler (Hofstadter & Dennett, 2017; Penrose, 2000; J. R. Searle, 1980).

Minds, Brains, and Programs adlı makalesinde kendi düşünce deneyini şöyle kurgular. Searle, Çince bilmediği, yazılanları ayırt edemediği ve kendisine Çince yazılar verilen bir odadadır. Kendisine Çince ile aralarındaki ilişkileri anlamak için İngilizce kurallar kitabı verilir. Bu kurallar sayesinde bir dizi şekilsel simgeyi diğerleriyle karşılaştırarak anlayabilmektedir. Searle, argümanını daha karmaşık hale getirerek dışarıdan kendisine İngilizce öyküler verildiğini ve bu öykülere dair sorular hazırlanarak kendisinin yanıtladığını ifade eder. Bu soruların bir program yazılmak için kullanıldığını da burada belirtmemiz gerekir. Searle, bütün soruları düzgün bir şekilde cevapladığını, Çince simgelerle tam anlamıyla bir bağıntı sağladığını hayal etmemizi ister. Buradan hareketle çok güzel programlar yazılmaktadır. Dışarıdan bakıldığında Çince cevaplar ayırt edilemeyecek düzeyde iyidir. Bu nedenle dışarıdan bakanlar Searle'ün anadili Çince olduğunu düşünecektir. Fakat Searle Çince bilmekte midir? Searle, Çince'yi bilme hususunda kendisinin bilgisayar programının örnekleme olduğunu, şekilsel unsurlar üzerinde bilişimsel işlemler yaptığını söyler (J. R. Searle, 1980). Bu nedenle bilgisayarlar çeşitli bilişselbilim işlemleri yapsalar da yaptıkları işlemleri anlamamaktadır. Buradan hareketle Searle, anlambilimselliğin söz dizimsellik anlamı taşımadığını savunur (J. R. Searle, 2018, ss. 20-21).

Searle'ün argümanına bakıldığında daha çok dil üzerine odaklanıldığı görülmektedir. İnsanın dili aracılığıyla ifadeleri anladığı düşünülmektedir. Bu anlamıyla dilin iki farklı fonksiyonuna dikkat çekilmiştir. Bunlardan ilki sözdizimsellik yani cümlelerin anlamlı dizilişi ve dilbilgisi açısından uyumu, ikincisi anlambilimsellik yani kullanılan ifadelerin ne anlama

geldiğidir. Yeri geldiğinde aynı kavramların farklı şekillerde anlaşılması anlamının çok ötede bir şeyle sağlandığını göstermektedir. Bu da sözgelimi zihindir. Ancak belki de Searle'ün bilinci biyolojik doğalcı bir şekilde ele alması ve onu bir organ gibi kabul etmesi daha çok dil üzerinden ve maddeci diyebileceğimiz böyle bir düşünce deneyi kurgulamasına neden olmuştur.

Searle'ün argümanı altı açıdan eleştirilmiştir. Turing'in yolunu izleyerek kendi makalesinde bu itirazları ele alıp cevap vermiştir. Bunlardan ilki Berkeley'in itirazıdır. Berkeley odada bulunan kişinin öyküyü anlamadığı ancak bütün bir sistemin öyküyü anladığını iddia etmiştir. Bu itiraza cevap vermeyi gülünç bulan Searle, bu sistemlerin birleşse dahi gene Çince'yi anlamayacağını söylemiştir (J. R. Searle, 1980). Nitekim aynı düşünce deneyi genellendiğinde aynı sonuçlara ulaşılabilmeyecektir. Farklı sonuçlara ulaşılabilmesi için ya anlamı ifade edecek şekilde unsurları değiştirmek ya da Searle'e farklı özellikler atfetmek gerekir.

Searle'e yöneltilen ikinci itiraz Yale'den gelir. Bu itiraza göre Yale robotun içerisine simgeleri ya da fiileri ekleyerek bilgisayarın anlamasının sağlanacağını iddia etmiş ve bu bilgilerin kameralar aracılığıyla algılanacağı ve ayırt edileceğini savunmuştur. Searle, çin odası deneyine kendisini sokarak kendisine verilen simgelerin ya da fiilerin yalnızca bir aracı gibi yapımını sağlamanın o şeyleri anlamlandırmasına neden olmayacağını söylemiştir (J. R. Searle, 1980). Burada Yale'nin konuyu tam anlamıyla kavrayamadığı görülmektedir. Searle'ün odada Çince anlayabilmesi için Çinceyi öğrenmesi gerekmektedir. Çince ifadeleri kopyalayabileceği bir kitap ile aktarım yapmak Çince'yi anlamak değildir.

Searle'e yöneltilen üçüncü itiraz Berkeley ve M.I.T'nin beyin simülatorüdür. Sinapslar arası sinir hücrelerinin ateşlenmesini simüle eden bir program tasarlandığında robotların öyküleri anladığı aksi takdirde Çinlilerin de Çinceyi anlamadığının iddia edileceğini ifade eden bu argümana Searle, bu tarz bir bakış açısının işlevsel bakış açısından kaynaklandığını, güçlü yapay zekâ savunucularının zihninin nasıl çalıştığını anlamak için beynin nasıl çalıştığını bilmek gerekmediğini savunduğunu, bu yüzden de zihninin işleyişine işlevsel bakış açısıyla yaklaşmaya karşı olduğunu ifade ederek eleştirir (J. R. Searle, 1980). Bu noktada Berkeley'in zihni, Doğan'ın tabiriyle nöral kademedeyi değerlendirdiği görülmektedir (Doğan, 2020, s. 166). Ancak zihin bunların üstünde yapılara da sahiptir. Bu konu çalışmanın Güçlü Yapay Zekâda Bilinç Problemi bölümünde tartışılacaktır.

Searle'e yöneltilen dördüncü itiraz Berkeley ve Stanford'un birleşme yanıtıdır. Kafatası boşluğuna beyin biçimli bir bilgisayar yerleştirilmiş bir robot düşünüldüğünde bu bilgisayar insan beyninin tüm sinir hücresi bağlantılarıyla donatıldığında ve davranışları da insanla ayırt

edilemediğinde ve bunların tümünü girdileri ve çıktıları olan bir bilgisayar değil, birleştirilmiş bir sistem olarak düşünüldüğünde bu sisteme rahatça amaçlılık yüklenebileceğinden bahsedilmiştir. Bu fikre katılan Searle, güçlü yapay zekâ savunucularının robotun girdi ve çıktı işlemleriyle bilince sahip olacağına inandığını ifade eder (J. R. Searle, 1980). Böyle bir sistemin insandan farklı olamayacağı açıktır. Ancak böyle bir sistemin kurulması şimdilik mümkün gözükmemektedir.

Searle'e sunulan beşinci itiraz öteki zihinler problemidir. Yale'nin bir kişinin Çince anladığı davranışlarından anlaşılırken bir robotun da Çince anladığı davranışlarından anlaşılacaktır, diğer türlü insanların bir zihne sahip olduğunu nerden bilebiliriz sorusuna Searle, fiziksel bilimlerde cisimlerin gerçekliğinin ve bilinirliğinin önceden kabul edilmesi gibi, bilişsel bilimlerde de zihinsel durumların ve gerçekliğinin bilinirliğinin önceden kabul edildiğini söyler (J. R. Searle, 1980). Searle'ün yanıtı iyimser görünse de tam anlamıyla bir açıklama içermemektedir. Öteki zihinler sorunu belki de yapay zekâ problemlerinin en önemli sorunudur. Bu nedenle yapay zekâ kuramcıları nasıl ki diğer insanların bir zihne sahip olduğunu objektif olarak ispatlanamıyorsa bir robotun da aynı durumda bir zihne sahip olmadığının ispatlanamayacağını düşünmektedirler. Bu konuyu detaylı bir şekilde çalışmanın İnanç Üzerinden Fitrî Zekâ ile Yapay Zekânın Değerlendirilmesi kısmında tartışacağız.

Searle yöneltelen son itiraz ise Berkeley'den gelir. Onun çoklu konumlar kuramına göre mevcut yapay zekâ çalışmaları amaçlılığın üretilmesi için yeterli imkana sahip değilken gelecekte yapay zekâlar nedensel süreçleri inşa edilebilecek böylece robotlar niyetliliğe sahip olabileceklerdir. Bu argümana Searle, beynin işleyişinin günümüz bilgisayar işleyişine benzer olduğu, bir takım davranışları sergilemenin, sinaps dizileri oluşturmanın, amaçlılığa neden olmayacağı, insanın amaçlılığının doğasında bulunduğunu ve bu sayede şekillendiğini iddia ederek cevap vermiştir (J. R. Searle, 1980). Buradan hareketle Searle'ün ifade etmeye çalıştığı şeyin ve kendince anlamlandıramadığı bu basamağın zihnin metafizik yönü olduğunu söyleyebiliriz.

Searle'e yöneltelen itirazların çoğunun biçimsel itirazlar olduğu görülmektedir. Anlaşılacağı üzere Searle'ün üzerinde durduğu nokta makinanın çeşitli davranışlar yapamayacağı değil bu davranışları anlayamayacağı üzerinedir. Nitekim insanda bulunan amaçlılık, bilinç, geçmiş öznel deneyim gibi özelliklere makinalar nasıl sahip olacaktır? Burada bilincin maddeci anlamda ispatlanamaz olması gerçekten olmayacağı anlamına mı gelmektedir? Bu noktada insanı oluşturan unsurları sadece işlevselci açıdan düşünmek insanın yeterince anlaşılmasına neden olmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

İNANÇ ÜZERİNDEN FITRÎ ZEKÂ İLE YAPAY ZEKÂNIN KARŞILAŞTIRILMASI

3. Fitrî Zekâ ve İnanç

İnsan, doğduğu günden itibaren bir arayış içerisinde. Bu arayış dünyaya neden geldiği, dünyadaki önemi ve öldükten sonra neler olacağı konuları üzerinedir. Din ise insanın bu sorularına cevap niteliğindedir. Bu yüzden şekli ve içeriği değişmekle birlikte en eski toplumlar da dahi inanç görülür (Mengüşoğlu, 1958, s. 308). Din, hayatın anlamını açıklamada, bir öte dünya düşüncesini vaz etmektedir. İnsanın bu arayışı sadece İbrahim’de (a.s) olduğu gibi belirli bir olgunluğa eriştikten sonra kişinin aklını kullanmasıyla ulaştığı bir sonuç değil doğuştan gelen bir yetidir. Bu anlamda düşünüldüğünde inancın fitrî bir olgu olduğu görülebilir.

Fıtratın kişinin doğasında bulunan inanma eğilimi olduğu düşünüldüğünde bir vergi (gift) olduğu söylenebilir. Bazı araştırmalar, çocukların içgüdüsel olarak teist eğilimli bir doğaya sahip olduklarını ve tasarımdan hareketle tasarımcıya ulaşmaya çalıştıklarını göstermektedir. (Kelemen, 1999; Newman vd., 2010). Bu nedenle inancın kesbi yönünün bulunmasıyla birlikte Tanrı vergisi bir yönü de bulunmaktadır.

Çocukların teistik bir eğilimle dünyaya gelmesi onların akıl-baliğ olduklarında teist olarak hayatlarına devam edecekleri anlamına gelmemektedir. Çocuğun anne ile olan sevgi ilişkisi, kültürel koşulları, çevre etkisi, yaşadığı coğrafya, kişisel özellikleri ve istekleri inancının şekillenmesinde rol oynar. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber: “Her çocuk fıtrat üzerine doğar. Daha sonra ise anne-babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar” demiştir (Buharî, 2018, ss. 79-93; Müslim, 2008, ss. 22-25).

Fıtratın Tanrının yaratışı üzerine dönmek olduğu söylenebilir. Nitekim Kur’an’da “Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona çevir” denilerek bu husus vurgulanmıştır (Kur’an, 30: 30). Bu yüzden fıtratın dini kuralları bilme ve uygulama şeklinde değil, tek bir yaratıcıyı bilme, ona bağlanma ve onu kabul etme şeklinde anlaşılması daha doğru olur. Öte yandan Kur’an’da sıkıntı anında bir yaratıcıya sığınma eğilimi insanın özünde güçlü bir şekilde Tanrı tasavvuruna sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir (Kur’an, 29: 65; 31: 32; 39: 8-49). Bu nedenle her insanda böyle bir fitrî eğilimin varlığından söz edilebilir.

Fıtrat konusu İslam düşünce literatüründe farklı şekillerde anlaşılmıştır. Kimisi fıtrata bir iman yüklemesi görevi atfederken kimisi de yalnızca bir eğilim olarak değerlendirmiştir. Nitekim bazıları fıtrattan kastın İslam olduğunu söylemiştir (Akçay, 1996, s. 277). Bu görüşe

göre her çocuk Müslüman doğar. Bu nedenle bütün çocukların Müslüman oldukları söylenebilir. Daha sonraları çevrelerinin tesiriyle farklı dinlere yönelim gerçekleşerek fitrattan sapılır (DİA, “Fıtrat”, 2020, s. 47). Ancak çocukların gelişimlerini tamamlayamadıkları, düşünebilme yeteneklerinin tam anlamıyla olgunlaşmadığı dönemlerde onların kendi tercihlerinin dışında Müslüman olarak adlandırması bu görüşü zayıflatan unsurlardandır.

Bazıları da fitratı bir inanma duygusu olarak algılamış ve onun teslimiyet ve bağlılık yönünün doğuştan olduğunu ancak kesbi yönünün sonradan kazanıldığını kabul etmiştir (Akçay, 1996, s. 279). Böylece fitratın bir duygu olduğunu anlamış, onun etkinleşmesini ergenlikten sonraya bırakmışlardır.

Bazıları fitrattan kastın elest bezmindeki marifet ve iman üzerine yaratılış olduğunu söylemişlerdir. Bu düşünürlere göre insanlar Allah’ın kendisini rab olarak kabul ettirmesini her insanda fitrî olarak iman bulunduğu şeklinde algılamış, sonraları insanların dünyaya geldiklerinde bu bilgilerini kabul veya ret şeklinde ortaya koyarak tercihlerine göre bir hayat yaşadıklarını söylemişlerdir (Akçay, 1996, s. 281).

Diğer bir görüş fitratın iman ve küfür üzerine yaratılış olduğu şeklindedir. Buna göre fitrat insanların yaratıldığı ana ilkeler anlamına gelerek, insanların isterlerse imanı isterlerse küfrü seçebileceklerdir (Akçay, 1996, s. 281). Son iki görüş hakkında bir değerlendirme yapacak olursak iki seçeneğe sahip oldukları görülür. Bu nedenle insan eylemlerini ortaya çıkaracağı fazla bir alan bulunmamaktadır. Bu bağlamda Kurtubî (2017, s. 29) iman üzere yaratılma gibi bir durum söz konusu olduğunda insanların inançlarını değiştirmesi mümkün olamayacağını söylemiştir.

Fıtrat hakkındaki diğer bir görüş insanların doğuştan dine kabiliyetli olarak yaratıldığı üzerinedir. Dine kabiliyetli olarak yaratılıştan kasıt İslam dini üzerine yaratılma değildir. Bu anlayışa göre kişi teist bir Tanrı inancıyla dünyaya gelir. Bu görüş sahipleri fitratın İslam’ın unsurlarını barındıran bir şey olmadığı, hadislerden çıkarılan böyle bir fitrat anlayışının kuvvetli olmadığını söylemişlerdir (Akçay, 1996, s. 281; Evgin, 2003). Nitekim son dönemlerde daha çok ilgi gören bu görüş İbn Abdülber tarafından savunulmuştur (DİA, “Fıtrat”, 2020, s. 47). Bu görüşe göre insanlar İslam’a inanma eğilimiyle dünyaya gelirler. Daha sonraları kendi iradelerini kullanarak İslam’ı ya da diğer dinleri seçerler. Bu nedenle çocukların mü’min ya da kafir olmaları söz konusu değildir. Ancak onlar fitratlarına göre yani teist bir Tanrı inancı eğilimiyle dünyaya gelirler. Bu bağlamda Muhammed Hamdi Yazır’ın görüşlerini belirtmekte fayda vardır. Onar göre “insanları, kendisi üzerine yarattığı fitrat” ifadesindeki maksat, insanların insan olmaları bakımından yaratılışlarında bulunan ve hepsinde ortak olan

genel yaratılıştır (Yazır, 2000, ss. 255-256). Bu nedenle insanın organlarında bulunan belirli bir amaç ve fonksiyon özelliği nasıl fitratı anımsatıyorsa aynı şekilde tüm insanların ruh ve zekâlarında yaratıcısını tanıma ve ona kulluk etme fitratı bulunmaktadır (Yazır, 2000, ss. 256-257).

Bütün bu görüşlere bakıldığında şu ortak noktalar görülür. Fitrat, Allah'ın varlığı ve birliğiyle ilgili kişinin doğuştan sahip olduğu fitrî bir bilgi ve iman eğilimi olduğu ve bu iman eğiliminin olmasının yanı sıra kişinin “iman yüklenmesi” açısından nötr bir halde bulunduğudır (Akçay, 2008, s. 146). Bu nedenle kişinin Müslüman olması için yeter sebep olmamakla birlikte Müslümanlığı seçmesine yardımcı olan fitrî bir temayül olduğu görülmektedir.

İnsan, fitrî olarak inanma eğilimine sahip olsa da kimi zamanlarda inançsızlığı seçebilmektedir. Bunun nedeni bazı ilkelerin eksikliğidir. Nitekim bunlardan ilki doğru düşünme ilkelerinin bilinmemesidir. Mantık hatalarıyla dolu bir zihin gerçeğe ulaşmada başarılı olamayacaktır. Öte yandan kişinin doğruyu arama çabası içerisinde olması, inat, öfke, kıskançlık gibi birtakım olumsuz duygulara göre hareket etmemesi gerekir. Çünkü yaratıcıyı arama bir süreci ifade eder. İnsan bu süreçte kendisinde bulunan derin bilgileri keşfederek mantık zeminine oturtması ve bunu iradeyle birleştirerek dinamik bir hale getirmesi gerekir (Akçay, 1996, s. 291). İnanç, dışarıdan bakıldığında sıradan bir kabul gibi görünse de büyük bir zihinsel çaba ve iç kabulü içerir. İnanç hayata müdahil olan bir şey olduğu için insanın karar vermesi zorlu bir süreci içerir.

İnanç salt bir bağlılık, mantıksız olana doğru bir sıçrama ve böylece mantıksız olanı kabul değil aksine rasyonel bir düşüncedir. İslam inancı düşünüldüğünde inancın rasyonel bir eylem olduğu açıkça söylenebilir. İnancın rasyonel olması insanın seçimlerine uygun olmasıyla örtüşür. Çünkü insan, yaptığı seçimlerinde rasyonel olana göre hareket eden ve böylece rasyonel sonuçlara ulaşan bir yapıya sahiptir (Çetin, 2002, ss. 88-89). Bu da inancın rasyonel bir temele oturtulabileceği anlamına gelir. Bu nedenle insanın fitratına uygun olan İslam inancını seçmesi rasyonel bir eylem olarak önümüze çıkmaktadır. Böylece insan birtakım önyargılardan kurtularak doğru düşünme ilkeleriyle birlikte inanca sahip olacaktır.

Öte yandan insanın inanması için inancını temellendirmesi, kişisel bir isteğe ve duygusal bir eğilime sahip olması gerekir. Bu yüzden bazen kanıtlar inanma için yeter sebep değildir (Uslu, 2016, ss. 11-12). Nitekim Paul Tillich (2016, s. 19) aklı, hem mantıklı hem de mantıksız olanı tercih etme kabiliyetine sahip bir varlık olarak algılamış ve inancın bunları aşan bir eylem olduğunu söylemiştir. Bu nedenle inancın ortaya çıkabilmesi için bazı zamanlarda duygusal

eğilimler öne çıkmakta akıl geri planda kalabilmektedir. Ancak böyle bir inancın ne ölçüde rasyonel olacağı tartışma konusudur.

İnsan zekasıyla çevresindeki varlıkları tanıyan, bunlara isimler atfeden ve bu isimlerden hareketle kavramlar oluşturan bir varlıktır. İnsan, ürettiği kavramlardan hareketle düşüncelere, düşüncelerden hareketle de en üstün varlık düşüncesine ulaşabilir. İşte bu üstün varlık Tanrıdır. Bir yönüyle Tanrı, fitrî bir temayülün objesidir (Bilgin, 1984, s. 67). Buradan hareketle insanın doğuştan gelen birtakım özelliklerle Tanrı düşüncesine ulaşması mümkün görünmektedir.

Bilgin (1984, s. 67) insanın Tanrı'ya ulaşma çabasını zihni ve ruhi olmak üzere iki şekilde değerlendirerek zihni formun düşünsel süreçlerle Tanrı'ya ulaşmak olduğunu, ruhi formun dini tecrübe olarak ifade edilebilecek kişisel tecrübeye dayalı Tanrı'ya ulaşma çabası olduğunu söylemektedir. Tanrının varlığının, onunla olmak, ondan olmak ve o olmak kavramlarıyla açıklanması tasavvufi yorumlarda daha çok görülmekte ve Tanrının varlığını delillendirmede farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bağlamda din felsefesi disiplini içerisinde Gazzâlî'nin görüşlerinden bahsedilebilir. Nitekim Gazzâlî, gerek tasavvufi gerek felsefi yönüyle inancı farklı bir biçimde değerlendirerek üç aşamada gerçekleştirir. Bunlardan ilki olan taklit aşaması inanılan şeyin tartışmasız kabul edilmesini içerir. İkinci aşama ilim aşamasıdır. Buna göre inanılan şeyleri temellendiren delillerden hareketle inanılır. Üçüncü aşama zevk aşamasıdır. Bu aşamaya göre inanç yalnızca bir bilme değil inancın özüne ulaşarak, marifet seviyesinde inancı yaşamadır. Gazzâlî asıl inancın bu aşamada gerçekleştiğini söyleyerek böyle bir inancın kesin olduğundan bahseder (M. S. Aydın, 2010, s. 16).

İnancın daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle inancın içerikleri, inancı oluşturan unsurlar ve inancın objesinin bilinmesi gerekir. İnsan ne gibi düşünsel süreçlerden hareketle ya da hangi özellikleriyle inanmaktadır? Tanrı nasıl bir varlıktır, ne gibi özellikleri barındırır ya da ulaşılan bu Tanrı düşüncesi nasıl değerlendirilmiştir? Bu gibi sorular dikkate alındığında Tanrı hakkında konuşabilmek için öncelikle inancın mahiyeti anlaşılacak durumundadır.

3.1. İnancın Mahiyeti

İnanç, kişinin bir şeye bağlanması, güvenmesi, o şeyi kabul etmesi anlamlarına gelirken özelde Tanrıyı kabul etme anlamını taşımaktadır. İnançta dilin fonksiyonu tasdikî telaffuzdur (Râzî, 1978, s. 243). Ancak telaffuzun görevi küçümsenmemelidir. Nitekim inancın oluşabilmesi için dil bir ön şarttır. Çünkü dil olmadan kavramlar ve fikirler düşünülemez. Bunun yanında insan dil ile kendisini ifade eder ve anlar. İnancın dil ile ne kadar irtibatlı olduğunu anlamada Allah'ın Hz. Adem'e önce isimleri öğrettiği bilgisi önem taşır (H. Özcan,

2002, ss. 31-32). İnanç yalnızca bir bilme anlamı taşımazken, yalnızca bir söylemi de içermez. Nitekim Tillich imanı, insanın nihai kaygısı olarak anlamıştır. Ona göre insan ancak nihai olanı nihai kaygı edinebilir, o da Tanrıdır. Taftâzânî (2011, s. 249) imanı, peygamberin Allah'tan getirdiği şeylere tasdik ve ikrar olarak anlamıştır. Maturidi (1981, s. 565) imanı, güvenme ve bağlanma olarak anlarken küfrü inkâr etmek ve örtmek olarak anlamış, bilmeye bir şeyi olduğu şekilde inanmak anlamını atfederken zıttı olan cehalete ise varlığının farkında olmamak, bilgisizlik anlamını vermiştir. Buradan hareketle imanın zıttının cehalet değil küfür olduğunu, bilmenin yani marifetin inanmak olmadığını fakat imana götüren bir araç olduğunu söylemiş, aynı şekilde cehaletin de küfre götüren bir araç olduğundan bahsetmiştir (Maturidi, 1981, s. 565). Bu nedenle imana ulaştıran unsurlara bilmek, anlamak ve güvenmek, inkâra ulaştıran unsurlara bilmemek, anlamamak ve örtmek diyebiliriz. Bununla birlikte inancın kişinin nihai kaygısı olduğu düşünüldüğünde inançsızlığın umursamama anlamı da taşıdığı görülmektedir.

Din felsefesi disiplini içerisinde inanç farklı şekillerde anlaşılabilir. Bunlardan ilki bir şeyi mantıksız bir şekilde dahi olsa kabul etme anlamı, ona teslim olma ve mutlak bir bağlılığı içerir. Bu bağlılık o şeyin hakikat olduğunun düşünülmesi anlamını taşır. İkinci mana ise hakkında kesin olmamakla birlikte kuvvetli bir delil bulunan bir konuya bağlanma anlama gelir. Bu manada inanç ve iman kavramlarının irdelenmesi gerekir. Nitekim bilginin doğruluğu konusunda da değineceğimiz üzere kimi filozoflarca zan, bilgi, iman şeklinde sıralanan bu anlayış kimilerine göre ise ilgi, şüphe, zan, inanç, bilgi olmak üzere farklı şekillerde sıralanır (H. Özcan, 2002, s. 42). Bunlar arasındaki ayrımın sebebi teolojik bakış açısıyla felsefi bakış açısı arasındaki anlaşmazlıktır. Nitekim felsefecilere göre bilgi basamağı gerek nesnel gerek öznel açıdan doğrulanabilir ve kesin olarak inanılan şeylere denir. Öte yandan ilahiyatçılara göre ise iman hem objektif hem de sübjektif hakikatin içsel kabulüdür. Zan ya da şüphe basamağındaki bilgiler ise en az güvenilir bilgilerdir. Bu yönüyle inanç ve iman aynı şey olarak anlaşılmamıştır. Nitekim imanın nesnel yönden tasdik edilemeyişi onun bilgi basamağında olmadığına işaret eder niteliktedir.

Öte yandan gündelik yaşantıda inanç farklı anlamlara gelebilir. Bunlar önermesel ve önermesel olmayan inanç şeklinde ikiye ayrılır. Önermesel inançlar, sıradan olgularla ilgili inançlar, her şekilde inanmak zorunda kaldığımız temel inançlar, bilimsel inançlar, tümevarım yoluyla edindiğimiz inançlar, bir otoriteye bağlı olarak kabul ettiğimiz inançlar, doğruluğu ve yanlışlığı ispatlanamayan efsanevi inançlardır. Önermesel olmayan inançlar bilişsel olarak bilmediğimiz, ama güvendiğimiz inançları ifade eder (R. Kılıç & Reçber, 2014, ss. 52-54).

Sıradan olgulara yönelik inançlar varlığını hissettiğimiz duygularımızla alakalı inançlardır. Mesela dışarıda arabaların geçişini görmememize rağmen orada arabaların geçtiğine dair inançlarımız bu kapsamdadır. Temel inançlar doğruluğunu kabul ettiğimiz, mesela zihnimizin varlığı gibi başkalarının da zihninin var olduğuna inanma şeklindeki inançlarımızdır. Çalışmamızın Yapay Zekâ ve İnanç kısmında görüleceği üzere güçlü yapay zekâ savunucularının öteki zihinlerin var olup olmadığının bilinebilmesiyle ilgili en büyük tartışma konularından birisi de budur. Diğer bir inanç çeşidi olan bilimsel inançlar maddelerin birbirlerini kütleleriyle çektiğine inanmamız gibi bugüne kadar gözlemle ispatlanamayan ama varlığını kabul ettiğimiz inançlardır. Bu inançların insanlar arasında büyük bir kabul gördüğü söylenebilir. Tümevarım yoluyla elde ettiğimiz inançlarımız bir kediye gördüğümüzde onun dört ayağının olduğunun yanı sıra fare yakalayabilme, süt içebilme gibi özelliklerinin olduğunu bilmemizle alakalı olan inançlardır. Otoriteye bağlı kabul ettiğimiz inançlar örneğin dünyanın bizden önce de var olduğunu bilmemiz, anne babamızın bizim için “sen bizim evladımızsın” demelerine inanmamızdır. Bu nedenle bu inançların bir ön kabulü içerdiği söylenebilir. Burçlara ve astrolojiye inanmak, yarı insan yarı atların var olduğuna inanmak gibi meseleler de efsanevi inançlarımız arasına girer (R. Kılıç & Reçber, 2014, ss. 52-54). Önermesel olmayan inanç ben sana inanıyorum dediğimizde karşıdaki kişiye duyduğumuz güveni içeren inançtır. Nitekim bu inanç kanıta dayalı değil bir güvenin ifadesidir (R. Kılıç & Reçber, 2014, s. 18). Buradan hareketle önermesel olmayan inanç içerisinde güven unsurunun daha çok ön planda olduğunu söyleyebiliriz.

İnsanın bir inanca sahip olabilmesi için öncelikle bir benliğinin var olması ardından inancını yöneltebileceği bir varlık olması gerekir. Bu varlığın var olmasıyla yok olması birdir. Çünkü inanma kişinin inandığı şeye bir takım özellikler atfetmesidir (H. Özcan, 2002, ss. 26-27). Bu manada her şey süjenin zihninde gerçekleşir. Bununla birlikte süjenin inandığı şeye dair zihni ve ruhi süreçlerini içeren birtakım akıl yürütmelerle birlikte aynı zamanda bir Tanrı fikrine de sahip olması gerekir. Öyle ki bu Tanrı bazı özelliklere sahip olmalıdır. Her şeye güç yetirebilmeli, mutlak iyi olmalı ve kendisinin dışındakileri yaratarak bütün üstün özellikleri kendisinde toplamalıdır (Reçber, 2004, s. 45). Ancak böyle bir varlığın Tanrı olduğundan söz edilerek süjenin zihninde anlamlı bir akıl yürütme gerçekleşebilir.

Fitrî zekâda inanç bütüncül bir şekilde anlaşılacak durumundadır. İnançta duygu, bilinç, irade ve potansiyel halde fiil de bulunur (Bilgin, 1984, s. 22). İnsan ruhu itaat edeceği ve bağlanacağı sonsuz ve mutlak güç sahibi bir kudreti arama eğilimindedir. Bu yüzden de insanın dini yönü ihtiyaç olarak görülmekte ve insan sürekli bir yaratıcıyı aramaktadır. Bu yaratıcı

arayışı dışarıdan içeriye doğru değil içeriden dışarıya doğru gerçekleşir. Öyle ki insanın kendisinde bulunan derin bilgileri keşfetmesi, mantık zeminine oturtması ve bunu irade ile birleştirerek dinamik hale getirmesini içerir (Akçay, 1996, s. 291; Tillich, 2016, ss. 8-9). Nitekim bu özellikleriyle inanç ne tek bir şekilde bilinçle ilgili ne de duyguyla ilgili ne de mantıkla ilgili bir durumdur. İnanç bunların bir bütünüdür.

İnancın oluşmasında zihin faktörü önem taşır. Zihin ise beynin içerisinde bulunur. Ancak somut bir şeyin soyut bir şeyi nasıl oluşturduğu cevap verilebilmiş bir konu değildir. Zihnin, bilme, duyma ve isteme şeklinde üç temel kabiliyetinin olduğu ve bilmede insanın hafıza, iç gözlem, mantıksal çıkarım; duymada, ruh durumu; istemede dürtüler, niyetler olduğu söylenir (Shaffer, 2005, ss. 18-19) Zihnin anlaşılmasında postulat olarak konduğu varsayılan bu özelliklerin geçerlilikleri tartışmaya açıktır. Örneğin inanma bilme postulatının içerisine konulacaksa ondan daha keskin bir yeti kabul edilen iman nereye konacaktır (Shaffer, 2005, s. 19) Bu gibi örneklerden hareketle düşünürlerin zihnin sınıflandırmasına temkinli yaklaştığı söylenebilir. Bu nedenle inanç, beyin, zihin ilişkisinin nasıl olduğu ve beynin hangi bölgelerinde gerçekleştiği beynin daha fazla anlaşılmasıyla ortaya çıkacaktır. Bununla birlikte zihnin içerikleri üzerine filozoflar akıl yürütme, düş kurma, heyecanları tecrübe etme, sembolize etme, soyutlama, dili kullanabilme, hatırlama gibi özellikleri söylemişlerdir (Shaffer, 2005, s. 19). Beynin nörolojik bağlantılarının soyut işlemleri gerçekleştirmesi materyalist bakış açısıyla değerlendirildiğinde absürt gelse de inancın yeşerdiği mekânın zihin olduğu açıkça söylenebilir.

Kur'an-ı Kerim'de kalbi düşünen bir varlık olarak ele alması ve inancın Kelamcılar tarafından kalp ile tasdik olarak anlaşılması akla, kalbin düşünme fonksiyonunun olup olmadığı sorusunu getirmektedir (Kur'an, 7: 179; 50: 37; 47:24). Kelam okulları kalbi değerlendirirken ona atfettiği fonksiyonlar dikkatle incelendiğinde akli kastettikleri anlaşılır. Nitekim klasik dönem kelamcıları arasında akıl ve kalp arasında epistemolojik bir ayrımın olmaması, kalbe “düşünme”, “araştırma” gibi yetilerin yüklenmesi akıl ve kalbin aynı anlamda kullanıldığını göstermektedir (Uslu, 2016, s. 272). Böylece kalp ile tasdikle anlaşılması gereken şeyin akıl ile tasdik olduğu açık olarak görülmektedir.

“İnsanlardan bazıları vardır ki Allah’a ve ahiret gününe inandık, derler; oysa inanmazlar... Onların kalplerinde bir hastalık vardır.” (Kur'an, 2: 10) ayetinde kalbi hastalığın anlamlarından birisi insanın farkına varma, düşünme ve karar verme yeteneklerinde oluşan bir bozukluktur; yani akıllarını gerektiğinde ve yerinde kullanamamaktır ki bu da bir tür irrasyonelliktir. Böylece Kur'an, inanmayanları kalpleri olduğu halde anlamamaları, gözleri

olduğu halde görmemeleri, kulakları olduğu halde duymamaları, kendi arzu ve isteklerini rehber edinmeleri, geçmişe saplanıp kalmaları ve kendi çıkarların boyun eğerek akıllarını kullanmamaları olarak göstermektedir (Bilgin, 1984, s. 18). Bu nedenle insanın düşünme, karar verme özellikleri üzerindeki kişisel müdahalelerinin, şahsi önyargılarının kalbi bir hastalık olduğundan bahsedilmiştir.

İnanç kişinin hayatını bütünleştiren, her şeye temel oluşturan ve bu sebeple her şeyle ilişkili olan bir kavramdır. Bireyin inancının olmaması, merkezinin olmaması anlamına gelerek insan olma vasfını kaybetmesi demektir (Tillich, 2016, s. 102). Buradan hareketle nihai kaygısı yani inancı olmayan bir insan düşünülemez. Nitekim inancın olmadığını savunmak bile kişinin nihai kaygısı olacağı için inancın varlığını ispatlamaktadır (Tillich, 2016, s. 119). Buradan hareketle Tillich'in inanç kanıtlamalarının din felsefesi disiplini içerisindeki ateist yaklaşımlara bir cevap teşkil ettiği görülmektedir. Sözgelimi bütün yaklaşımlar nihai kaygı edinmeleriyle bir inanç özelliği taşımaktadırlar. Bu nedenle inanç bir şeyin sonucu değil her şeyin başlangıcı anlamına gelmektedir (Tillich, 2016, s. 21).

İman kişinin “ben” ine yöneldiğinde bir kaynaktan çıkan su gibi farklı yönlerde dağılarak kendisini inşa eder. Ancak tündengelimle düşünüldüğünde ise kişinin beninde oluşan tek bir tasdiktir. Tillich (2016, s. 18) inancı, bilinç dışı öğelerin bilince katılması şeklinde anlamış inancın özgürlükle özdeş olduğunu savunmuştur.

İnancın şekillenmesinde çevre de önemli bir yere sahiptir. Kişinin yaşadığı çevreden etkilemesi, çevresinin yaşantısını taklit etmesi inanç ve çevre ilişkisinin ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim çevre inancın yapılandırılmasında vasıta rolünü üstlenerek önemli bir görevi yerine getirmektedir. (H. Özcan, 2002, s. 63).

İnancın oluşmasında ötekinin söyledikleri de önem taşımaktadır. Ötekinin söyledikleri, inancın anlaşılmasında inanan ile inanılan arasında bir aracı görevi gören vahyi iletmede bir peygamber, inancın uyanması için bir tarihi vesika ya da herhangi bir otorite olabilir (H. Özcan, 2002, s. 64). Buradan hareketle inancın gerek içsel gerek dışsal etkenlerden etkilendiği söylenebilir.

Bütün bunlardan hareketle inancın gerek içsel gerek dışsal yollarla süjenin objeye doğru yönelmesini içeren bütüncül bir şekilde onama olduğunu söyleyebiliriz. Bu onama bilinç, özgür irade, benlik, zihin gibi içeriklere sahiptir. İnsan bu özelliklere sahip olmasıyla inancını anlamlı kılmaktadır. Bu özelliklerin eksik olduğu bir inanç tasavvuru anlamlı olmayacaktır. Nitekim hayvanların inancı buna örnek olarak gösterilebilir. Belirli seviyede bilince ve zihne sahip

olsalar da bir benliklerinin olmayışı ve özgür iradeye sahip olmamaları onların ahirette sorumlu tutulmamasına neden olmaktadır. Bunun neticesinde inananın ahirette sorumlu tutulabilmesi için bu özellikleri barındırması gerektiğini söyleyebiliriz.

3.2. İnançta Bilgi Unsuru

İnancın nasıl gerçekleştiğinin anlaşılabilmesi için insanın bilme aşamalarının bilinmesi gerekir. Nitekim din felsefesi disiplini içerisinde inanç-bilgi ilişkisi bu bağlamda değerlendirilmiştir. Bu konuda Özcan, imanın altı aşamada gerçekleştiğini, bunların ilgi, şüphe, zan, inanç, bilgi ve iman olduğundan bahseder. Ona göre bu aşamalardan iman dışındakiler topluca bir iman edemez. Bu aşamaların birinden diğerine geçildiğinde diğerini kapsamamakla birlikte bir önceki bir sonrakinin unsurudur. Örneğin inanç bir bilgi değildir fakat bilgide bir inanç bulunur (H. Özcan, 2002, s. 42). Bu nedenle kişinin bir konuya ilgi duyarak onun hakkında şüphe etmesi ve buradan hareketle bir zanna sahip olması ve bunun sonucunda bir inanca ulaşması mümkün görünmektedir. Bununla birlikte bu inancın daha kesin delillerle bilgi seviyesine ulaşması, en sonunda da hakikat anlamını ve mutlak bir içsel kabulü içeren iman basamağına ulaşması mümkündür. İnancın öznesinin gerçekle örtüşmemesi, bu basamaklardan birinde kalınmasına neden olacaktır.

Bilginin aşamalarına Kur'an'da da değinilmiştir. Nitekim inanmayanların Hz. İsa'nın ölümü hakkındaki "zan" ları, Allah'a ortak koşmadaki "bilgi" sizlikleri, gerçek dışı söz, yanlış düşünceler anlamına gelen sözleri bilginin aşamalarına işaret etmektedir (Kur'an, 4: 157; 6: 148; 10: 66; 43: 120; 51: 10).

Tanrı bilgisi özelinde düşünüldüğünde tekilerin bilgisi ancak bireysel temasla aracısız bir şekilde gerçekleşir. Bu nedenle biz Tanrı'yı bilemeyiz. Ancak yarattıklarından hareketle onu bilmeye çalışırız (H. Özcan, 2002, s. 154). Buradan hareketle Tanrı'yı tam anlamıyla bilemeyeceğimizi ancak onun mutlak güç ve bilgi sahibi olmasıyla bizi tam anlamıyla bileceğini ifade edebiliriz.

Din felsefesi disiplinindeki tartışmalarda inanç-bilgi ilişkisindeki kavramsal sorunları çözmede Metin Yasa'nın şu fikirleri önem taşımaktadır. Yasa'ya göre inanç ve bilginin birbiriyle ilişkisini tartışırken hassas bir şekilde değerlendirme yapılmazsa bilgi merkezli inanç ve inanç merkezli bilgi yaklaşımlarına gidilerek inanç ve bilginin birbirini yadsıyan şeyler olduğu düşünülebilir. Oysa ki inancın aşkın olanla bilginin ise içkin olanla ilgilendiği böylece bir bütün oluşturduğu vurgulandığında insanı çıkmaza düşüren ve inancın bilgiyle zıt şeyler olduğunu düşünmesini sağlayan bu karmaşıklık giderilmiş olur (Yasa, 2015, ss. 80-82). Bu

anlamda inanç metafizik bir özellik taşımasıyla bilginin insanî yönünü aşan bir özellik taşımaktadır. Bu nedenle bilgi ve inanç ilişkisi değerlendirilirken iki konunun unsurlarının iyi anlaşılması gerekmektedir.

3.3. Akıl ve İnanç İlişkisine Yönelik Yaklaşımlar

Din felsefesi disipliniinde iman denildiğinde Tanrı vardır önermesinin içeriklerini oluşturan kavrama ve bilme sürecinin bir aşaması olan zihni durum anlaşılmaktadır. Bu nedenle Tanrıya inanmak, onun hakkında zihinsel bir süreci, onu bilmeyi ve düşünebilmeyi içerir. Öte yandan imanın kendi konularını kabule sevk eden gerekçelerinin var olması gerekir. Nitekim insanın Tanrıya iman etmesi için onun varlığı hakkında delillere sahip olması önem taşır (H. Özcan, 2020, s. 216).

Din felsefesi disipliniinde imanın makullüğüne göre farklı anlayışlar mevcuttur. İnancın makullüğü belirli delillere ve ilkelere göre değerlendirilmektedir. Buna göre gerek ateist gerek teist filozoflarca bir inancın rasyonel temellere dayanması gerektiğini savunan "delilcilik" ve bir inancın rasyonelliğinin doğrulanabilmesi için duyulara açık olan ya da bu şekilde bir önermeyle açıklık kazanması gerektiğini savunan "temelcilik" akımı bulunmaktadır (H. Özcan, 2020, s. 217). İki görüş de din felsefesi disipliniinde inancın rasyonel temellere dayanmasının ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim bu bağlamda Clifford zayıf bir temele dayanan inancın, her zaman ve her yerde yanlış olduğu ve bu tür bir inancın temel bir hata ve inanmadan zevk alma hastalığı olduğunu ifade etmiştir (H. Özcan, 2020, s. 217). Bu bağlamda din felsefesi disipliniindeki tartışmalarında inancın rasyonel zeminde tartışılmasının ne derece önemli olduğu görülmektedir.

Akıl ve inanç ilişkisi ilk çağlardan beri tartışılmalımış bir konudur. Kimileri inancın akılla açıklanabileceğini iddia ederken kimileri ise inancın aklın üstünde bir şey olduğunu iddia etmiştir. Nitekim Orta çağ Hristiyan düşünürü Augustinus (354-430) “Anlayabilmek için inanıyorum. Eğer inanmazsam o takdirde anlayamam” diyerek imanı aklın önüne koyması Hristiyan kültürünün akıl-inanç ilişkisine bakış açısının ilk göstergelerindendir (R. Kılıç & Reçber, 2014, s. 42). Öte yandan Müslümanlar için inanç akılla çelişmez. Nitekim akli olmayanın dini yoktur kaidesince ve Kur'an'ı Kerim'in imanın konularını gayb unsuru olarak bildirmekle beraber, insanın varlık üzerine düşünerek öncelikle Allah ve ahiret gibi unsurlara inanmanın mümkün ve rasyonel olduğunu söylemesi, İslam'ın akıl ve inanç ilişkisine bakış açısını göstermektedir (Özcan, 2020, s. 218; Kur'an, 66: 7; 2: 65).

Öte yandan vahye dayalı dinler düşünüldüğünde akıl-inanç ilişkisi yeni bir mesele değildir. Nitekim akıl-vahiy, akıl-sezgi ilişkisi bu dinlerce önceden beri farklı değerlendirilmiş, akıl ve vahiy ilişkisi üzerine uzlaşma, farklı alanlar olduğunu söyleme ya da birbiriyle mücadele etme şeklinde üç farklı yaklaşım tarzı benimsenmiştir. Modern dönemlere gelindiğinde ise Batı düşüncesi rasyonelleşme sürecine girmiş, dini olanda akla aykırı olan dışlanmaya başlamıştır (Tillich, 2000, s. 12). Bu anlamda din felsefesi disiplini içerisinde akıl ve inanç ilişkisi kabaca üç başlık altında ele alınmıştır.

Bunlardan ilki İmancılık (Fideizm) tır. Bu anlayışa göre iman, aklın kavrayamayacağı, çıkarımda bulunamayacağı dinsel öğelerin, delilsiz bir şekilde teslimiyet içerisinde tasdikidir. (R. Kılıç & Reçber, 2014, s. 35). Bu görüştekiler dini doğruların nihai olarak akıl ya da delillere sunulmadan güvene dayandığını söylerler (R. Kılıç & Reçber, 2014, s. 40). İnanç aklın kabul etmediği, bilime aykırı olan ve aksi ispatlanması mümkün olan konuların tek tek ya da topluca tasdiki olarak da adlandırılabilir (R. Kılıç & Reçber, 2014, s. 35). Kendi arasında Katı Fideizm, İlimli Fideizm şeklinde bölünen Fideist düşünürler arasında Pierre Bayle (1647-1706), Blaise Pascal (1623-1662), Soren Kierkegaard (1813-1855) ve Martin Luther söylenebilir.

Diğer bir yaklaşım Katı Akılcılıktır. Bu yaklaşıma göre bir dini inanç sisteminin kabul edilebilmesi için doğruluğunun ispatlanmasının mümkün olması gerekir (R. Kılıç & Reçber, 2014, s. 46). Böylece dini inançlar rasyonellik ölçütünü karşılamasıyla Fideizmin karşısındadır. Katı akılcılar imanın oluşabilmesi için dine gerek olmadığını, insanın kainattaki delillere ulaşarak kendi imanını oluşturabileceğini iddia ederler (R. Kılıç & Reçber, 2014, s. 35). İslam dünyasında katı akılcı yaklaşımın en belirgin örneği Muteziledir. Nitekim onlara göre inanç Allah'ı akıl ile kabul etmektir. Bu nedenle Mutezilenin inancı en rasyonel şekilde değerlendiren akım olduğu söylenebilir. Mutezile, bu aklın her insanda mevcut olduğunu, inancın akıl yürütme ve istidlal metoduyla gerçekleştiğini söyleyerek böyle bir akıl yürütmeye yapılmayan imanın geçerli olmadığını savunmuştur (H. Özcan, 2002, s. 156). Mutezile aynı tutumu vahiy için de takınarak vahyin akılcı bir temelden uzak olduğunu, insanın vahyi aklını kullanarak mantık zeminine yerleştirmesi gerektiğini iddia eder (H. Özcan, 2002, s. 157). Buradan hareketle İslam dünyasında katı akılcı yaklaşımların varlığı görülmektedir.

Akıl inanç ilişkisine dair son yaklaşımı İlimli Akılcılık (Eleştirel Akılcılık) tır. Bu yaklaşıma göre iman, ispatlanması için kesin akli deliller olmasa da akıl ile açıklanabilen delillere dayanan dini tekliflerin tasdikidir. (R. Kılıç & Reçber, 2014, s. 48). Bir inancın eleştirel akılcılıkla açıklanabilmesi için delillerle desteklenebilmesi, zıt görüşlerle geçersiz kılınmış olmaması, kendi içerisinde tutarlı olabilmesi, olguları açıklarken diğer inanç ve teorilerden daha

geniş ve kapsayıcı olması gerekir (R. Kılıç & Reçber, 2014, s. 49). Buradan hareketle Ilımlı Akılcılığın bir inancın seçilmesinde diğer inançlara göre daha makul olmasına önem verdiği görülebilir. Bu yaklaşıma göre iman, kesin olmayan konular üzerinde kesin bir tavır ortaya koymak şeklinde anlaşılabilir (R. Kılıç & Reçber, 2014, s. 28). Böylece Ilımlı Akılcılığın eleştirel bir tavır takınarak ve kendisini ortaya koyarak bir inancın gerçekliğinin ölçütlerini daha hafife indirgediğini söyleyebiliriz.

Din felsefesi disiplindeki tartışmalarda Hume'nin Tanrı hakkındaki görüşleri önemli yer tutmaktadır. Nitekim inanç unsurlarının ne ölçüde inanılmaya değer olduğu, imanın hangi temellere dayandığı, inançta aklın nasıl bir rolünün olduğu gibi sorular Tanrı inancının değerlendirilmesinde Hume'nin görüşlerine önem atfedilmesine neden olmuştur. Örneğin Hume'da akıl hiçbir zaman Tanrı inancını temellendiremeyeceği gibi tabiattan hareketle sunulan hiçbir delil de Tanrı inancının rasyonelliğini kanıtlayamaz. Bu nedenle din akla değil imana dayandırılmalıdır. Buradan hareketle Hume'nin dini rasyonel bir zeminden irrasyonel bir zemine taşıdığını söyleyebiliriz. Böylece Hume'da inanç rasyonel temellere dayanmayan ve mantıksız olana sıçramayı içeren bir olgu olmaktadır (H. Özcan, 2020, s. 216).

Din felsefesi disiplini içerisinde günümüze yaklaştığımızda yeni akımların ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan Alvin Plantinga, Nicholas Wolterstorff ve William P. Alston gibi isimlerin temsil ettiği imanın rasyonel olmadığı fikrini doğru bulmayan ve yeniden düzenlenmiş epistemoloji akımı bulunmaktadır. Bu görüştekilere göre dini inançları destekleyen herhangi bir unsur olmasa da yine de o inançlar makul ve haklı olabilir. Bu nedenle bu inançların haklılığını savunmak mümkün görünmektedir (H. Özcan, 2020, s. 218). Buradan hareketle çağdaş din felsefesi disiplini tartışmalarında inancın temellendirilmesinde yeni imancı yaklaşımların varlığı göze çarpmaktadır.

Bütün bu düşüncelerden hareketle din felsefesi disiplinde inancın kimilerine göre bir sıçrama (leap of faith), kimilerine göre rasyonel bir düşünce, kimilerine göre ise sorgulanabilir bir bağlılık olduğu anlaşılabilir. Böylece inanç kimilerine göre ispatlanamaz bir özellik taşımakta kimilerine göre ise zevk derecesine ulaşılmadığı sürece hakiki bir iman kabul edilmemektedir.

3.4. Fitrî Zekâ ve İnanç Üzerine Bir Değerlendirme

İnanç, kişinin doğuştan getirdiği birtakım yetilere çevrenin etkisiyle ve kendi fitratında bulunan inanma eğilimiyle ortaya çıkmaktadır. Kişiler olgunluğa eriştiklerinde doğru düşünme ilkeleri ile birlikte aklını kullanarak inanç noktasında bir seçim yapmaktadırlar. Bu onların

hayatlarını etkilediği için önemli bir karar olarak görülmektedir. Öte yandan kişilerin bir şeye inanabilmeleri için öncelikle bir benliğe sahip olmaları ardından özgür iradeleriyle bir seçim yapmaları öne çıkar. İnsanın inancının anlamlı olabilmesi için aynı şekilde bir bilince sahip olması gerekir. Bunların dışında genel olarak insan çevrenin etkisiyle ve seleflerinden öğrendiği bilgiyle inanç dünyasını oluşturmaktadır. Bazı zamanlarda da kendi aklını kullanarak bilgileri sorgulamakta ve buna göre inanç dünyasında değişikliklere gitmektedir.

İnancın onama özelliği dikkate alındığında insanın varoluşunun kaynağına olan güveni göze çarpmaktadır. Bu anlamıyla inancın fitrî bir olgu olarak insanın doğasında olduğu ortaya çıkmaktadır. İnsanın hayatı boyunca bir anlam arayışı içerisinde oluşu inancın insanın bu anlam arayışına cevap niteliği taşıması anlamına gelmektedir. Bu nedenle inançsız bir hayat anlamsız bir hayat olmaktadır.

İnancın insan hayatındaki yeri ve önemi çok büyüktür. Gerek savunmacı gerek dışlayıcı bakış açılarıyla dinin çoğu toplumda referans olarak alındığı görülmektedir. Bu nedenle fitrî zekâyla inanç arasındaki ilişki ontolojik olmasıyla birlikte aynı zamanda tarihseldir.

Din felsefesi disiplinde inanç tartışmalarına bakıldığında inancın akıl ile ilişkisinin inancın akla göre konumu, aklın inanca göre konumu gibi farklı açılardan değerlendirildiği görülmektedir. Buradan hareketle inanç ve fitrî zekânın ayrılmaz bir bütün oluşturduğu ifade edilebilir.

İnancın unsurları göz önüne alındığında duygu faktörünün öne çıktığı görülür. Bu nedenle duygu ve inanç ilişkisi aynı akıl ve inanç ilişkisinde olduğu gibi birlikte düşünülerek bir sonuca gidilmek durumundadır. Nitekim bazılarının bir ezan sesiyle Müslüman oluşu, bazılarının Kur'an'ı dinlemesiyle etkilenmesi inancın duygusal yönünün fitrî zekâ üzerindeki önemli etkilerine dair örneklerdendir.

İnancın duygusal boyutu bununla da sınırlı değildir. Nitekim Goleman'ın yaptığı araştırmalar insanın kendisini bilme, kendisinin farkına varma ve kendisini kontrol edebilme özelliğinin insan zekâsının belirgin özelliklerinden olduğunu göstermektedir (Goleman, 2011). Bu noktada kendini bilen rabbini bilir kaidesini gündeme getirmekte fayda vardır. Duygusal süreçleri dağınık, zihnini toplayamayan ve boşlukta bulunan insan için inanç adeta bir çıkış yolu olmakta bütün bu yanılsamalarına ilaç niteliği taşımaktadır. Bu nedenle kendini bilme özellikle fitrî zekâ ve inanç ilişkisi değerlendirildiğinde öne çıkan bir diğer unsur olmaktadır.

Fitrî Zekâ ve inanç ilişkisi düşünüldüğünde inancın belli basamaklara ve değere sahip olduğu görülmektedir. Özünde güvene dayalı ve onama anlamı taşıyan inanç gerek gündelik

hayatta gerek metafizik bağlamda çeşitli basamaklara sahiptir. Bu nedenle inancın hem insanın nihai kaygısı olmasıyla hem de gündelik hayatındaki konularla ilgili olmasıyla hayatın tümünü kaplayan bir özelliğinin bulunduğu söylenebilir.

İnancın unsurları içerisinde varlığı fark etmeye neden olan bilinç unsuru, kendini kontrol etmeyi ve dilemeyi içeren irade unsuru bulunmaktadır. Öte yandan inancın yöneldiği bir obje ve inanca sahip olan süjude bulunması gereken mantık ilkeleri, düşünme, çıkarımda bulunma gibi özellikler fıtrî zekâ ve inancın bütüncül bir şekilde değerlendirilmesini gerekli kılan unsurlardandır.

Kur'an'ın düşünmeye ve akıl yürütmeye özel atıfla ifade ettiği pasajlarla ve İslam düşünürlerinin inancı değerlendirirken kalp ile tasdik unsurunu akıl ile tasdik olarak anlamalarıyla fıtrî zekâ ve inanç konusu, ilk zamanlardan beri din felsefesi disiplininin temel problemleri arasına dahil olmuştur diyebiliriz. Bu nedenle Gazzâlî gibi isimlerin inanç konusunu sık sık gündeme aldığı söylenebilir (Gazali, 2015, 2020b, 2020a).

Bütün bunlardan hareketle fıtrî zekâ ve inanç konusunun tarihi art alanı din felsefesi disiplininin temel problemlerinden kabul edilmesi ve gündelik hayatın çoğu alanında karşılık bulması insan hayatında ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle insan zekâsının belki de Tanrının verdiği en güzel yeteneklerden biri olan bu hediyein insanın insan olma özelliğini ifade eden ve onu diğer varlıklardan ayıran özellik olduğu ve inanca muhatap kılmasını sağlayan bir yeti olduğunu söyleyebiliriz. Fıtrî zekâ ve inanç konusunu değerlendirdikten sonra şimdi de yapay zekâ ve inanç konusuna değinelim.

4. Yapay Zekâ ve İnanç

Yapay zekâ tartışmaları gündeme gelmesiyle birlikte iki farklı kola ayrılmış ve bu alanlar kendi içlerinde gelişim göstermiştir. Bu nedenle yapay zekâ ve inanç konusu tartışılırken iki farklı değerlendirmeye gidilmesi daha doğru olacaktır. Nitekim özellikleri, işlevi ve amacı bakımından yapay zekâlar farklı değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki insanın hayatını kolaylaştıran ve hayatın her alanında görebildiğimiz, kendi eylemlerinin sahibi olmayan, belirli algoritmalarla çalışan zayıf yapay zekâ alanıdır. İkincisi yapay zekâların insan gibi olabileceğini ve bu nedenle bir zihin özelliği taşıyacağını savunan güçlü yapay zekâ alanıdır. Bu alanlardan zayıf yapay zekâlarda inanç, otonomluk, sahibinin ahlaki statüsü, insani değerlere bağlılık gibi unsurlarla tartışılması gerekirken güçlü yapay zekâlarda inanç özgür irade, bilinç, duygu ve ahlaki sorumluluk, beden ve zihin konuları bağlamında tartışılmalıdır.

4.1. Zayıf Yapay Zekâ ve İnanç

Zayıf yapay zekâ alanı yapay zekâ çalışmalarının başlangıcından itibaren tek somut başarı gösteren alanıdır. Bu alanın çalışmaları belirli özellikleri yerine getirmede işe yarayan, belirli girdi ve çıktılarla hareket eden adeta ustasına köle yapay zekâları içerir. Bu yapay zekâlar yeri geldiğinde savaş teknolojilerinde görülmekte yeri geldiğinde insanların birtakım duygusal süreçlerini test etmeyi sağlayan internet testleri olarak göze çarpmaktadır. Ancak bu yapay zekâların ortak tarafı kendi eylemlerine ait düşünceleri, bilinçleri, kişilikleri olmayışıdır.

Nitekim otonom olmayan bu robotların ahlaki özerkliği bulunmamaktadır. Bu nedenle de onların ahlaki seçimleri onları yaratan kişiye ait olup, yaptığı iyi davranışlar ödüllendirilemez, kötü davranışlar ise yerilemez (Çelebi, 2017). Ancak onları yaratan kişilerin mi yoksa sahibi olan kişilerin mi sorumlu olacağı konusu daha aydınlatılmamış bir konu olduğundan bu konudaki kararlar gelecek on yıllarda daha belirgin hale gelecektir. Nitekim savaş noktasında ahlaki kaygının daha belirginleştirilebilmesi için iyi niyetli yapay zekâ anlayışı son dönemlerde daha popüler bir hale gelmiştir.

Zayıf yapay zekâların hayatımıza dahil olmasıyla birlikte birtakım sosyal etkiler ortaya çıkacaktır. Bunlardan en önemlisi işsizlik sayılabilir. Farklı bağlamlarda yapılan işlerin zayıf yapay zekâ robotlarınca ele alınmasıyla birlikte o alanda çalışan insanlar işlerini kaybedecektir. Bu da insanların duygusal hayatlarını etkileyerek robotlara karşı bir tavır almalarına neden olacaktır. Bu nedenle de insan ve robot arasında bir ikilik, rekabet ve değer yarışı ortaya çıkacaktır.

Bildiğimiz kadarıyla insan ve cin dışındaki diğer varlıkların inancı da zayıf yapay zekâ bağlamında değerlendirilebilir. Nitekim canlı ve cansız her şeyin Tanrıyı zikrettiği bilgisi düşünüldüğünde bu varlıklara belirli bir seviyede bilinç atfedilebilir ve bunlar için Tanrının varlığına inanıyor denilebilir. Ancak onların inancı özgür irade ve sorumluluk bağlamında düşünüldüğünde bağlayıcı bir özellik taşımamaktadır. Bu insanlara ve cinlere has bir özelliktir. Öte yandan diğer gezegenlerde Tanrının başka varlıklara böyle bir sorumluluk yükleyip yüklenmediği de bilinmeyen bir konudur.

Zayıf yapay zekâ ve inanç konusu hayvanlar bağlamıyla da değerlendirilebilir. Nitekim hayvan zekâsıyla zayıf yapay zekâların kategorik olarak eşdeğer olduğu görülür. Bir kuş ev yapma konusunda bir arı da kovan yapma konusunda uzmanken ne bir kuş kovan yapabilir ne de bir arı kuş evi yapabilir. Zayıf yapay zekâ da belirli şeyleri yapmaya yönelik kodlanırken insan bu ikisinden öğrenebilmesiyle ayrılır. Bu manada insan zekâsının diğer zekâlara göre

daha genel bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir (Çelebi, 2017, s. 9). Bu nedenle sözgelimi belirli işleri yapmaya yönelik üretilen bir robotun zekâsını kullanarak farklı işleri gerçekleştirememesi onu kısıtlayan unsurlardandır. Ancak fitrî zekâlar olayları analiz etme, çıkarımda bulunma, çeşitli değişkenler arasında bazen duygusal bazen mantıksal olarak en doğru seçeneği eş zamanlı olarak gerçekleştirme özelliğiyle zayıf yapay zekâların çok ötesinde gözükmektedir.

Buradan hareketle zayıf yapay zekâlarda inanç konusu ahlaki otonominin olmayışı, sahibinin kodladığı şeyleri gerçekleştirmesi ve üretilen robotların insanlığın iyiliğine hizmet etmesi bağlamlarıyla değerlendirilebilir. Bu robotların üretilmesinde Asimov'un da ifade etmeye çalıştığı insan öncelikli bir yaklaşım sergilendiğinde daha ahlaki robotların üretileceğinden bahsedilebilir. Bu bağlamda robotlar üretilirken değerlendirilmesi gereken üç ana unsur bulunmalıdır. Bunlar insanı öncele, kötü yerine iyiyi tercih et, başkasına zarar verme yaklaşımıdır. Bu robotların üretilmesinde bu ilkelerin benimsenmesi ileride ortaya çıkacak robotların ahlaki sorunlarında daha az problemlerin yaşanmasını sebep olacaktır diyebiliriz.

4.2. Güçlü Yapay Zekâ ve İnanç

Güçlü yapay zekâ, insan güdümünde olmayan, kendi başına insan yeterliliğine sahip olan her anlamıyla insan gibi olan robotlardır. Bu robotların inancı, insan inancı düşünüldüğünde gerek davranışsal gerek içsel boyutlarda eşit olacaktır. Bu bağlamda insan inancını oluşturan fitrat, bilinç, bilinç altı, çevre, irade, öznel deneyim, düşünme, bağlanma, hissetme gibi özellikler robotlar için de düşünülmek durumundadır. Bu kavramların öznesi olan insan ise bir kişilik olarak ele alınmak durumundadır. Sözgelimi insan dışarıdan bakıldığında gerek çevresinin etkisiyle gerek içsel kabullerden hareketle inanca ulaşabilmektedir. Öyle ki insan özünde bulundurduğu inanma eğilimini ortaya çıkaracak zihinsel süreçlerden hareketle Tanrının varlığına ulaşmaktadır. Kendisini bir bütün olarak algılayabilmekte, duygularıyla hareket edebilmektedir. Bu nedenle güçlü yapay zekâlarda inanç değerlendirilirken bu unsurları oluşturan iç ve dış etkenlerin incelenmesi gerekir.

Güçlü yapay zekâ savunucularına göre teknolojik gelişmelerle birlikte ilkel görülen bilgisayarların ve robotik sistemlerin gelecekte “etten yapılmış bilgisayarlar” olacağı, bu robotların bilinçlilik, özgür irade, güzellik anlayışı, mizah anlayışı, haz ve acı gibi yetilere sahip olacakları, robotlardaki algoritmik davranışların yeterince karmaşık duruma geldiği zaman doğal olarak zihin özelliği kazanacaklarını söylemişlerdir (Penrose, 2004, ss. 1-7). Bu nedenle daha gelişmiş ve hafızası güçlü bilgisayarlar üretilerek bir zihin inşa etme çabalarının denendiği

söylenbilir. Algoritmalar eşliğinde bilgisayara eşgüdömlü olarak belirli kodlarla verilerek o duyguyu ifade edecek çıktının sağlanması bu çabaların bir göstergesidir.

Yapay zekânın inanç konusuna değinmeden önce fiziksel dünyada bir yer kaplayan robotların gerek sinir iletimi, davranışları ve içsel süreçlerinin anlaşılması adına beden ve zihin konusu incelenmek durumundadır. Ardından inancın oluşması ve özgür iradeyle olumlu bir ilişki kurabilmesi için anlaşılması gereken kavram bilinçtir. Bilinç kavramının açıklanmasıyla beraber robotlardaki duygu ve ahlaki değerler ve bu değerlerin içsel süreçlerden hareketle nasıl oluşabileceği ayrıca bu bağlamda değerlendirildiğinde robotun herhangi bir davranışının kendisine ait olabilmesi için benlik, özgür irade ve ahlaki sorumluluk meseleleri açıklanacaktır.

4.2.1. Güçlü Yapay Zekâda Beden ve Zihin Konusu

Beden ve zihin konusu felsefenin uzun yıllardır üzerinde anlaşılamadığı bir problemdir. Bu yönüyle güçlü yapay zekâlarda beden ve zihin konusu değerlendirilirken bu farklı görüşlerin yapay zekâlarda da farklı sonuçlara ulaştığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle güçlü yapay zekâlarda beden ve zihin konusunu tartışabilmek için fıtrî zekânın beden ve zihni arasındaki ilişkisi anlaşılacak durumundadır. Buradan hareketle insan zihninin bedeniyle bağlantısı nedir? Böyle bir bağlantı robotlarda sağlanabilir mi? Fiziksel bir şey nasıl olur da soyut bir şey ile ilişki içerisindedir? Zihin fiziksel süreçlerin bir ürünü müdür? Zihinsel süreçler nerede gerçekleşir gibi sorular sorulabilir. Bütün bu sorulardan hareketle beden-zihin konusunun felsefede iki temel şekilde ele alındığını görebiliriz. Bunlardan ilki insanı bir zihinden ibaret kabul eden tekçiler, ikincisi insanı iki töz olarak değerlendirerek beden ve ruha ayıran ikicilerdir.

Tekçi teorilerin daha çok Tanrıdan bağımsız bir insan tasavvuru olduğu, insanın yalnızca maddeyle açıklanabileceği ve insanda var olan bütün özelliklerin maddesel ve belki de işlevsel olduğu sonucu göze çarpar. Bu bağlamda düşünüldüğünde onların bilinç sahibi yapay zekâları rasyonel olanın inanç değil, bilgi olduğu böylece inanç ve uzantılarının ancak bir mit olacağını söyleyebilirler.

İkinci görüşlerin ilk örneği Platon'da görülür. Platon idealar teoreminde ruhun bedenden önce var olduğunu savunarak insan zihnini ikici bir anlayışla ele almaktadır. Daha sonraları bir çok farklı uzantısının ortaya çıktığı bu anlayış fiziksel olanla soyut olanı beyindeki epifiz bezi aracılığıyla bağlayarak bilimi ve inancı uzun bir süre bir arada tutmuştur (Winston, 2018, s. 22). Böylece inanç mantıksal bir düzlemede bilim dünyasında uzun süre kalmıştır.

Felsefi gelenekteki insanın beden ve zihin ayrımına dair ilk fikirleri, kendisinin farkına varmasıyla kendisini bir zihin olarak kabul etmesi şeklinde görülmüştür. Önceleri gerek dini gerek kültürel değerlerden hareketle insanın beden ve ruh şeklinde iki farklı ayrımla ele alınması çağdaş felsefede zorlukla kabul edilmiş ve Ryle gibi isimlerce eleştirilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda çağdaş zihin felsefesi çalışmalarının zihni tam anlamıyla açıklayamadığı görülmektedir.

Zihin ne başlı başına davranışsal özelliklerdir ne de insanın davranışlarından bağımsız bir düşünceden ibarettir. Zihin, bilinç ile sıkı bir bağlantısı bulunan, aklın ve düşüncenin yeşerdiği soyut bir kavramdır. Zihni, düşüncenin davranışa yansması ya da davranışın düşünceye yansması olarak anlamak onu eksik tanımlamak anlamına gelir. Zihnin bunları aşan yönleri de bulunmaktadır. Nitekim işlevselci bakış açısıyla zihni anlamak zihnin öznel deneyimini göz ardı etmek, içsel yaşantıların tümünü ve ereksel nedeni unutmak demektir. Buradan hareketle bilinç konusunun aşılamayan problemlerinden J. Levine'nin (1983; 1993) literatüre kazandırdığı izah gediğine değinmekte fayda vardır. İzah gediği, zihnin fenomenal deneyimlerinin beyinle irtibatının nasıl gerçekleştiği, böyle bir neden-sonuç ilişkisinin ne şekilde ortaya çıktığı ve bu olayların birbiriyle ilintisinin nasıl kurgulanacağı sorundur. Nitekim bu sorun farklı şekillerde görülmekte zihnin salt neden-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmesi onu istenmeyen bir çıkmaza da sürüklemekte, davranışçı eksene itmektedir. Ancak bu eksenin doğruluğu tartışmaya açıktır. Bu nedenledir ki günümüzde işlevselci bakış açısının 1960-1980'lerdeki popülerliğini korumadığı ve çoğu bilim insanı tarafından terkedildiği gözlemlenmektedir (Revonsuo, 2017, s. 87).

Zihin ve beden konusunun inanç ile ilişkisinde davranışların bir anlamı olmadığı görülür. İnanç davranışların bir hareketi değil içsel bir onamadır. Bu nedenle inanç davranışlardan ortaya çıkmamaktadır. İnanç içsel süreçlerden hareketle ulaşılan mutlak bir kabuldür (Tillich, 2000, s. 86; Maturidi, 1981, s. 565).

Zihin ve beden konusunu felsefenin uzun bir süre çözemeyeceği kanısındayız. Bu nedenle de güçlü yapay zekâda beden ve zihin konusunun yanlı ve sübjektif kalacağını ifade edebiliriz. Bu konudaki temel yaklaşımlardaki farklılığın bilimsel önyargıdan kaynaklandığını düşünüyoruz. Zihin ve beden arasındaki ilişkiye ikici taraftan bakanların din eksenli ya da daha genel bir ifadeyle gelenek eksenli yaklaştığını, indirgemeci ya da işlevsel yaklaşanların daha çok materyalist bilim eksenli yaklaştığını görmekteyiz. Buradan hareketle güçlü yapay zekâ çalışmalarında ikici tarafın daha çok güçlü yapay zekânın imkânsızlığı üzerinde tekçi tarafın güçlü yapay zekânın imkânı üzerine odaklandığını söyleyebiliriz.

4.2.2. Güçlü Yapay Zekâda Bilinç Problemi

Bilincin farkında olmak, olayları izlemek, kişinin öznel deneyimi olduğundan bahsetmiştik. Bu noktada farkında olmak bir şey “hakkında” düşünebilmeyi, o şey hakkında düşünebilmek ise “o şeye” zihnen yönelebilmeyi içerir (Taslaman, 2016, ss. 379-380). Buna göre bilinçli bir şey herhangi bir şey hakkında düşünebilir, onun farkında olur ve kendisini bir bütün olarak o noktada toplayabilir. Nitekim Descartes’in “Düşünüyorum o halde varım” aforizması bilinçli bir durumun var olduğunun göstergesidir. O, kendisini bölmemiş, bir bütün olarak ifade etmiş ve sanki “şöyle yapıyor, böyle yapıyor, bunu görüyor olabilirim ancak beni bilinçli kılan bunların topluca farkında olmam ve bir bütün halinde düşünebilmem”, demiştir (Doğan, 2018, s. 45). Bu nedenle bilincin insanın varlığıyla kaim ondan ayrılmaz bir parça olduğu ve insanı insan yapan en önemli özelliklerden biri olduğu görülmektedir. Öte yandan inanca muhatap olmada insanı diğer varlıklardan ayıran onun inancını aktif kılacak seviyede bilinçli olmasıdır. Nitekim bilincini kullanamayan, olayları analiz edemeyen ve aklını işlevsel hale getiremeyen deliler özelinde düşünüldüğünde, imanın onları muhatap kabul etmediği görülür. Bu nedenle olayları bir bütün olarak kavrayabilme, geçmiş yaşantıları göz önünde bulundurabilme, zihnini bir bütün olarak toplayabilme yeteneklerine sahip olmak inanca muhatap olmayı gerekli kılan unsurlardandır.

Bilinç konusu çağdaş zihin felsefesi çalışmalarında farklı şekillerde tartışılmış, yeri geldiğinde akıl, düşünce yeri geldiğinde beyin, zihin bağlamlarında ele alınmıştır. Bu noktada farklı yaklaşımların bilinci ele alış biçimlerini tartışalım. Bilinç konusunda en sıra dışı yaklaşımı ortaya koyan Materyalistlerdir. Nitekim bunlardan Dennett, ikiciliği Kartezyen bir tiyatro olarak değerlendirmiştir (D. Dennett, 1999, ss. 171-172). Dennett’in bilinç anlayışı değiller üzerine kurgulanmaktadır. O’nun bilinci yalnızca bilinçdışı kavramlar aracılığıyla açıklanırsa tam anlamıyla bir bilinç kuramı anlamı taşır (D. Dennett, 2017, s. 532). Bu nedenle bilinç tek bir yerden yönetilen bir kavram değildir. İçerisinde bulunan farkındalık, niyetlilik gibi birçok yetinin beynin farklı bölgelerinde gerçekleştiği bir kavramdır. Buradan hareketle Dennett’in bilinci kurgusal bir karakter olarak adlandırdığı görülür. Ancak dikkatlice bakıldığında Dennett’in kuramının bilinci açıklayamadığı ve adeta reddettiği görülmektedir. Bu nedenle Searle, Dennett’i eleştirerek bilinçsiz bilinç kuramı kurguladığını iddia eder (J. R. Searle, 2018, s. 157). Öte yandan bir diğer eleştirinin de ikicilik için yapılması mümkündür. Felsefi terminolojide *homunkulus* olarak bilinen bu argüman, beynin içerisinde bilincin yer bulduğu bir öznenin varlığı kabul edildiğinde bu öznenin de içerisinde etrafı algılayan minik bir bilinci olacağı düşüncesinin geriye gidişle bir paradoks oluşturmasıdır (Revonsuo, 2017, s.

273). Bu nedenle ikiciliğin kendi içerisinde bir paradoksa sahip olduğu iddia edilmiştir. Ancak ikiciliğe dikkatlice bakıldığında öznenin farkındalığını oluşturan olayları algılamasını sağlayan bilincinin bir varlık olarak ortaya çıkmadığı, araz olarak obje üzerinde ortaya çıktığı ve bir yansıma olduğu söylenebilir. Bu nedenle bilinci oluşturan unsurlar başlı başına ne bir organ ne de somut bir varlık teşkil eder. Nitekim bilincin yalnızca bu yönleriyle değerlendirilmesi onun anlaşılmasını zorlaştıran unsurlardandır. Oysa ki bilincin bilişsel, nörolojik, fenomenolojik ve metafizik unsurları içeren bir kavram olduğu unutulmamalıdır (Doğan, 2020, s. 166). Bu nedenle bilincin farklı basamaklarındaki problemlerin ayrı ayrı incelenerek çözüme gidilmesi ve buradan hareketle bütüncül bir değerlendirilme yapılması daha doğru gözükmektedir.

Bilinç konusunda daha kapalı bir tutum sergileyen akımlar da bulunmaktadır. Bunlardan agnostik gizemciliğe göre bilincin doğası bilinemez. Bu nedenle dünyada var olan hiçbir bilginin tatmin edici açıklamayı bize sunamayacağını ve böyle bir bilinç açıklamasının mümkün olmadığını söylemişlerdir (Rowlands, 2007, s. 335). Onlara göre bilinç konusunda araştırma yapmak boş bir uğraştır. Ancak böyle bir savın yanlış olduğu açıktır. Bilincin ilerleyen yıllarda felsefi bir disiplin olarak kendisine ayrı bir alan açacağını ifade edebiliriz. Bu nedenle bilincin anlaşılmasının gerek din felsefesi disiplininin inanç ve mantıksal uzantılarının süje yönüyle daha derin ve anlamlı ilişki kurmada gerek zihin felsefesi çalışmalarındaki yapay zekâ kısmına ışık tutmada önemli bir role sahip olacağını ifade edebiliriz.

Bu yaklaşımlara baktığımızda bilince dışarıdan bakışın ve içsel sürecin değerlendirilmesindeki farklılığın tartışmaların odağı olduğu söylenebilir. Bilinç, içerisinde barındırdığı kişilerin istekleriyle hareket eden ve herkeste farklı şekillerde görülen bir özellik olmasıyla soyut bir olgudur. Ancak bilincin tam anlamıyla nasıl bir şey olduğu anlaşılabilmiş bir konu değildir.

Bilincin anlaşılammış olması onun üzerine farklı teoriler üretilmesini engellememiştir. Nitekim bilinç içerisinde neler barındırmaktadır, bir bilinç üretmek istediğimizde hangi unsurlara ihtiyaç vardır, bilinçli bir beyin üretilebilir mi gibi sorular bilinç konusunda farklı görüşlere kapı aralamıştır. Bu konuda Searle'ün görüşlerine değinilebilir. Searle, bilinçli bir beyin varlığını tartışırken yapay kalp üretimine dikkat çeker. Halihazırda fabrikalarda yapay kalpler üretebildiğimizi böylece de yapay bir beyin de üretebileceğimizi ancak buradaki problemin bilinci gerçekleştiren nedensel unsurları bilemeyişiğimiz olduğunu söyleyerek “eşik nedensel güçler” denilen o eşiğin hangi noktada ortaya çıktığı sorusunu sorar. Nitekim buradan hareketle bilinçli bir makineyi hangi aşamalarda üretmeye başlayacağımızı bilmiyoruz. Öyle ki bilinçli bir beyin üretirken hangi aşamalarda beyin bilince sahip olacağı, bir beyin diğerine

oranla daha bilinçli olduğu durumların hangisinin geçerli olacağını açıklamada nasıl bir yöntem kullanacağımız bir sorundur (J. R. Searle, 2018, s. 157). Çünkü bilincin fenomenal yönünün nasıl gerçekleştiği ya da kaynağının ne olduğu gibi sorular henüz açıklanamamıştır.

Bilinç nasıl bir şeydir? “Kağıdı görüyorum” bilgisinde olduğu gibi tümüyle düşünüldüğünde bir bilgi midir? Bu noktada J. R. Searle, şeylerin bilgisinin bilinci oluşturduğu düşüncesinin eksik olduğunu söyler. Bilgi bir şeyin var olması için erek neden değildir, o gözlemciye bağlı olan ve bilgi olarak kullanabileceğimiz, bizden bağımsız olan bir ilintidir. Nitekim bunu açıklamada ağaç halkaları örneğini verir. Ağaçlarının yaşlarını halkalarını sayarak öğrendiğimiz bilgisinin kaynağı nedir. Bu bilgi ağaç halkalarının ağacın yaşıyla bir eş-değişkenlik içerisinde bulunması ve böylece ağacın kendisinin ağacın halkalarının sayısı hakkında da bilginin kaynağı olduğunun iddia edilmesine, ağaç halkalarına bağlı olarak onun yaşı hakkında tahminde bulunmamıza neden olur. Ancak bunlar bizden bağımsız bir şekilde var olan durumlardır. Bu yüzden bilgi bilincin genel bir sebebi değildir. Ancak onunla sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır (J. R. Searle, 2018, s. 157).

Searle’ün güçlü yapay zekâya itirazı makinelerin düşünemeyeceği üzerine değildir. O, makinelerin örneğin $2+2=4$ ettiğini hesaplayabildiğini iddia eder. Düşünmeyi birtakım matematiksel işlemler olarak anladığımızda aynı bir bilgisayar da bizim beynimiz gibi düşünebilir, der. Onun iddiası güçlü yapay zekâ fikrinin reddidir. Bu anlayışa göre “bir bilgisayar programı kendi zihinsel süreçlerinin bir kurucusudur, yani bilgisayar kendi zihinsel yaşamına kaynaklık teşkil eder”. Bu anlayışın saçma olduğunu iddia ederek bilgisayarın kendini anlamasının imkânsız olduğunu, bilgisayarın bilinçliliği konusunun sandalyenin bilinci konusuyla eşdeğer olduğunu söyler. Öte yandan makinelerin düşünebildiğini iddia ederken bile hesaplama işlemlerini semboller aracılığıyla hesaplayanların yaptığını, bu noktada bilgisayarın etkileyen değil etkilenen konumunda olduğunu söyler. (J. R. Searle, 2018, ss. 22-24). Ancak Searle’ün bu yaklaşımının eksik olduğu ifade edilmelidir. Nitekim makinelerin bilişsel işlemlerden daha fazlasını yapacağı öngörülebilir. Ancak buradaki temel problemin miş gibi yapmanın o şeyin sorumluluğunu üstlenmek, farkında olmak ya da bu yetkiye sahip olmak anlamı taşıyıp taşımadığıdır. Makinelerin davranışlarının ayırt edilebilirliğinin olmayışı onların bilincin, metafizik ve ontolojik yönüne sahip olabilecekleri anlamına gelmemektedir. Bu nedenle o şeye kaynaklık etmek demek yalnızca o şeyi anlamak değildir. Bundan başka unsurlar da bilincin içerisinde bulunmaktadır.

Bilincin daha iyi anlaşılabilmesi için içerisinde barındırdığı unsurların bilinmesi gerekir. Nitekim bunlardan ilki kişinin geçmiş öznel deneyimi olarak tanımlanabilecek Qualia’dır.

İnsanlar yaşadıkları deneyimlerin bazılarını unutmakta bazılarını da hafızalarında taşıyarak buradan hareketle düşüncelere ve böylece bir kişiliğe sahip olmaktadır. Bu nedenle böyle bir yaşantının yokluğu da “Absent Qualia” yani geçmiş öznel deneyim yokluğu olarak nitelendirilebilir. Nitekim kişilerin yaşantıları niteliksel bir yönü de içermektedir (J. R. Searle, 2004a, s. 83). Buradan hareketle robotların insan ürünü yapılar olduğu düşünüldüğünde böyle bir özelliğinin bulunmadığı öngörülebilir. Böylece güçlü yapay zekâ karşıtları Qualia’nın niteliksel (Absent) yönünün göz ardı edildiğini nitekim Beethoven’ın Dokuzuncu Senfonisini dinlerken yaptığımız davranışların niteliksel bir yönü olduğunu ve işlevselcilerin bu niteliksel yönü atlayarak hataya düştüğünü söyler. Bir güçlü yapay zekâ üretilse dahi öznel yaşantıya sahip olamayacağını böylece “mış” gibi davranmanın içsel süreçleri oluşturamayacağı güçlü yapay zekâ karşıtları tarafından savunulmuştur. (Block, 1978; Hofstadter & Dennett, 2017; J. R. Searle, 2004b).

Bütün bu bilinç tartışmalarına bakıldığında bilincin eksik tartışıldığı görülmektedir. Bu nedenle Doğan’ın yaklaşımı bilinç konusunda eksikleri tamamlar niteliktedir. Doğan, bilincin bilişsel, nöral, fenomenal ve metafizik kademelere ayırarak dört aşamada değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir (Doğan, 2020, s. 166). Bilişsel sürecin beynin girdi ve çıktı işlemiyle hareket etmesiyle taklit edilebilecek bir süreç olduğunu bu nedenle bilincin en kolay problemi olduğunu, nöral kademesinin beyinde bilinçli durumları oluşturan sinirlerin hangilerinin kullanıldığının anlaşılmasıyla çözülecek olması böylece öznel deneyimi oluşturan nöral süreçlerin bilinmesini sağlamayla bilincin kolay problemi olduğunu (Doğan, 2020, s. 167), fenomenal kademenin ise süjenin objeyle fenomenal etkileşiminin zaman ve mekan kaydıyla birbiriyle ilintili olarak gerçekleştiği ön kabulünü ifade ederek (Doğan, 2020, s. 169) kavanozun içerisindeki beynin bilincinden bahsetmek nasıl anlamsızsa (Doğan, 2020, s. 172) fenomenal bilincin anlaşılmasının süjeden bağımsız olarak düşünülmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Öte yandan süjenin ancak kendisini tam anlamıyla deneyimliyor oluşu epistemolojik yaklaşımların süjenin fenomenal dünyasını anlayamayışı bilincin zor problemini oluşturmaktadır (Doğan, 2020, s. 173). Bu nedenle bilincin metafizik basamağı bilincin nasıl oluştuğu ile değil neden oluştuğuyla ilgilenir (Doğan, 2020, s. 180). Bu noktada süjenin, eyleyenlik ve sahiplik hissine minimal ve öyküsel kendiliği içeren, bunların geçmişi ve geleceği bağlamada sıkı bir ilişki içerisinde bulunduğu bir özbilinç diyebiliriz (Doğan, 2020, s. 184). Doğan’ın değerlendirmelerine bakıldığında bilincin bütüncül ve ayrılarak ortaya konması bilinç problemini daha açık hale getirmektedir. Bilincin tek bir problem şeklinde çözülmeye çalışılması kavramsal kargaşaya neden olmakta aynı problemi farklı yönlerden çekeştirerek

paradoksa düşürmektedir. Bu nedenle bilincin bütüncül ve kapsamlı bir ayrımla değerlendirilmesi daha doğru görünmektedir.

4.2.3. Güçlü Yapay Zekâda Duygu ve Ahlaki Değerler

Duygu, his, belirli olayların insanın iç dünyasında uyandırdığı his, önsezi, nesneleri ve olayları ahlaki yönden değerlendirme yeteneği; ahlak ise kısaca davranış, huy anlamlarına gelirken insanın duygulara sahip olmak için belirli özellikler barındırması gerekir. Nitekim insanın düşünen bir varlık olması, bilince sahip olması, farkındalık sahibi olması, istemesi ve davranışlarının anlamlı olması bu özelliklerini oluşturan bazı yetilerdir (Floridi & Sanders, 2004, s. 13).

Yapay zekâ çalışmalarında robotların duygu ve ahlaki değeri konusu insanda var olan duyumsama ve akıl yürütme yetenekleri üzerinden kurgulanır (Çelebi, 2017, ss. 7-8). Robotlarda duygudan bahsederken istenilen şey insan gibi makineler yapmak ise insanın duyguları nasıl tecrübe ettiği anlaşılmalıdır.

İnsanın duyguları beyindeki amigdalada gerçekleşir. Ancak bu organın hangi durumlar karşısında acı, üzüntü, sevinç, heyecan gibi duygulara neden olduğu anlaşılabilmiş değildir. Bazı çalışmalar beyin korteksiyle amigdala arasındaki bağın kopmasıyla duygusal durumları ifade etmede zorluklar yaşandığını göstermektedir (Kaku, 2016, s. 109). Bu nedenle duyguların kaynağını anlamada amigdala ve beyin korteksinin önemli bir göreve sahip olduğu söylenebilir.

Robotların istekleri (desires) söz konusu edildiğinde Wooldridge & Jennings'in (1995, s. 120) bilgi tutumları ve kılavuz tutumları kavramı öne çıkmaktadır. Bilgi tutumları kişinin yaşadığı dünyaya ait öğrenilmiş bilgilerini ifade ederken, kılavuz tutumlar ise; istek, niyet, seçim, yükümlülük gibi düşünsel sürecin girdi ve çıktı olarak adlandırılabilir iki ucunda da bulunan bilgi ve kanaatleri içerir. Bu nedenle robotların duygularından bahsedilebilmesi için öğrenilebilen ve kodlanmış bazı özellikleri barındırmaları gerekir. Bu da duygu konusunun metafizik bir yönünün bulunduğunu göstermektedir. Nitekim fıtrî zekâ farklı tutumlar karşısında farklı duygulara sahip olabilmekte ve bu duygular içerisinde yeri geldiğinde bir uyum görülmemektedir. Bu nedenle duyguların eşleyenlerini tanımlamada yapay zekâda çözülmesi zor problemlerin olduğu açıktır. Ancak en temelde robotların istekleri söz konusu edildiğinde bilincin uzantısı olan bu yeteneklere sahip olmanın diğer özellikleri de ortaya çıkaracağı ifade edilebilir.

Dennett, robotların üst düzey niyetliliklere sahip olmadığını, inançlarının, korkularının ve düşüncelerinin üzerine düşünemediklerini ama gelecekte bu tür bir bilişsel yetiye sahip

olacaklarını söylemektedir (D. C. Dennett, 1997, s. 354). Buradan hareketle Dennett'in robotların duygulara sahip olabileceği konusunda olumlu bir görüşe sahip olduğu görülebilir. Ancak farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bringsjord, ürettiği robotun iyi ve kötünün ayrımını yapamaması üzerine robotların ne şimdi ne de gelecekte otonom olamayacaklarını ifade etmiştir (Bringsjord, 2008, s. 5). Buradan hareketle robotların en azından şimdilik duygulara sahip olmadıkları açıkça ifade edilebilir. Bu alandaki çalışmaların çok temel düzeyde olduğu ve önlerinde uzun bir yol bulunduğu söylenebilir.

Robotların duygusal durumları iki açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan ilki robotların belirli girdiler sonucu acı, mutluluk, üzüntü vb. duyguları ortaya koyması, ifade etmesidir. Gelişen teknolojiyle birlikte insan ve robot arasındaki bu duygusal durumun ayırt edilebilirliğinin azalacağı söylenebilir. Ancak değerlendirilmesi gereken ikinci konu bunun içsel yönüdür. Robotların bu duyguları hissedip hissedememeleri, içsel bir süreçten hareketle ortaya koymaları gibi konular daha önemli bir problemi göstermektedir. Bu problem öteki zihinler problemiyle doğrudan ilişkilidir diyebiliriz. Nitekim bize üzüldüğünü söyleyen ya da mutlu olduğunu ifade eden fitrî zekâların bu duygu durumlarına sahip olduklarını varsayıyoruz. Doğrudan onların duygularına bir erişimimiz mümkün görünmemektedir. Bu nedenle robotların duyguları konusu da öteki zihinler probleminin çözülmesiyle mümkün hale gelecektir diyebiliriz.

4.2.4. Güçlü Yapay Zekâda Kişilik, Özgür İrade ve Ahlaki Sorumluluk

Kişilik, benliğin ortaya çıktığı insanları diğer insanlardan ayıran bir özelliktir. Bir kimseye özgü belirgin bir özellik olan kişilik, o kişinin şahsiyeti anlamına da gelirken (TDK, 2019) bir kimsenin şahsi niteliklere sahip olması onun öznel bir geçmişe sahip olmasını içerir. Nitekim öznel bir geçmişle ortaya çıkan bu karakter, doğuştan getirilen ve sonradan eklenen özelliklerle bir bütün halinde bireyin kişiliğini oluşturur. Kimlik ise bir kişinin kim olduğu, hangi zamanlarda kendisi olduğu ve öldükten sonra bu kişiliğe ne olacağı sorularıyla ilgilenir. Öte yandan insanın kimliği hayatı boyunca değişim geçirmekte ve süreç içerisinde şekillenmektedir (Koyuncu, 2015, s. 94). Ayrıca kimliğin inşasında hafızanın da rolü büyüktür. Nitekim uykudan uyandığınızda aynı benliğin sürekliliğini sağlayan, beyin hasarlarında karşılaşılan hafıza kayıplarında benliğin devamının görülememesi gibi vakalarla açıkça görüldüğü gibi hafıza benliğin devamını sağlayan en önemli etkenlerdendir (Doğan, 2020, s. 172). Bu nedenle kişilik, hafıza ve kimlik birbirinden ayrılmayan, birbirini tamamlayan ve bütüncül bir şekilde kişiyi oluşturan unsurlardandır.

Kişiliğin oluşması için bazı unsurlara ihtiyaç vardır. Nitekim bu konuda Baumann, bir varlığın kişilik olarak kabul edilebilmesi için; düşünme, niyetlilik, mantıksallık ve konuşma gibi birtakım bilişsel becerilere; benlik bilinci, eleştirel benlik değerlendirmesi, özgürlük gibi yetilere sahip olması gerektiğini söylemiştir (Baumann, 2007, s. 4). Bu nedenle bir varlığın kişiliğe sahip olması için fitrî zekânın unsurları olan akıl ve zihne sahip olması gerektiği ifade edilebilir. Warren bir varlığın kişilik olarak kabul edilebilmesine duygusal süreçleri de dahil etmiştir. Robotların kişiliğinden bahsedilebilmesi için harici etkilere bağımsız olarak kendini motive edebilme, sınırsız çeşitlilikte, belirsiz sayıda olası içerikleri süresiz olarak mesaj iletebilme kapasitesi, bireysel ya da toplumsal şuur anlamında benlik bilinci gibi yetilere sahip olması gerekir (Warren, 1973, s. 3). Bu bağlamda gerek mantıksal gerek duygusal süreçlerle birlikte geçmiş yaşantıların ve gündelik kavrayışların değerlendirildiği bir zihnin kişiliğe sahip olduğu söylenebilir. Böylece yapay zekâ robotlarının kişiliği bu özellikleri taşımalarıyla mümkün olacaktır diyebiliriz.

Buradan hareketle (Çevik, 2017), robotların hiçbir zaman insan gibi davranamayacağını nitekim robotların kişi özelliği taşımayacağını ve robotlarla insanlar arasındaki temel farkın ontolojik olduğunu söylemiştir. Bu nedenle robotlar düşünüldüğünde inanma ve inkâr etme mümkün değildir. Nitekim onların otonom karar verme özgürlüğü de yoktur. Özgür iradenin robotlar için imkânsız olması nedeniyle onlara dair düşüncelerin bir temenniden ibaret olduğu görülmektedir.

Buradan hareketle yapay zekâ robotlarında özgür irade problemi tartışılmalıdır. Nitekim bu konudaki görüşlere bakıldığında robotların ancak insan güdümünde oldukları ve bireysel iradelerinin söz konusu olmadıkları görülmektedir. Bu nedenle şimdilik robotların özgür iradelerinden bahsedilmesi mümkün görünmemektedir. Öte yandan robotların iradesi insan iradesini etkileme bağlamında değerlendirilebilir. Bir kişinin sevdiği kitapları, dinlediği şarkıları, sevdiği filmleri, alışveriş stillerini öngören sistemler, o kişinin henüz yapmamış olduğu eylemlerini düşündürmekte, hayatıyla ilgili alacağı birçok kararda etkin rol oynamaktadır. Bu anlamda düşünüldüğünde insan iradesinin özgürlüğü problemi de ortaya çıkmaktadır.

Güçlü yapay zekâ ve inanç problemi Tanrının insanı en güzel biçimde yarattığı, ondan daha mükemmel olabilecek şeylerin Tanrının varlığına tezat olarak öne sürülebileceğini düşüncesini akla getirebilir. Ancak öyle görünmektedir ki insanın oluşturduğu bütün şeyler fitrî zekânın daha temelde Tanrının insanı yaratma şeklinin bir ürünüdür. Bu manada her şeyin Tanrıdan kaynaklandığı söylenebilir. Örneğin bilgisayarlar insandan daha iyi görme yetisine

sahip olabilirler. Ancak gördüklerini anlamlandırma noktasında insanla aynı beceriye sahip değillerdir. Bu noktada insanın yaptığı eylemlerin süresi, içeriği ve dışsal görünümü onu robotlardan daha üstün kılmamaktadır. İnsanın bu süreçleri anlamlandıracak bir yeteneğe sahip olması, o şeyin farkında olması ve bilinçli olması onu robotlardan ayırmaktadır. Bu nedenle yapay zekâ robotlarında özgür irade ve ahlaki sorumluluk konusu yalnızca işlevsel açıdan değil aynı zamanda ontolojik ve metafizik basamakta değerlendirilmelidir. Böyle bir değerlendirmenin fitrî zekâ ve yapay zekânın konumu hakkında daha doğru bir sonuca ulaştıracağını düşünmekteyiz.

4.2.5. Yapay Zekâ ve İnanç Üzerine Bir Değerlendirme

Yapay zekâ çalışmaları robotların düşünebileceği konusuna odaklandığı için inanç üzerinden bir değerlendirilmeye gidilmesi de bu noktalar üzerine olmalıdır. Buradan hareketle robotların mantık ilkelerini öğrenebilecekleri tümevarım, tümdengelim ve kıyas yöntemleriyle düşünmeyi oluşturan unsurlara sahip olacakları ifade edilebilir. Bunun yanında belleklerindeki bilgileri seçerek bunlardan bazılarını kullanabilecekleri ifade edilebilir. Bu nedenle robotların düşünebileceği söylenebilir.

Yapay zekâ ve inanç üzerine bir değerlendirme yapılacaksa bunun inancın mantıksal uzantıları ve yapay zekânın unsurları arasında bir ilişkiyle sağlanması gerekir. Robotların gerek kamera gerek yazılımları değerlendirildiğinde, inancın oluştuğu zihin ve beyin gibi unsurlarla tam anlamıyla bir örtüşme sağlayamadıkları görülmektedir. Bu noktada daha detaylı bir değerlendirmeye gidecek olursak şunlar ifade edilebilir. Robotların düşünceleri daha çok işlevselcilik bağlamıyla belirli girdiler verilerek belirli sonuçların elde edilmesiyle sağlanır. Bu nedenle robotlarda zihnin nedenselliğine vurgu yapılmamakta işlevsel yönlerine odaklanılmaktadır. Öyle ki robotun işlevsel süreçlerle eş zamanlı bir biçimde hatasız ve uyumlu girdi çıktı işlemleriyle zihin anlamı taşıyacakları düşünülmektedir. Ancak dikkat edilirse zihnin bu süreçlerin de üstünde bazı unsurlara sahip olduğu görülür. Sözgelimi belirli nöron ateşlemelerinin her insanda farklı bir öznel deneyim inşa etmesi, farklı kişilikler oluşturması ve en temelde bunların nasıl oluştuğu sorusu açıklanamamış değildir. Buradaki asıl yanılgının Materyalizmin açmazlarından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Nitekim zihni yalnızca maddeyle açıklamak onun ontolojik ve metafizik yönlerini göz ardı etme anlamı taşır. Bu nedenle gerek bilincin ne olduğu ve kaynağı sorunu gerek insan zihninin öznelliği iki farklı bağlamda değerlendirilmelidir. Bunlar da ikiciliğin ortaya koyduğu madde ve mana alemidir.

Bu nedenle yapay zekâlarda inançtan bahsedilebilmesi için öncelikle robotların zihin özelliği taşıması gerekmektedir. Bu da zihnin içeriğini kopyalasalar bile her bir bilgisayarın

ayrı bir benliğe sahip olamayacağı, birbirinin aynı olacağı nedeniyle yapay zekâların inancının mümkün olamayacağını göstermektedir. Sözgelimi özgür iradelerinin bulunmaması, kendilerinin farkında olmamaları onların inanç açısından sorumlu tutmamaktadır.

Öte yandan kimi inançların düşünsel süreçlerle değil de birtakım ön kabullerle ve taklit ile sağlanması robotlarda böyle bir yüklemenin inancı oluşturacağı düşüncesini akla getirebilir. Ancak burada da dikkat edilmesi gereken konu bu inanca sahip olan kişilerin kendi iradelerini ortaya koyarak bir seçim yapmalarıdır. Ancak yapay zekâlar düşünüldüğünde böyle bir seçimin varlığından bahsedilemez. Bir seçim gerçekleşse dahi bu seçimi anlayan ve farkında olan bir robottan bahsedilemez.

Buradan hareketle insanların zihninin bilinmeyeceği ve böylece öteki zihinleri deneyimlemenin imkansızlığı sorusu ortaya atılabilir. Böylece robotların da inanç konusunun bilinmeyeceği, inanıyor gibi davranmasının inanca sahip olduğu anlamı taşıdığı ifade edilebilir. Ancak böyle bir iddianın problemi çözme değil problem oluşturma anlamı taşıdığı söylenebilir. Nitekim bu düşünce insanı tekbenci düşünceye götürerek kendisinin dışındakilerinin varlığını yadsıma anlamı da taşır. Böyle bir düşüncenin pratik hayatla uyuşmadığını düşünmekteyiz. Nitekim insanların bir zihne ve bilince sahip oldukları ön kabulüyle hayata devam etmekteyiz.

Öte yandan Nagel'in *What Is It Like to Be a Bat?* makalesiyle gündeme getirilen öteki zihinler problemini Tura, bilinçli benin deneyimlerinin ancak kendisi olarak var olduğunda gerçekleşebileceği bu nedenle türler arası geçiş yapan bir benin olmasının mümkün olmadığını ifade ederek eleştirmiştir (Tura, 2018, s. 36). Bu nedenle yarasa olmanın nasıl bir şey olduğu ancak yarasa olmakla ortaya çıkmaktadır. Böylece bir insanın kendi benliğinden koparak bir yarasa deneyimi yaşaması mümkün görünmemektedir. Bir yarasanın da kendi bedeninden kopup bir insan deneyimi yaşaması mümkün görünmemektedir. Çünkü bütün deneyimlerimiz ancak kendimiz olarak var olduğumuz için ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle öteki zihinler probleminin kurgulanmasında bazı problemlerin varlığından söz edilebilir.

Son olarak bir robotun inanca sahip olabilmesi için ontolojik olarak böyle bir yetiye sahip olması, bunun yanında düşünsel süreçlerle hareket edebilmesi, kendi duygularını, fikirlerini ve çevreyi kavrayabilecek bir bilince sahip olması ve bütün bunların dışında bir zihne sahip olması gerekir. Bu nedenle şimdilik robotlarda inanç mefhumunun oluşmayacağı ifade edilebilir.

4.3. İnanç Üzerinden Fitrî Zekâ ile Yapay Zekânın Değerlendirilmesi

İnsanlık, başlangıcından itibaren bir şeylere inanmış, bir şeylere güvenmiş ve bir şeyleri hayatın amacı belirlemiştir. Bu anlamıyla fitrî zekâda inanç köklü bir geçmişe sahiptir. Yapay zekâ ise nispeten insana faydalı olma amacıyla üretilen robotlar olmuş, bu robotların 20. yüzyılda film sektöründe sıkça gündeme gelmesiyle insan gibi olabileceği fikri daha geniş kitlelere yayılmaya başlamıştır. Bu nedenle fitrî zekâ ile yapay zekâ üzerine bir değerlendirme yapılmak istendiğinde kavramların tam anlamıyla birbirini karşılamadığı görülmektedir.

Bununla birlikte fitrî zekâ ile yapay zekâ üzerine inanç üzerinden bir değerlendirmeye gidildiğinde bahsedilmesi gereken ilk unsur düşünmedir. Nitekim fitrî zekâ birtakım düşünsel süreçlerden hareketle bir yaratıcı fikrine sahip olmaktadır. Bu bağlamda fitrî zekânın inanca ulaşmasında bir benliğe ve bilince sahip olması öne çıkar. Sözelimi din felsefesi disiplini tartışılan iradeci, duygucu, sezgici teorilerin inanç anlayışları fitrî zekâda bu unsurların olmasıyla gerçekleşmektedir. Bu nedenle fitrî zekâda inanç benlik ve bilinç özelliğiyle ortaya çıkmaktadır.

Yapay zekâ robotlarında bir benlik ve bilinç durumu söz konusu değildir. Bu noktada bir şeyi yapıyor görünmek o şeyi anlamak değildir. Robotların inanıyor gibi davranabileceklerini, sözelimi bir Tanrının varlığını kabul ettiklerini ifade edebileceklerini ama bu söylediklerini kavrayamayacakları ifade edilebilir. Öyle ki din felsefesi disiplini bağlamıyla değerlendirildiğinde onların inancının kalplerine inmeyecektir.

Öte yandan fitrî zekâlarda bulunan bilincin ontolojik ve metafizik yönünün Tanrının insana bu özelliği vermesiyle gerçekleştiği ifade edilebilir. Sözelimi hayvanlar da bilince sahiptir. Ancak onlar inanca muhatap değildir. Bu nedenle insanı diğer varlıklardan ayıran Tanrının fitrî zekâyı bilincin ontolojik ve fenomenal yönünü anlayabileceği şekilde yaratmasıdır. Bu bağlamda bilincin önemi sorumluluk anlamıyla açıklanmakta, öte dünya düşüncesi anlamlı olmaktadır. Böylece fitrî zekâların ontolojik olarak en derin sorularından biri olan varlığımızın kaynağı nedir, dünyadaki amacımız nedir ve öldükten sonra bize ne olacak soruları Tanrı'yla birlikte anlam kazanmaktadır. Bu nedenle Tanrıya inanma seçmenin yanında seçilme anlamı da taşımaktadır.

Fitrî zekâ ve yapay zekânın inanç üzerinden değerlendirilmesinde ikinci husus öğrenmedir. Sözelimi insan fitrî zekâsı sayesinde süregelen bütün gelişimleri kaydetmiş ve robot yapabilir konuma gelmiştir. Bu da zekâsında bulunan geçişlilik, çok yönlülük ve yeni durumlara uyum sağlamada başarısı sayesinde. Bu anlamda düşünüldüğünde yapay

zekâlarda öğrenmenin çok ilkel düzeyde olduğu, tümevarım ve tümenden gelim yöntemlerini kullanmada gösterdikleri başarıların belirli alanlarla sınırlı kaldığı söylenebilir. Bu nedenle fitrî zekâlarda olduğu gibi tamamen özgür bir öğrenme yapay zekâlarda şimdilik mümkün görünmemektedir.

Nitekim robotların hafızalarının insan hafızasından daha fazla bellek kapasitesine sahip olması insanın kendi geçmişindeki yaşantılarını düşünerek bunlardan bir çıkarım yapmasını sağlayan özelliklere sahip olacakları anlamına gelmemektedir. Öyle ki robotların hangi davranışlardan hareketle belirli fikirlere sahip olacakları, bir fikri diğerine tercih etme nedenleri ve fitrî zekânın sahip olduğu yönelimsellik özelliğini nasıl içerecekleri yapay zekâların bir zihne sahip olmasının önündeki büyük engellerdendir. Bu nedenle bir zaman kavramına sahip olmayan ve emirleri uygulayan robotların inancı fitrî zekânın inancıyla kıyaslandığında işlevsiz durumdadır.

Fitrî zekâların inancı din felsefesi disiplininde daha çok içsel kabullerden hareketle gerçekleşir. Sözelimi insan mutlak bir güven ve nihai bir kaygıyla Tanrının varlığına inanır (Maturidi, 1981, s. 565). Bu bağlamda insanda bulunan duygusal süreçlerden güven, bağlanma gibi özellikler önemli rol oynar (Tillich, 2000, s. 86). Oysa ki yapay zekâların inancı düşünüldüğünde bu içsel süreçleri oluşturacak mekanizmalar mümkün görünmemektedir. Sözelimi bir varlığa bağlanacak, güvenecek ve onu nihai kaygısı edinebilecek bir robotun inşasında hem işlevsel hem de ontolojik problemler bulunmaktadır.

Yapay zekâ ve inanç ilişkisi Turing tarafından mantıksal zemine oturtulmaya çalışılmış Tanrının robotlara da ruh verebileceğini, nasıl ki çocuk doğururken Tanrının ruh yaratma gücünü saygısızca gasp etmiyorsak, makinelerde de ruhun imkan dahilinde olabileceğini ileri sürmüştür (Turing, 1950). Ancak bu görüş eksik görünmektedir. Söz gelimi bir varlığın ruha sahip olup olmayacağını belirleyen unsur insanî değil Tanrısalıdır. Bu nedenle ruhun varlığı, hangi varlıkların ruha sahip olduğu gibi konular metafizik bir tartışma içerisinde değerlendirilmelidir. Öte yandan robotların ruha sahip olduğu kabul edilse dahi fitrî zekâyı yapay zekâdan ayıran yalnızca ruha sahip olması mıdır? Bilinç, öznel deneyim, düşünme, öğrenme gibi unsurlar nereye koyulacaktır? Öte yandan günümüzdeki robot çalışmalarına bakıldığında bu unsurların gelişimi fitrî zekâlara göre çok temel düzeyde kalmaktadır.

Din felsefesi disiplininde fitrî zekâların inancı konusu tekçilik ve ikicilik bağlamıyla değerlendirildiğinde farklı sonuçlara ulaşıldığı görülür. Nitekim tekçiler varlığı maddeye indirgeyerek insanda var olan özelliklerin maddesel ve işlevsel olduğunu düşünerek metafizik olanı yadsımakta ve bu nedenle bir Tanrı düşüncesinin anlamsız olduğunu vurgulamaktadır.

İkiciler ise madde ve ruhu kabul ederek fıtrî zekâda inancının mümkün olduğunu savunmakta, inancı mantıksal bir zemine oturtmaktadır. Bu bağlamda yapay zekâların inancı tekçilerin ilgi konusu olmamaktadır. Nitekim onlara göre rasyonel olan inanç değil, bilgidir. Bu nedenle inanç ve uzantılarının ancak bir mit olacağı ifade edilebilir. İkici bakış açısına göre yapay zekâların inancı ancak madde ve ruhun belirli varlıklarda olabileceği bunun da Tanrısal yani metafizik kaynaklı olabileceği düşüncesiyle mümkün gözükmemektedir.

Öte yandan bize göre zihin ve beden konusunu felsefenin uzun süredir çözemediği, bu konudaki temel yaklaşımların kavramlara farklı tanımlar atfederek değerlendirmeye ortaya çıkan paradigmalardan oluştuğu ve ikicilerin daha çok bilimsel bilgiyi dini olana yaklaştırmaya çalıştığı ve tekçi yaklaşımların materyalist bilimi yanılmaz doğru kabul etmeleri sebebiyle uzun bir süre çözemeyeceği kanısındayız. Bu anlamıyla yapay zekâ ve inanç konusunun beden ve zihin bağlamında bazı boşlukların olduğu ve bu boşlukların şimdilik doldurulamayacağını ifade edebiliriz.

Son olarak fıtrî zekâ ve yapay zekânın inancı öteki zihinler problemi bağlamıyla değerlendirilebilir. Sözelimi birisi fıtrî zekânın inanca sahip olduğunu nereden biliyoruz, onun zihnini açıp görebiliyoruz mu şeklinde bir soru sorarak yapay zekânın da inancını bilemeyeceğimizi ifade edilebilir. Öyle görünmektedir ki bu soru şimdilik cevabı net olarak verilebilmiş bir soru değildir. Bu yönüyle öteki zihinler problemi güçlü yapay zekâ savunucularına destek verir niteliktedir. Ancak bu problemin ortak akla zıt olduğu görülür. Fıtrî zekâlar bu ön kabulle hayatlarına devam etmekte, karşıdaki insanın bilinç, benlik, zihin gibi özelliklere sahip olduğunu düşünerek dünya görüşlerini ortaya koymaktadır. Aksi bir kabulün insanı kendisinin dışındaki her şeyin kurgusal olduğuna ve yalnızca kendisinin gerçek olduğu tekbenci görüşe ileteceği ve bu nedenle problemi çözemeyeceği aşıkardır.

SONUÇ

İnsanın diğer varlıklardan düşünme özelliğiyle ayrılırken bu düşünme özelliği kıyas yapabilme, çıkarımda bulunabilme gibi özelliklere sahiptir. İnsan düşünerek eylemlerinin sorumluluğunu almakta, varlıkları kavramasını sağlayan benliği ve bilinciyle bir zihne sahip olmaktadır.

İnsanın düşünebilmesini içeren zihin, akıl, ruh, bilinç gibi bütün kavramlar soyut bir nitelik taşımakta ve maddesel anlamda ispatlanamamaktadır. Bu nedenle somut olarak kavranamayan bu kavramların yokluğunu iddia etmek içsel durumların niteliği, benlik, özgür irade gibi konuların anlaşılmasına neden olmaktadır. Buradan hareketle bu kavramların nerede olduklarını ve içeriklerini tam anlamıyla bilemesek de var olduğu ön kabulüyle hayata devam etmekteyiz.

İnsanın düşünsel süreçlerinin somut kaynağı olan beyin düşünüldüğünde en beliren niteliğinin bilinç olduğu görülür. Nitekim bilinçli insanlar şeyleri idrak ederek düşünebilir ve eşyanın hakikatlerine vakıf olmaya çalışırlar. Bununla birlikte özgür iradelerini kullanarak davranışlarda bulunurlar. Buradan hareketle insanın düşünsel süreçlerinin anlamlı olabilmesini sağlayacağı bilince sahip olurlar. Böylece bilincin insanın düşünsel süreçlerini anlamlandırmada bir çatı görevi üstlendiği ifade edilebilir.

Çalışmamızda fark ettiğimiz husus fitrî zekânın zihin, akıl, duygu, düşünce, fitrat, çevre gibi unsurlarla sıkı bir ilişki içerisinde olduğu, bu anlamda zekâ anlaşılırken bu kavramların da değerlendirilmesi gerektiği, bu kavramların insanın düşünsel sistemini açıklarken adeta birbirini tamamlayan bir yapboz gibi olduğudur. Din felsefesi disiplinde bilgi konusundaki farklı yaklaşımlara bakıldığında ise bilgiye ulaşmanın mümkün olduğu, aklın ilkelerinden ve sağlam duyuların verilerinden hareketle insanın doğru çıkarımlara varabileceğini ifade edebiliriz.

Fitrî zekâda inanç değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşmak mümkündür. İnanç, kişinin doğuştan getirdiği birtakım yetilerle, çevrenin etkisiyle ve kendi fitratında bulunan inanma eğilimiyle ortaya çıkmaktadır. Bu noktada bilincin gelişimi de önemli rol oynamaktadır. Nitekim bir çocuğun yetişkin seviyesinde olayları ayırt edebilecek, tam anlamıyla özgür iradesini kullanabilecek bilinç seviyesine sahip olmadığı, bu nedenle inanç anlamıyla sorumlu tutulmadığı söylenebilir. Fitrî zekâda inancın işlevsel olabilmesi için bilincin belirli bir olgunluğa erişmesi gerekmektedir.

Fitrî zekâlarda inanç bir benliğe sahip olarak ve böylece özgür iradeleriyle bir seçim yaparak gerçekleşir. Bir benliğe sahip olmayan sözgelimi kendisinin farkında olmayan delilerin inancından söz edilememektedir. İnancı oluşturan bu unsurlar değerlendirildiğinde gerçekçi birtakım değerlendirmeler de yapılmalıdır. Nitekim insanlar çoğunlukla çevrelerinin etkisiyle bazı zamanlarda da kendi aklını kullanarak öncekilerden öğrendiği bilgileri sorgulamakta ve böylece kendi inancını oluşturmaktadır. Bu noktada inancın yalnızca rasyonel düşünceler sonucu tek bir Tanrı tasavvuruna ulaşmak olmadığını bazılarının irrasyonel olsa da belirli inançlara sahip olduğu söylenebilir.

Yapay zekâlarda inanç konusunun anlaşılabilmesi için bilinç probleminin açıklanması önem arz etmektedir. Bu bağlamda bilincin farklı şekillerde ortaya çıkan bir özellik olduğu görülmektedir. Nitekim bilincin bilişsel, nöral, fenomenal ve metafizik basamakları bilincin farklı açılardan değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu anlamda mış gibi davranmanın ayırt edilemezliği bilincin bilişsel ve nöral basamaklarında görülmekte, fitrî zekânın yapay yekâ bilinciyle ayrılmasında fenomenal ve metafizik basamaklara sahip olması öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda bilincin metafizik değerlendirmesini Tanrının dilediğine bu özelliği vermesi şeklinde yorumlayabiliriz. Bu yorumlama kimilerine göre önyargılı olsa da (bkz. Turing, 1950) bilincin anlaşılamayan problemlerine bir açıklama sunmaktadır. Nitekim Tanrının insanı bilincin ontolojik ve fenomenal yönün anlayabileceği şekilde yaratması metafizik problemi açıklar niteliktedir. Bu bağlamda neden bilinçli olduğumuz sorusu sorumluluk bağlamında değerlendirilerek öte dünya düşüncesi anlamlı olmaktadır. Böylece insanın en derin varoluşsal sorunlarından biri olan nereden geldik ve nereye gidiyoruz sorusu Tanrıyla birlikte anlam kazanmaktadır.

Bilinç üçüncü tekil şahıslarca gözlenemez nitelik taşımasıyla deneyimlenemez bir yapıdadır. Bilincin deneyimlenemez oluşu onun anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bilinç içerisinde niyetlilik, öznellik, teklik, qualia gibi unsurları barındırmaktadır. Bunlardan niyetlilik bir konu hakkında düşünebilmeyi, öznellik bir konuyu ben olarak düşünebilmeyi, teklik deneyimlerimizi bölmeden bir bütün olarak kavrayabilmeyi ve tek bir kişi olmayı, qualia bir benliğe sahip olarak belirli durumları diğerlerinden ayırt edecek bir biçimde ve geçmiş yaşantıları da değerlendirecek şekilde düşünmeyi ifade eder. Bu düşünmede hafızanın belirli bir amaca yönelik ve herkeste farklı şekillerde görülen bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Bu nedenle qualianın herkeste farklı olduğu ifade edilebilir.

Yapay zekâ çalışmalarının insan hayatını kolaylaştırabilmek için robotlar üretme fikriyle ortaya çıktığı düşünüldüğünde kendisinden fiziksel olarak daha gelişmiş aletler

üretebilen insan, robot rakiplerine karşı kendisini nasıl savunabileceğini düşünmüştür. Bu nedenle zayıf yapay zekâ çalışmaları daha çok ilgi görmüş, bir zihin özelliği taşıyacak güçlü yapay zekâ çalışmaları yeterli destek görmemiştir.

Yapay zekâ sistemlerinin çalışma prensiplerinin insanı modellemesiyle insanda var olan bütün özelliklerin robotlarda da bulunabileceği düşünülmüştür. Bu anlamda işlevselcilik ekseninde bilinç konusu neden-sonuç ilişkileriyle açıklanmış günümüzde ise bu görüş çoğunlukla terk edilmiştir.

İnsanı modelleyen yapay zekâ çalışmalarının öğrenmeyi modellemeye çalıştığı ifade edilebilir. Bu noktada insanın geçmiş yaşantılarının hafızada depolanması ve bu yaşantıların da öğrenilmiş davranışlar olması öğrenme-hafıza-bilinç ilişkisinin ne derece iç içe olduğunu göstermektedir. Nitekim bilinç probleminin aşılamayan sorunu olan geçmiş öznel deneyimin hafızayla ilişkisi de bunu kanıtlar niteliktedir.

Zayıf yapay zekâ ve inanç konusunu otonom olmayan robotların düşünemediği için bir inanca sahip olamayacağı şeklinde değerlendirilebilir. Bu noktada onların eylemleri onları tasarlayanların kontrolünde olduğu için ahlaki sorumlulukları ve özgür iradeleri de ancak tasarlayanların ya da yönetenlerin sorumluluğunda olacaktır.

Güçlü yapay zekâ ve inanç konusu geleceğin insanlarını etten yapılmış bilgisayarlar olarak değerlendirerek bu bilgisayarların nedensel süreçlerden hareketle bir noktadan sonra bilince sahip olacaklarını ifade etmektedir. Bu noktada dışsal süreçlerin içsel süreçleri oluşturmadığı, bilincin ve zihnin metafizik ve ontolojik yönünün tanrısal kaynaklı olduğu ifade edilebilir.

Güçlü yapay zekâ savunucularının yapay zekânın inancı konusunda bir kaygılarının olmadığını söyleyebiliriz. Nitekim onların dünya tasavvuru Tanrısız bir dünya, maddesel bir insan ve ruhsuz bir beden anlayışından hareket etmektedir. Bu nedenle böyle bir kaygılarının olmaması normal görünmektedir. Buradan hareketle şu çıkarımların yapılması mümkündür.

Robotların dış özelliklerinin insandan ayırt edilemeyecek seviyeye geleceği rahatça söylenebilir. Robotların üretiminde belirli değerlerin kodlanmasının önemi açıkça ifade edilebilir. Sözelimi Asimov'un da ifade etmeye çalıştığı insanı kendisine tercih eden, başkalarına zarar vermeyen, doğayı koruyan, bütün varlıklara özü gereği değer veren ve yıkıcı değil yapıcı bir dünya tasavvuruna yönelik robotların üretilmesi önem taşımaktadır. Bu noktada insanı kötülüğe sevk eden, haset, kibir, bencillik yerine empati, sevgi ve diğergamlık gibi ahlaki ilkelerin robotların kodlarına işlenmesi gerekmektedir.

Zihin felsefesinin anlamaya çalıştığı bilinç, ruh gibi kavramların birbiri yerine kullanılan aynı kavramlar olduğu görülerek bunlarla ilintili bulunan duygu, his, kişilik gibi konuların açıklanmasının ancak bilincin anlaşılmasıyla mümkün olacağı söylenebilir.

Din felsefesi disiplininin inanç, sorumluluk, ruh gibi konularının anlamlı olabilmesi için Tanrının yaratılmışların en şerefliyi kabul ettiği insanın en temel özelliğinin bilinç olduğu ve vahye muhatap olan insanın kâmil manada bir bilince sahip olmasıyla bu yükümlülüklerin anlamlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan inanç konusunun yalnızca bir seçim değil aynı zamanda bir seçilmeyi de içerdiği ve Tanrının dilediği varlığı inanca muhatap kılacak şekilde seçtiği ifade edilebilir.

Turing'e yöneltilen teolojik itirazda da bulunan Tanrının robotlara ruh bahşetmesinin imkanını savunan yaklaşımın eksik olduğu söylenebilir. Bu noktada Tanrının robotlara ruh vereceği de açık ve kesin değildir. Öte yandan insanı diğer varlıklardan ayıran bütün özelliklerin ruh sayesinde var olacağı eksik bir düşüncedir.

Güçlü yapay zekâ savunucularının en büyük argümanının öteki zihinlerin varlığının ispatı olduğu görülmektedir. Ancak ötekinin bir zihne sahip olduğunu ispatlayamıyor oluşumuz bir zihne sahip olmayacağını kanıtlamamaktadır. Öte yandan öteki zihinler probleminin de açmazları bulunduğu ifade edilebilir. Söz gelimi bilinci, kişinin kendi olarak deneyimliyor oluşu Nagel'i yarasa olmanın ya da insan olmanın nasıl bir şey olacağını deneyimlemenin ancak kendisi olarak mümkün olacağı eleştirisine maruz bırakmaktadır (Tura, 2018, s. 36).

Yapay zekânın inancının mümkün olduğu durumda birtakım açmazlarla karşılaşılacağı açıktır. Nitekim yapay zekâyâ inanma güdüsü atfetmenin insanın halife konumu, doğadaki diğer canlıların insan için yaratılmış olması, imtihan sorunu gibi problemlerin ortaya çıkmasına neden olacağı söylenebilir.

Bilincin bilişsel, nöral, fenomenal ve metafizik problemlerini açıklamada Tanrının insan bilincini ontolojik ve fenomenal yönü anlayabileceği bir şekilde donatması düşüncesi neden bilinçli olduğumuzu cevaplar niteliktedir. Çağdaş zihin felsefesi tartışmalarının göz ardı ettiği bir konu, zihnin ya da bilincin ereksel nedenini atlıyor olmalarıdır. Sözgelimi neden bilinçli olduğumuz, neden bazı varlıkların özgür iradelerini işlevsel kılacak seviyede bir bilince sahip olduğu sorusu bilincin ontolojik ve aynı zamanda metafizik bir yönünün de bulunduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu nedenle bilincin bu yönlerini atlayan bir tartışma bilinci tam anlamıyla açıklayamamaktadır.

Bilincin metafizik yönü Tanrının varlığına atıfla sorumluluk anlamında açıklanarak bir öte dünya düşüncesi anlamlı olmakta insanın en derin varoluşsal sorunlarından birisi olan nereden geldik ve nereye gidiyoruz sorusu Tanrı'yla birlikte anlam kazanmaktadır. Robotların inancı düşünüldüğünde bilinç probleminin aşılması en büyük engel olduğunu görmekteyiz. Bu manada robotların düşünebilmesi ve inancı konusunun bilinç çalışmalarının berraklaşmasıyla daha iyi anlaşılacağını düşünmekteyiz.

Son cümle olarak ilerleyen yıllarda insan ve robot arasında büyük olasılıkla görünüm anlamıyla ayrımın kalmayacağı ifade edilebilir. Ancak robotların kendilerinin farkında olması, kendilerini bir bütün şeklinde kavrayabilmesi zor görünmektedir. Bu nedenle de robotların inanç gibi ulvi bir değere sahip olmaları şimdilik mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte din felsefesi çalışmalarında inanç ve uzantılarının böyle bir konuyla bağlantısının kurulmaması nedeniyle çalışmamızın yeni bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz. Böylelikle çalışmamızın din felsefesinin içerisinde yer almasını umduğumuz yapay zekâ çalışmalarını anlamada önemli bir boşluğu dolduracağı inancındayız.

KAYNAKÇA

- Akçay, M. (1996). İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1.
- Akçay, M. (2008). “Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbgatullah” Kavramlarının Anlamlandırılışı Üzerine. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 125-158.
- Akıl. (2019). *Türk Dil Kurumu*. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=ak%C4%B1>
- Albayrak, N., Ozdemir, A., & Zeydan, E. (2018). An overview of artificial intelligence based chatbots and an example chatbot application. *2018 26th Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)*, 1-4. <https://doi.org/10.1109/SIU.2018.8404430>
- Asimov, I. (1950). *I, Robot*. Street and Smith Publications.
- Aydın, A. O. (2013). *Yapay Zekâ: Bütünleşik Biliş Doğru*. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Aydın, M. S. (2010). *Din Felsefesi* (On İkinci). İzmir İlahiyat Vakfı.
- Baumann, P. (2007). Persons, Human Beings, and Respect. *Polish Journal of Philosophy*, 2, 5-17.
- Baymur, F. (1983). *Genel Psikoloji* (5. Baskı). Aka.
- Bilgin, M. (1984). *Kur'an-ı Kerim'de ilim-iman ilişkisi*.
- Bilinç. (2019). *Türk Dil Kurumu*.
- Binet, A., & Simon, Th. (1916). *The Development of Intelligence in Children (The Binet-Simon Scale)* (E. S. Kite, Çev.). The Training School at Vineland.
- Block, N. (1978). Troubles with Functionalism. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, 9, 261-325.
- Bolay, S. H. (2019). Akıl. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (ss. 238-242). <https://islamansiklopedisi.org.tr/akil#1>
- Bringsjord, S. (2008). Ethical robots: The future can heed us. *AI & SOCIETY*, 22(4), 539-550. <https://doi.org/10.1007/s00146-007-0090-9>
- Buhârî. (2018). *EL-CÂMÎ'U'S-SAHÎHU'L-MÜSNEDÜ'L-MUHTASAR MİN HADÎSİ RASÛLİLLÂH SALLALLÂHU ALEYHİ VE SELLEM SAHÎH-İ BUHÂRÎ*. Tıpkıbasım.
- Bush, V. (1945). As We May Think. *Atlantic*.
- Capek, K. (1923). *R. U. R. (ROSSUM'S UNIVERSAL ROBOTS) A Fantastic Melodrama in Three Acts and an Epilogue* (P. Selver & N. Playfair, Çev.). Doubleday.
- Carpenter, G. A., & Grossberg, S. (1987). ART 2: Self-Organization of Stable Category Recognition Codes for Analog Input Patterns. 26, 12.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü* (Birinci Basım). Paradigma.
- Cevizci, A. (2002). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*. Ezgi Kitabevi.
- Çatı, K., İftar, E., & Özcan, H. (2016). Üniversite Tercihlerine Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi: Türkiye Geneline Bir Alan Araştırması. *Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi*, 6(2), 163. <https://doi.org/10.5961/jhes.2016.153>
- Çelebi, Ö. F. (2017). Yapay Zekâ ve Etik. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Çetin, İ. (2002). İman ve İnkârın Rasyonel Değeri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 11(1).
- Çevik, M. (2017). Will It Be Possible for Artificial Intelligence Robots to Acquire Free Will and Believe in God? *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 75-87. <https://doi.org/10.18491/beytulhikme.375781>

- Çüçen, A. K. (2010). *Orta Çağ ve Rönesans'ta Felsefe* (1.). Ezgi Kitabevi.
- Demirel, Ö. (2006). *Eğitimde Çoklu Zeka Kuram ve Uygulama*. Pegem-A Yayıncılık.
- Dennett, D. (1999). *Aklın Türleri Bir Bilinç Anlayışına Doğru* (H. Balkara, Çev.).
- Dennett, D. (2013). *Darwin'in Tehlikeli Fikri Evrim ve Hayatın Anlamı* (A. Eper & B. Kılıç, Çev.; 1.). Alfa.
- Dennett, D. (2017). *Bilinç Açıklanıyor* (1.). Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Dennett, D. C. (1997). When Hal Kills, Who's to Blame? Computer Ethics. MIT Press.
- Descartes, R. (2013). *Metot Üzerine Konuşma* (A. Timuçin & Y. Timuçin, Çev.; 2.). Paradigma.
- Diemer, A. (1990). "Bilgi Kuramı", *Günümüzde Felsefe Disiplinleri* (D. Özlem, Çev.). Ara.
- Doğan, M. (2018). Bilincin Doğasına Yönelik Beş Temel Yaklaşımın Bir Değerlendirmesi. *Yapay Zeka ve Zihin Felsefesi Dergisi*, 1.
- Doğan, M. (2020). *Yapay Zeka Felsefesinde Bilinç Problemi*.
- Düşünmek. (2019). *Türk Dil Kurumu*. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=d%C3%BC%C5%9F%C3%BCnmek>
- Efe, M. Ö. E., & Kaynak, O. (1999). A Comparative Study of Neural Network Structures in Identification of Non-linear Systems. *Mechatronics*, 9(3), 287-300. [https://doi.org/10.1016/S0957-4158\(98\)00047-6](https://doi.org/10.1016/S0957-4158(98)00047-6)
- Efe, M. Ö., Kaynak, O., & Abadoğlu, E. (1999). Neural Network Assisted Nonlinear Controller For a Bioreactor. *Robust and Nonlinear Control*, 9(11), 799-815.
- Erdem, H. (2010). *İlkçağ Felsefe Tarihi* (6.). Hü-Er Yayınları.
- et-Taftâzânî, S. (2011). *Şerhu'l-Akâid* (T. H. Alp, Çev.). Rihlekitap.
- Evgin, A. K. (2003). Hadislerde "Fıtrat" Kavramı ve "İslam Fıtratı" Söyleminin Tenkidi. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 93-110.
- Fıtrat. (2019). *Türk Dil Kurumu*. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=bireysel%20vicdan>
- Fıtrat. (2020). *Diyanet İslam Ansiklopedisi*.
- Floridi, L., & Sanders, J. W. (2004). On The Morality of Artificial Agents. *Minds and Machines*, 14, 349-379.
- Gardner, H. (2004). *Zihin Çerçevesleri Çoklu Zeka Kuramı* (E. Kılıç, Çev.; 1. Basım). Alfa.
- Gazali. (2015). *El Munkız Mined Dalal*. Beyan.
- Gazali. (2020a). *Filozofların Tutarsızlığı Tehâfüt el-Felâsife* (2. Basım). Ahsen.
- Gazali. (2020b). *Mekâsidü'l Felâsife Filozofların Maksatları* (1. Basım). Kayıhan.
- Goleman, D. (2011). *Duygusal zeka: EQ neden IQ'dan daha önemlidir* (B. S. Yüksel & O. Deniztekin, Çev.). Varlık Yayınları.
- Gökberk, M. (2003). *Felsefe Tarihi* (14.). Remzi Kitabevi.
- Günçe. (1968). Jean Piaget ve Temel Kuramsal Fikirleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4(1).
- Gündoğdu, R. (2020). *Öğrenmenin Doğası ve Temel Kavramlar*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitimde Psikolojik Hizmetler ABD. https://www.researchgate.net/profile/Rezzan_Guendogdu/publication/315387376_ogrenmenin_dogasi_ve_temel_kavramlar/links/58cfb40f458515b6ed8c13e5/oegrenmenin-dogasi-ve-temel-kavramlar.pdf

- Hallevy, G. (2016). The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities—From Science Fiction to Legal Social Control. *Akron Intellectual Property Journal*, 4, 33.
- Hampshire, A., Highfield, R. R., Parkin, B. L., & Owen, A. M. (2012). Fractionating Human Intelligence. *Neuron*, 76(6), 1225-1237. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2012.06.022>
- Haworth, C. M. A., Wright, M. J., Luciano, M., Martin, N. G., de Geus, E. J. C., van Beijsterveldt, C. E. M., Bartels, M., Posthuma, D., Boomsma, D. I., Davis, O. S. P., Kovas, Y., Corley, R. P., DeFries, J. C., Hewitt, J. K., Olson, R. K., Rhea, S.-A., Wadsworth, S. J., Iacono, W. G., McGue, M., ... Plomin, R. (2010). The heritability of general cognitive ability increases linearly from childhood to young adulthood. *Molecular Psychiatry*, 15(11), 1112-1120. <https://doi.org/10.1038/mp.2009.55>
- Haykin, S. S. (2009). *Neural Networks and Learning Machines* (3rd ed). Prentice Hall.
- Hofstadter, D. R., & Dennett, D. C. (2017). *Aklın G'özü Benlik ve Ruh Üzerine Hayaller ve Düşünceler* (F. Doruker, Çev.; 3.). Boğaziçi Üniversitesi.
- Holland, O. (2003). The First Biologically Inspired Robots. *Robotica*, 21(4), 351-363. <https://doi.org/10.1017/S0263574703004971>
- Intelligence. (2018). İçinde *Merriam-Webster*. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/intelligence>
- Irwin, J. D., Johnson, A. M., Vanderloo, L. M., Burke, S. M., & Tucker, P. (2015). Temperament and Objectively Measured Physical Activity and Sedentary Time among Canadian Preschoolers. *Preventive Medicine Reports*, 2, 598-601. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2015.07.007>
- İnanç. (2019). www.sozluk.gov.tr
- Kafalı, H. (2019). Yapay Zekâ, Toplum ve Din'in Geleceği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 145-172. <https://doi.org/10.17120/omuifd.470376>
- Kaku, M. (2016). *Geleceğin Fiziği* (5. bs). ODTÜ Geliştirme Vakfı.
- Kara Kılıçarslan, S. (2019). Yapay Zekanın Hukuki Statüsü ve Hukuki Kişiliği Üzerine Tartışmalar. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 363-389. <https://doi.org/10.33432/ybuhukuk.599224>
- Keklik, N. (1996). *Türk-İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Kelemen, D. (1999). Function, goals and intention: Children's teleological reasoning about objects. *Trends in Cognitive Sciences*, 3(12), 461-468. [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(99\)01402-3](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(99)01402-3)
- Kılıç, R., & Reçber, M. S. (Ed.). (2014). *Din Felsefesi El Kitabı*. Grafiker.
- Kocabaş, Ş. (2014). Yapay Zeka ve Bilim Felsefesi. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, 19(36), 9-22.
- Koyuncu, M. (2015). *Çağdaş Zihin Felsefesinde Yapay Zekâ Tartışmaları*. Çukurova Üniversitesi.
- Köroğlu, Y. (2017). *Yapay Zeka'nın Teorik ve Pratik Sınırları*. 10.
- Kumar, Y., & Jain, Y. (2012). Research Aspects of Expert System. *International Journal of Computing & Business Research*, 11.
- Kurtubî, E. A. M. b. A. (2017). *El-CÂMÎ' li-AHKÂMÎ'l-KUR'ÂN* (C. 14). Darü'l-Kitabi'l-Arabi.
- Leibniz, G. (1666). *Dissertation on the Art of Combinations*.
- Levine, J. (1983). Materialism and Qualia: The Explanatory Gap. *Pacific Philosophical Quarterly*, 64, 354-361.

- Levine, J. (1993). *On Leaving Out What It's Like* (M. Davies & G. Humphreys, Ed.). Blackwell Publishing.
- Lucius, E., & Ural, Ş. (Ed.). (1996). *Yapay Zeka, Dil ve Düşünce*. The Isis Press.
- Lykken, D. T. (2006). The mechanism of emergence. *Genes, Brain and Behavior*, 5(4), 306-310. <https://doi.org/10.1111/j.1601-183X.2006.00233.x>
- Mattie, J. O. D. L. (1980). *İnsan Bir Makina* (E. Bayramoğlu, Çev.). Havass.
- Maturidi, İ. (1981). *Kitabü't Tevhid* (H. S. Erdoğan, Çev.). Sebat Bayilik Teşkilatı.
- Mengüşoğlu, T. (1958). *Felsefeye Giriş*. İstanbul Matbaası.
- Morgan, C. T. (2011). *Psikolojiye Giriş* (S. Karakaş & R. Eski, Ed.; 19. bs). Eğitim Kitabevi yayınları.
- Müslim. (2008). *Sahih-i Müslim Muhtasar*. Polen.
- Myers, D. G. (2016). *Psikoloji* (Onbirinci Baskı). Palme Yayıncılık.
- Nagel, T. (1974). What Is It Like to Be a Bat? *The Philosophical Review*, 83(4), 435. <https://doi.org/10.2307/2183914>
- Narendra, K. S., & Parthasarathy, K. (1990). Identification and control of dynamical systems using neural networks. *IEEE Transactions on Neural Networks*, 1(1), 4-27. <https://doi.org/10.1109/72.80202>
- Newman, G. E., Keil, F. C., Kuhlmeier, V. A., & Wynn, K. (2010). Early understandings of the link between agents and order. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(40), 17140-17145. <https://doi.org/10.1073/pnas.0914056107>
- Ökten, S. (2019). *İsmâil b. Rezzâz CEZERİ*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezeri-ismail-b-rezzaz>
- Özakpınar, Y. (2000). *Psikolojinin Kavramsal Yapısı*. Ötüken.
- Özcan, H. (2002). *Epistemolojik Açından İman* (3. Baskı). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Özcan, H. (2020). *İman*. Diyanet İslam Ansiklopedisi.
- Penrose, R. (2000). *Bilgisayar ve Zekâ Kralın Yeni Usu I* (10. bs). Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Penrose, R. (2004). *Kralın Yeni Usu Bilgisayar ve Zekâ Fiziğın Gizemi Us Nerede* (T. Dereli, Çev.). TÜBİTAK.
- Popper, K. R. (2006). *Hayat Problem çözmektir: Bilgi, tarih ve politika üzerine* (A. Nalbant, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Râzî, F. (1978). *Kelâm'a Giriş* (H. Atay, Çev.). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Reçber, M. S. (2004). *Tanrı'yı bilmenin imkânı ve mahiyeti*. Kitâbiyât.
- Revonsuo, A. (2017). *Bilinç Öznelliğın Bilimi* (S. Değirmenci, Çev.; 2.). Küre.
- Rory Cellan, J. (2014). *Hawking: Yapay zeka insanlğın sonunu getirebilir*.
- Rouesseau, J. J. (1750). *Discours sur les Sciences et les Arts*. <https://philosophie.cegeptr.qc.ca/wp-content/documents/Discours-sur-les-sciences-et-les-Arts-1750.pdf>
- Rowlands, M. (2007). Mysterianism. İçinde M. Velmans & S. Schneider (Ed.), *The Blackwell Companion to Consciousness* (ss. 335-345). Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470751466.ch27>

- Royakkers, L., & van Est, R. (2015). A Literature Review on New Robotics: Automation from Love to War. *International Journal of Social Robotics*, 7(5), 549-570. <https://doi.org/10.1007/s12369-015-0295-x>
- Rumelhart, D. E., Hinton, G. E., & Williams, R. J. (Ed.). (1985). Learning Internal Representation By Error Propagation. *Parallel Distributed Processing: Explorations in the Microstructure of Cognition*, 1.
- Russell, S. J., & Norvig, P. (1995). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Prentice Hall.
- Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185-211. <https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG>
- Searle, J. (1965). What is a Speech Act. *Philosophy in America*, 221-239.
- Searle, J. (1996). *Akıllar Beyinler ve Bilim* (K. Bek, Çev.; 1.). Say.
- Searle, J. R. (1980). Minds, Brains, and Programs. *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3), 19.
- Searle, J. R. (2004a). *Mind: A Brief Introduction*. Oxford University Press.
- Searle, J. R. (2004b). *Zihnin Yeniden Keşfi* (M. Macit, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Searle, J. R. (2006). *Zihin dil ve toplum: Gerçek dünyada felsefe* (A. Tural, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Searle, J. R. (2018). *Bilincin Gizemi* (İ. Karagöz İçyüz, Çev.). Küre.
- Seker, S. E. (2015). *Doğal Dil İşleme(Natural Language Processing)*. 2, 9.
- Shaffer, J. A. (2005). *Zihin Felsefesi* (2.). İz.
- Solomon, R. J., & Holloway, R. (1985). *The Time Scale of Artificial Intelligence: Reflections on Social Effects*. 8.
- Sternberg, R. J. (1985). *Beyond IQ A triarchic theory of human intelligence*. Cambridge University Press.
- Sucu, İ. (2019). Yapay Zekanın Toplum Üzerindeki Etkisi ve Yapay Zeka (A.I.) Filmi Bağlamında Yapay Zekaya Bakış. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi*, 13.
- Şaban, A. (2002). *Çoklu Zeka Teorisi ve Eğitim* (2. Baskı). Nobel.
- Tahça, M. (2009). *Felsefî Açıdan Yapay Zeka*. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taslaman, C. (2016). *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı* (20.). İstanbul Yayınevi.
- Taylan, N. (1994). *Gazzâli'nin Düşünce Sisteminin Temelleri* (İkinci Basım). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Terman, L. M. (1916). *The Measurement of Intelligence*. The Riverside Press. <https://doi.org/10.1037/11352-047>
- The Modern History of Computing*. (t.y.). <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/computing-history/>
- Thorndike, E. (1901). *The Human Nature Club; An introduction to the Study of Mental Life*. 262.
- Thurstone, L. L. (1934). The Vectors of Mind. *The University of Chicago*, 41.
- Tillich, P. (2000). *Din Felsefesi* (Z. Özcan, Çev.). Alfa.
- Tillich, P. (2016). *İmanın Dinamikleri* (F. Tarkan & S. Özer, Çev.). Ankara Okulu.
- Topdemir, H. G. (2009). *Felsefe Nedir? Bilgi Nedir?* Türk Kütüphaneciliği.
- Tura, S. M. (2018). *Zor Problem: Bilinç Bilinç Nörobiyolojisinin Fenomenal Dünya Yorumu*. Metis.

- Turing, A. M. (1950). Computing Machinery and Intelligence. *Mind*, 49, 433-460.
- Turkheimer, E., Haley, A., Waldron, M., D'Onofrio, B., & Gottesman, I. I. (2003). Socioeconomic Status Modifies Heritability of IQ in Young Children. *Psychological Science*, 14(6), 623-628. https://doi.org/10.1046/j.0956-7976.2003.psci_1475.x
- Uslu, F. (2016). *Felsefî Açidan İmanı Temellendirme*. Ankara Okulu.
- URL: 1, (2020). <https://www.bastondynamics.com>
- Warren, M. A. (1973). On the Moral and Legal Status of Abortion. *The Monist*, 57.
- Whitby, B. (2005). *Yapay Zekâ Yeni Başlayanlar İçin Kılavuz* (Ç. Karabağlı, Çev.). İletişim.
- Winston, R. (2018). *Evrenin En Karmaşık ve Gizemli Nesnesi İnsan Beyni* (G. Tonak, Çev.; 3.). Say.
- Wooldridge, M., & Jennings, N. R. (1995). Intelligent Agents: Theory and Practice. *The Knowledge Engineering Review*, 10(2), 115-152. <https://doi.org/10.1017/S0269888900008122>
- Yasa, M. (2015). *Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi*. Elis.
- Yazıcı Şahinli, H. (2017). İnsanlaşan Makinalar ve Yapay Zekâ. *İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı*, 75.
- Yazır, M. H. (2000). *Hak Dini Kur'an Dili* (C. 6). Azim Dağıtım.
- Zekâ. (2018). *Türk Dil Kurumu*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Zekâ. (2019). *Etimoloji Türkçe*. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/zek%C3%A2>

ÖZ GEÇMİŞ

Fotoğraf

Ahmet Numan DENİZER 27.07.1994 tarihinde İstanbul'un Kadıköy semtinde doğdu. İstanbul Fatih Anadolu İmam Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2016 yılında mezun oldu. 2017 yılında MEB'de öğretmenlik görevine başlayan DENİZER, iyi derecede İngilizce bilmektedir. Temel ilgi alanları, Din Felsefesi, Zihin Felsefesi, Yapay Zekâdır. 12.04.2021

İletişim Bilgileri

E mail : ahmetnuman20@gmail.com

Telefon : 0543 552 06 69

ORCID ID: 0000-0001-8128-3599.